BIBLIOTEKA MUZEJA ĐAKOVŠTINE

Serija 2. Knjiga 2.

ĐAKOVO I NJEGOVA OKOLICA

Sv. 2.
ZBORNIK MUZEJA ĐAKOVŠTINE

Đakovo, 1982.

Glavni i odgovorni urednik:
Krešimir Pavić

Uredništvo:
Ivan Germovšek
Branka Uzelac
Krešimir Pavić
Mile Jurjević
Ivo Pavlović

Mišljenjem Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu SR Hrvatske, br. 4848/ 1 – 1977. oslobođeno plaćanja poreza na promet proizvoda.

Tisak: Đakovački - Đakovo, M. Gupca 59.

Slika na koricama: Miljenko Stančić – *narodni heroj Milan Stanivuković-Oficir*
(crtež ugljenom, original u Muzeju radničkog i NOP Slavonije i Baranje u Slavonskom Brodu, vel. 30 x 40 cm, Zbirka NOB)

Krešimir Šimić

MILAN STANIVUKOVIĆ – OFICIR (1912-1944.)

(o sedamdesetoj godišnjici rođenja)

U danima ustanka 1941. godine na području kotara Nova Gradiška i Okučani bilo je deset partijskih ćelija sa 58 članova i 24 kandidata za člana Partije[1] i to je bila snaga koja je stanovništvo ovog kraja povela u oružani ustanak. Organiziranom i intezivnom partijskom radu pridonijele su prva i druga okružna partijska konferencija održane u samo predvečerje rata 1940. godine. Drugoj prisustvuje i Rade Končar, sekretar CK KPH, a na njoj se raspravljalo o vanjsko-političkoj situaciji, o okupaciji Češke i Poljske i pripremanju naroda za obranu zemlje.[2]

Prvih dana okupacije novoformirana ustaška vlast na novogradiškom i okučanskom području upućuje putem letaka, dobošara i razglasne stanice poziv narodu da preda oružje. One osobe koje to nisu učinile poslije poziva bile su uhapšene ili strijeljane već u svibnju 1941.[3] Hapse se komunisti, Srbi, Židovi i viđeniji građani koji nisu pristali da surađuju s novom vlasti.

Mnoge napredne građane i komuniste rat zatiče kao vojnike i oficire u redovima starojugoslavenske vojske i oni se nakon aprilskog sloma vraćaju kućama povezujući se i obnavljajući rad partijskih organizacija.

Jedan od takvih naprednih ljudi i komunista, koji se odmah po kapitulaciji vraća na novogradiško i okučansko područje, jest i narodni heroj Milan Stanivuković-Oficir.

Milan Stanivuković rođen je 4. svibnja 1912. u Kleniku, zaseoku sela Vrbovljani kod Okučana, u siromašnoj obitelji zemljoradnika, koji je osim Milana hranio još osmero djece. Milanov otac imao je pet jutara zemlje ali je to bilo malo da se prehrani tako brojna porodica pa su roditelji radili i na zemlji bogatijih seljaka i na izvlačenju klada na Psunju. Milan je u školi dobro učio i kada je završio osnovnu školu u Vrbovljanima, otac nije imao dovoljno novaca da bi mu omogućio više školovanje. Ipak je uspio da preko dobrotvornog društva „Pravednik" isposluje novčanu potporu za izučavanje svom sinu trgovačkog zanata u Prokuplju. Milan nije bio oduševljen ovakvim očevim izborom, ali je marljivim učenjem završio zanat i vratio se u svoje rodno mjesto. Odavno je osjećao

u sebi poriv prema vojničkom pozivu te odlazi u podoficirsku školu u Beograd. Po završetku podoficirske škole 1932. godine službovao je u Sarajevu i Banja Luci. Službuje vrlo kratko a zatim se ponovo vraća u Beograd u artiljerijsku školu i nakon položenog ispita unaprijeđen je u čin potporučnika. U Beogradu se uzdiže društveno i politički. Postaje svjedokom korumpiranosti jednog režima, njegovog odnarođivanja i vezanosti za politiku sila Osovine koja dovodi do sve veće fašizacije društva. Službujući u ađutantskom odjeljenju Ministarstva vojske i mornarice Kraljevine Jugoslavije dolazi u doticaj s napredno orijentiranim oficirima u ministarstvu koji imaju veze s Partijom i tu postaje član KPJ.

Aprilski rat zatiče Stanivukovića na vojničkoj dužnosti u Slovenskoj Bistrici. Izdajnička vlada i Generalštab nakon kratkotrajnog rata predali su zemlju okupatorima, vojska se masovno predavala u ruke neprijatelja i odvođena u zarobljeništvo. Malo je bilo onih koji su se u tom kratkom ratu borili za svoju zemlju, a još manje onih koji nisu položili oružje. Stanivuković se ne predaje, već nastoji da se što prije prebaci do svog rodnog mjesta i da stane u redove onih koji će povesti narod u obranu zemlje.

Nakon nekoliko dana dolazi u Klenik i odmah počinje tražiti veze s partijskom organizacijom Nove Gradiške. Povezuje se s Dušanom Čalićem, Nadom Dragosavljević, Čedom Grbićem, Josipom Krajačićem, koji dolazi na ovo područje poslije hapšenja članova Okružnog komiteta Partije. U svibnju Stanivuković sudjeluje u formiranju okučanske partijske organizacije te prikuplja oko sebe pouzdane ljude a osobito omladinu. Iz ove grupe, koja se okuplja oko Stanivukovića iz okučanskog kraja, razvit će se prva oružana grupa na ovom području, koja će izvesti i prvu diverzantsku akciju na željezničkoj pruzi kod Okučana. Ovu akciju su uz Milana izveli i Andrija Petković, Bogdan Kljajić, Bogdan Savurdić, Milan Resanović, Lazo Šupica, Nikica Vujasinović, Milivoj Savanović, Dušan Radulović i Đuka Milosavljević.[4] Tu svoju prvu akciju na željezničku prugu, Milan je opisao ovako:

„Tri puta išli smo na prugu dok smo uspjeli uzeti otiske od šarafa. Onda nam je kovač Savurdić napravio ključ. Tim ključem odvili smo te noći šarafe na tračnicama između Bodegraja i Lađevca. Kad smo završili povukli smo se nešto dalje i čekali. Vrijeme je prolazilo, a vlak nikako da naiđe. Već smo se pobojali da ne stigne patrola i sve ne otkrije. Postajali smo nestrpljivi. Minute se strašno otegle. Onda smo začuli tutnjavu. Primicao se sve bliže i bliže. Kad je došao na mjesto gdje smo odšarafili tračnicu bljesnulo je, a zatim smo čuli strašnu lomljavu. Lokomotiva i sedamnaest vagona survali su se u grabu. Po jaucima ranjenih i mnoštva malih eksplozija zaključili smo da je to bio voz kakav smo željeli. Drugi dan smo dobili podatke od naših ljudi sa željeznice da smo stvarno survali njemački vojnički vlak pun vojnika i ratnog materijala.“[5]

U tim predustaničkim danima kuća Stanivukovića u Kleniku postaje sigurno sklonište svih onih koji su bježali pred ustaškom vlasti da bi izbjegli hapšenje. Kuća ih je hranila a Milan ih je čuvao. Iz tih dana njegovi ratni drugovi

sjećaju ga se kao čovjeka niskog rasta, preplanulog lica, plavih očiju, obučenog u grubo seljačko odijelo, skromnog, jednostavne i razgovorljive ličnosti. Iz svakog njegovog pokreta vidjelo se da za njega rat nije gotov. Za njega je rat tek počinjao.

Nakon ove prve Stanivukovićeve akcije i drugih koje su slijedile na ovom području, formira se, početkom studenog, Psunjski partizanski odred a za komandira trećeg voda postavlja se Milan Stanivuković kojem su drugovi dali ratno ime „Oficir".

Oficirova grupa dobiva zadatak da pojača aktivnost u Posavini, južno od pruge Zagreb-Beograd, rušeći prugu između Okučana i Nove Gradiške, te da napadne neprijateljsko uporište Novu Varoš.

Nisu ni slutili da će na tom prvom zadatku doživjeti i svoje prvo vatreno krštenje iz kojeg se neće vratiti nitko osim Milana. Grupa se pod vodstvom Stanivukovića prebacila preko pruge između Bodegraja i Okučana u Vrbovljane s namjerom da izvrši neke manje akcije i mobilizira nove borce. Prilikom prelaza preko željezničke pruge grupu su primijetili čuvari pruge koji su odmah obavijestili žandarmeriju u Okučanima. Žandari su odmah formirali jednicu od nekoliko desetina ljudi i u toku noći krenuli u Vrbovljane tragom partizanske grupe čiji se trag poznao po snijegu. Milan se sa svojim drugovima smjestio kod očeve kuće u Kleniku. Sam se smjestio u kući a petorica drugova u dvorišnom štaglju na sjeniku. Nisu postavili straže te su žandari noću lako opkolili kuću, i u jutro, pred samo svitanje, pozvali partizane na predaju. Grupa se nije predala i u trosatnoj borbi vođenoj u jutarnjim satima, grupa je junački izginula a Stanivuković, iako ranjen, uspije pobjeći. U toj borbi poginuli su: Nikica Vujasinović iz Bodegraja, Gojsko Vojnović iz Benkovca, Ilija Ostojić iz Livađana, Milivoj Savanović iz Bodegraja i Savo Studen, rodom iz Bosne.[6)]

Milanu je bilo teško kad god bi se sjetio te akcije i svojih mrtvih drugova. Smatrao se krivim za njihovu pogiblju. Skrivao se jedno vrijeme u okolnim selima Posavine a zatim se prebacio u Bosnu. Priključio se krajiškim partizanima. Tu se borio čitavu zimu i svojom hrabrošću kao da osvećuje svoje mrtve drugove. Kako se vidi iz dopisa Štaba II krajiškog narodnooslobodilačkog odreda Štabu slavonskog narodnooslobodilačkog bataljona u ožujku 1942. godine, on je taj koji upoznaje krajiške partizane o stanju pokreta u Slavoniji.[7)]

U cilju omasovljenja i bolje organizacije oružanog ustanka na području Hrvatske, drug Tito izdaje naredbu, početkom siječnja 1942. godine, da se na području Hrvatske formiraju operativne zone. Nakon naredbe formira se početkom veljače i III operativna zona za područje Slavonije i Srema. Pred štab zone, kao najvažniji, postavljeni su slijedeći zadaci: povezivanje partizanskih jedinica, planiranje akcije većim snagama, proširenje slobodne teritorije i rušenje najvažnijih komunikacija.

Nakon ovakve reorganizacije dolazi i do stvaranja, na prijedlog Glavnog štaba Hrvatske, u ožujku 1942. godine od svih jedinica koje operiraju na teritoriju Slavonije 1. slavonskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda.

Neposredno prije formiranja odreda rukovodstvo slavonskih partizana traži od krajišnika da se Milan Stanivuković kao iskusni rukovodilac vrati u Slavoniju.

Za komandanta novoformiranog odreda postavljen je Karlo Mrazović-Gašpar a za političkog komesara Bogdan Crnobrnja. Milana Stanivukovića zapala je dužnost komandira 5. četom u 1. bataljonu u odredu koji je imao 930 boraca.[8)]

Milan je cijelo proljeće i ljeto ratovao sa svojom jedinicom oko pruge Beograd-Zagreb svakodnevno je rušeći te uništavajući neprijateljska utvrđenja. Po drugi put je ranjen u istu ruku. Nije htio da se liječi jer je smatrao da se s takvom rukom svezanom maramom oko vrata može ratovati.

Za daljnji razvoj oružane borbe u Slavoniji od posebnog značaja je bilo vojno savjetovanje održano 11. i 12. kolovoza 1942. godine kojem su prisustvovali članovi Povjerenstva CK KPH, III operativne zone i narodnooslobodilačkih partizanskih odreda. Razmotrena je vojno-politička situacija u Slavoniji, kritički analiziran dotadašnji rad i razmotreni nedostaci u jedinicama. Savjetovanje je donijelo i niz značajnih odluka vojno-političkog karaktera u cilju unapređenja narodnooslobodilačkog pokreta na slavonskom području.[9)]

Nakon savjetovanja slijedilo je niz akcija slavonskih partizanskih jedinica na području cijele Slavonije, koje su imale velikog uspjeha kako po broju prikupljenog ratnog materijala tako i po odjeku koje su imale kod stanovništva što je rezultiralo u brojnom prilivu novih boraca u jedinice. Među rukovodstvom oružanog ustanka u Slavoniji stvoreno je uvjerenje da su sazreli svi preduvjeti za formiranje jedne veće operativne jedinice. Tako je stvorena 1. slavonska narodnooslobodilačka brigada 11. 10. 1942. u Budićima (općina Pakrac) koja je u svom sastavu imala četiri bataljona. Za komandanta brigade postavljen je Bogdan Crnobrnja, za polit-komesara Ranko Zec, a za njihove zamjenike Radojica Nenezić i Pero Car. Za šefa štaba postavljen je Milan Stanivuković.[10)]

Stanivuković nije samo vrstan organizator, hrabar komandant već i politički djeluje. Potpisuje letak srpskih rodoljuba partizanskih jedinica Slavonije upućen Srbima Slavonije i Srema kojim ih poziva da se ujedine s Hrvatima u borbi protiv okupatora i njegovih domaćih izdajnika u što većem broju u borbi.[11)]

Novu brigadu čekale su i nove borbe. Nakon jedne teške borbe, štab brigade dao je odmor borcima u selu Gradište, potkraj listopada. Dok su se odmarali iznenada su brigadu počeli mitraljirati neprijatljski avioni a onda je uslijedio snažan napad njemačke pješadije. Neprijatelj je uspio, nakon višesatne bitke, da potisne brigadu iz sela. Među ranjenima bili su komandant brigade Bogdan Crnobrnja i njegov načelnik štaba Milan Stanivuković.[12)] Bio je teško ranjen kroz prsni koš u pluća šrapnelom od granate. Morao je duže vrijeme odležati u bolnici II slavonskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda.[13)]

Poslije oporavka nalazi se na dužnosti načelnika štaba 4. divizije. Nakon borbi vođenih sa divizijom oko Garešnice i u Požeškoj kotlini, zamjenik komandanta divizije Mate Jerković u Izvještaju štaba 4. divizije Glavnom štabu narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Hrvatske pohvaljuje ga jer je on „vještim manevrima nanio u tri maha neprijatelju ogromne gubitke, zarobio mnogo neprijateljskog oružja i vojnika i provodio kroz najgušću mrežu neprijateljskih zasjeda bataljone 16. i 18. brigade gotovo bez gubitaka.[14)]

U svibnju 1943. godine dolazi do reorganizacije slavonskih partizanskih jedinica i do formiranja Prvog slavonskog korpusa (kasnije VI). Za novog komandanta 4. divizije, koja ulazi u novi korpus, postavljen je Milan Stanivuković-Oficir.[15)]

Njegova divizija početkom lipnja napada Kutjevo, Ferovac, Ljeskovicu i u tim akcijama zarobljava mnoštvo naoružanja.[16)] Neposredno nakon toga divizija je vodila veliku bitku za Našice. U izvještaju koji je pretpostavljenom štabu uputio nakon te akcije Stanivuković kaže: „Uporište Našice nakon 20 sati borbe bilo je likvidirano. Najjači otpor davali su žandarmi, kojih je bilo oko 80 dobro utvrđenih u žandarmerijskoj kasarni. U ovoj akciji zaplijenjeno je 5 puškomitraljeza, 6 ručnih mitraljeza, 1 laki bacač sa 40 mina, 200 pušaka i 30000 metaka, 2 sanduka bombi i zarobljeno 180 domobrana.... U svim ovim akcijama i borbama borci naših jedinica izvršavali su zadatke postavljene pred njih s puno poleta i oduševljenja. Njihova borbena disciplina je na visini i spremni su na ispunjavanje daljnjih zadataka".[17)]

Koliki je ugled stekao Milan Stanivuković među narodom Slavonije i svojim borcima, rječito govori prijedlog Oblasnog komiteta KPH za Slavoniju Centralnom komitetu KPH da se nađe među 27 delegata za osnivačku skupštinu ZAVNOH-a.[18)]

Da bi podstakla brži razvoj ustanka na području sjeverozapadne Hrvatske i Hrvatskog Zagorja, 4. divizija koja mijenja ime u 12. diviziju, dobiva zadatak da povede određene oružane akcije na ovom području uz sudjelovanje Kalničkog odreda. Od ovih jednica formira se operativni štab na čijem se čelu nalazi Mate Jerković. Njegov zamjenik je Milan Stanivuković.[19)] Operativni štab ima zadatak da izvede ove akcije i koordinira rad jedinica. Jedan od najvećih uspjeha u ovom putu slavonskih partizanskih jedinica bilo je oslobođenje Lepoglave[20)] a zadatak Milana Stanivukovića bio je da vodi pregovore prije napada na kaznionu s njenim upraviteljem.[21)]

Nakon niza uspješnih akcija izvedenih na ovom slavnom putu po ovom području jedinice su se vratile u Slavoniju. Stanivuković kao komandant 12. divizije upućuje pismo svojim borcima u kojem daje ocjenu njihova puta i kaže da „naši borci pokazali su se u ovim borbama dorasli svim teškoćama i pokazali se, da su u stanju da razbiju svaku neprijateljsku jedinicu u sukobima na otvorenom terenu" a zatim im se obraća neposredno: „Vi ste se pokazali pravi heroji u sukobima s omraženim neprijateljem našega naroda, vi se niste uplašili čeličnih

tenkova koji su jurišali na vas....vi ste pokazali da ste u stanju da za izvršavanje postavljenog zadatka učinite najnapornije marševe i da podnosite sve napore i gladovanja.... Naše putovanje može se smatrati uspješnim također i u pogledu pripreme hrvatskog naroda za mobilizaciju. Hrvatski narod vidio je našu snažnu vojsku, vidio je da se mi borimo za istinsku slobodu i interese hrvatskog i ostalih naroda Jugoslavije, vidio je da je borba našega naroda opravdana i da tu borbu treba pomagati... Pred našu diviziju postavljaju se novi zadaci, koje ćemo mi izvršiti sa uspjehom i nastaviti našu borbu do kraja pobjedonosnog završetka, koji više nije daleko."[22]

U toku ljeta 1943. godine Stanivukovićeve jedinice vrše u Slavoniji osiguranje žetve[23] a sredinom kolovoza likvidiraju neprijateljsko uporište Mali Bastaji[24] te vrše diverzije na prugama Pakrac-Suhopolje i Virovitica-Čačinci, ruše cestovne i željezničke mostove[25], a u rujnu 1943. godine 12 divizija Milana Stanivukovića ruši prugu Slatina-Čačinci, Rajić-Nova Gradiška i napada Dragalić.[26]

Sredinom rujna iste godine Stanivuković rukovodi akcijom svoje divizije na neprijateljsko uporište Đulovec u kojoj zarobljava oko 150 domobrana i mnoštvo ratnog materijala.[27]

U listopadu 1943. dolazi do velike neprijateljske ofanzive jedinica 187. njemačke divizije, 16. i 18. ustaške bojne i 939. hrvatske legije na područje djelovanja Diljskog odreda. Neprijatelj je u ovoj ofanzivi, koja je imala za cilj da uništi odred, popali selo Paučje, bolnicu, ambulantu i ostale pozadinske ustanove, popalio samo selo Paučje. Stanivukovićeve jedinice vode borbu sa neprijateljem oko Rozmajerovca, Zdenkovca, Svibokovca, Gradišta i Kutjeva sprečavajući na taj način nadiranje neprijatelja na područje Paučja. Kao komandant, Stanivuković iz ovih akcija stječe dragocjena iskustva koja mu koriste u narednim borbama. On kaže: „U vođenim borbama na terenu zapazilo se, da ako se neprijatelj želi opkoliti ili udariti ga bočno ili s leđa, pokret naših jedinica koje imaju ovaj zadatak mora biti brz, jer samo na taj način može se postići uspjeh. 1) U drugom slučaju neprijatelj redovno uspije se izvući iz teške situacije po njega, a pokreti naših jedinica, koji se odvijaju sporo i sa zakašnjenjem dolaze na cilj jedino postignu zamaranje boraca i besciljan utrošak vremena. 2) Upotreba naših teških oruđa, a specijalno teških bacača u borbi protiv neprijatelja na terenu, za vrlo kratko vrijeme neprijatelj se razbije, jer se boji naših teških oruđa."[28]

Krajem 1943. godine 12. divizija Stanivukovićeva vodi borbe na đakovačkom području. U napadu na Đakovo, s namjerom da ga zauzme, nakon jednodnevne borbe mora se povući uz zarobljavanje nekoliko desetina gestapovaca, 150 pušaka, 1 teškog mitraljeza i 3 puškomitraljeza.[29] U isto vrijeme dio njegovih jedinica likvidira jako neprijateljsko uporište Gorjani. U 13 satnim borbama zarobljavaju 58 feldžandara a ubijaju 104, a od ratne opreme zarobljavaju 5 teških mitraljeza, 2 laka bacača, 5 puškomitraljeza i 120 pušaka.[30]

Redaju se nove borbe za Sibinj, Gromačnik i Okučane u kojima stiču borci nova iskustva. Stanivukovića povlače iz teških bitaka jer mu rana na plućima ne dozvoljava veće napore. Postavljen je za načelnika štaba VI korpusa. Rad u Štabu VI korpusa nije bio njegov život. Njegov život su bili njegovi drugovi u operativnim jedinicama, u borbenoj vatri, na osmatračnici. Nastojao je da svaki slobodni trenutak iskoristi da ode do svojih boraca u 12. diviziju dok ga na komandnom mjestu ove slavne jedinice zamjenjuje Nikola Demonja. Neprestano je zahtijevao od svojih drugova u štabu da ga prebace u borbene jedinice.

Nakon pogiblje Nikole Demonje na čelo 12. divizije ponovo dolazi Milan Stanivuković-Oficir i s njom odmah ide iz okršaja u okršaj. U rujnu 1944. godine na velikom narodnom zboru u Đakovu izabran je za člana Oblasnog odbora narodnooslobodilačke fronte za Slavoniju.

Pred kraj 1944. godine 12. divizija vodi borbe u Istočnoj Slavoniji gdje su se pregrupirale znatne neprijateljske snage nakon proboja naših jedinica preko Dunava kod Batine. Osobito su naše jedinice vršile snažne napade na komunikacije neprijatelja kako bi se spriječio dovoz ratnog materijala i pojačanje u ljudstvu na sektor Sremskog fronta. Borbe su se vodile naizmjenično sa napadima jedinica 12. divizije i protunapadima neprijateljskih snaga.

27. prosinca 1944. godine dijelovi 12. divizije sa štabom nalazili su se na području Levanjske Varoši. Neprijateljske jedinice su jakim snagama napadale položaje 12. divizije i u jednom trenutku u borbi su postale nadmoćnije. Milan Stanivuković kao komandant divizije donosi odluku da se njegove jedinice povuku. U minobacačkoj vatri neprijatelja jedna granata je pala neposredno do Stanivukovića i eksplodirala. Milan Stanivuković-Oficir, proslavljeni komandant 12. divizije, ostao je na mjestu mrtav. Tu u najžešćoj borbi, gdje je uvijek smatrao da mu je mjesto, prestao je život prvog narodnog heroja Slavonije.

Odluku o proglašenju Milana Stanivukovića-Oficira za narodnog heroja donijelo je Predsjedništvo AVNOJ-A na prijedlog Vrhovnog komandanta Jugoslavenske armije Josipa Broza Tita u ožujku 1945. godine, za osvjedočena herojska djela na bojnom polju i herojsko držanje pred neprijateljem. Orden narodnog heroja najveća je čast, koju iskazuje predstavništvo naroda Jugoslavije, narod i domovina najboljim borcima za slobodu domovine. Ona se podjeljuje za iznimnu smionost i odlučnost, koju mogu pokazati jedino oni, koji su do kraja pobijedili lične sklonosti i potpuno se predali borbi za slobodu i veličinu svoga naroda.[31)]

Ova vijest nije iznenadila borce VI slavonskog korpusa i narod Slavonije koji su tih dana vodili svoje posljednje bitke za oslobođenje svoje zemlje. Oni su znali da je Milan Stanivuković jedan od onih oficira starojugoslavenske vojske koji beskrajno volio svoju domovinu i svoj narod. Milan Stanivuković bio je vojnik, u pravom smislu te riječi, bio je rukovodilac od koga su prve partizanske grupe u Slavoniji, zatim naše brigade i divizije naučile vrlo mnogo

u pogledu ratne vještine i svladavanja sve većih i složenijih zadataka, koji su tokom vremena stavljani pred naše jedinice.

Nosilac Ordena „Partizanske zvijezde" I reda, on je ostao borac, koji je svojim ličnim junaštvom bio podstrek i primjer ostalima, i nije bilo borbe a da ga se ne bi vidjelo u prvim redovima, izazovnog, jakog i neustrašivog.

O njegovom prijateljskom i toplom prilaženju ljudima, o drugarstvu koje je gajio prema suborcima, već je mnogo napisano i rečeno. Bio je voljen.

Naročito će 12. divizija ostati usko povezana s njegovim imenom: bijaše dugo vremena njenim komandantom, na kojoj je dužnosti i poginuo.

Rodna ga je zemlja primila kao dragocjen dar. Ranjavan nekoliko puta, on joj je poklonio svoju krv, svoje dane i noći, svoju sposobnost i trud, i konačno, dao joj je svoj život. Zato će ostati vječan.

Milan Stanivuković-Oficir prvi je slavonski borac, koji je primio čast narodnog heroja. Slavonski ljudi i žene odužit će mu se neizbrisivom uspomenom, koračajući vjerno njegovim stopama koje se svijetle preko njihovih polja i šuma.[32)]

A narod đakovačkog kraja na 40. godišnjicu ustanka naroda i narodnosti Jugoslavije podići će mu spomen-bistu u mjestu gdje se prekinuo njegov život da ga se sadašnja i buduća pokoljenja sjećaju i uče na njegovu djelu.

BILJEŠKE

1. Prilog građi za historiju NOP Slavonije 1941. HIS Slavonski Brod 1965. str.187
2. Prilog građi.... str. 45
3. Prilog građi...str. 46
4. Narod sebi, Narodno sveučilište „Matija Antun Reljković" SUBNOR Nova Gradiška Nova Gradiška 1977. str. 160
5. Jači od smrti, Lykos, Zagreb 1961. str. 256
6. Prilog građi....str. 72
7. Građa II, HISB, 1963. str. 78
8. Građa II, str. 102 - 103
9. Katalog izložbe „Razvoj ustanka u Slavoniji" Muzej radničkog i narodnooslobodilačkog pokreta za Slavoniju i Baranju u Slavonskom Brodu, Slavonski Brod 1981.
10. Građa III, HISB, 1964. str. 180
11. Građa III, str. 272
12. Građa III, str. 344
13. Građa III, str. 328
14. Građe V, HISB, 1966. str. 106
15. Građa V, str. 221
16. Građa VI, HISB. 1968. str. 17 - 18
17. Građa VI, str 43
18. Građa VI, str. 168
19. Građa VI, str. 355
20. Građa VI, str. 388
21. Građa VI, str. 388

22. Građa VI, str. 509
23. Građa VII, HISB, 1970. str. 56
24. Građa VII, str. 84
25. Građa VII, str. 216
26. Građa VII, str. 320
27. Građa VII, str. 436
28. Građa VIII, HISB, 1973. str. 209
29. Građa IX, HISB, 1981. sr. 438
30. Izbor iz štampe NOP u Slavoniji, HISB 1968. str. 230
31. Narodni borac, br. 18, 1945. god. I, str. 1, Muzej radničkog i NOP za Slavoniju i Baranju u Slavonskom Brodu, Zbirka NOB, Fond štampe
32. Isto kao 31

1. Dušan Čalić i Milan Stanivuković sa grupom boraca na Psunju ispod sela Bobara prosinca 1941. godine

2. Polit-komesar 2. čete 1 slavonskog bataljona Čedo Grbić i komandir Milan Stanivuković

3. Rukovodioci 12. divizije: Anđelko Kučišec referent saniteta, Milan Stanivuković komandant, Marijan Cvetković polit-komesar i Stevo Begović informativni oficir, 1943.

4. Milan Stanivuković komandant, Rade Knežević zamjenik komandanta i Marijan Cvetković polit-komesar 12. divizije

5. Grupa rukovodilaca 12. divizije: Ivan Senjuk-Ujak polit-komesar 12. brigade, Marijan Cvetković polit-komesar 12. divizije, Milan Stanivuković komandant 12. divizije i Josip Antolović Komandant 12. brigade

6. Milan Stanivuković i Marijan Cvetković

7. Rukovodioci slavonskih jedinica sa komandantom Glavnog štaba Hrvatske Ivanom Rukavinom krajem 1943. Među njima i Milan Stanivuković u donjem redu prvi s desna

8. Načelnik štaba VI korpusa Milan Stanivuković, polit-komesar VI korpusa Vlado Janić, zamjenik komandanta Glavnog štaba Hrvatske Petar Drapšin, Komandant VI korpusa Mate Jerković i zamjenik komandanta VI korpusa Bogdan Crnobrnja

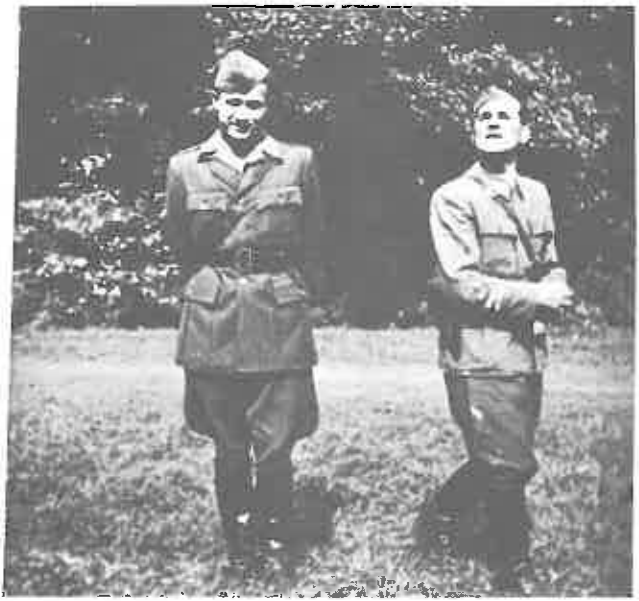

9. Petar Drapšin i Milan Stanivuković

10. Štab 12. divizije na Ravnoj gori 1944.

11. Milan Stanivuković, Nikola Demonja i Otmar Kreačić, ljeto 1944.

12. Milan Stanivuković i Nikola Demonja

13. Komandant 12. divizije Milan Stanivuković predaje prelaznu zastavu u takmičenju komandantu 12. brigade Ivanu Senjuku Ujaku 1944.

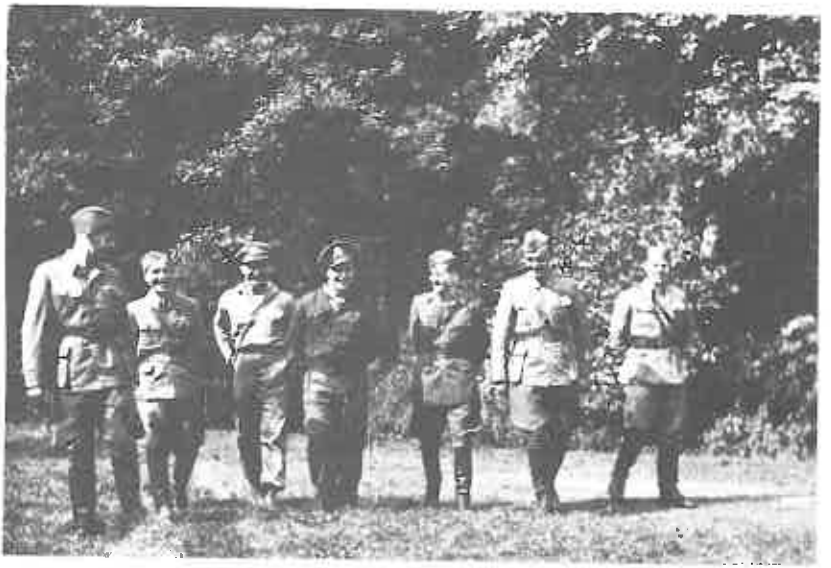

14. Vlado Janić, Milan Stanivuković, Petar Drapšin i Mate Jerković sa predstavnicima engleske i američke vojne misije u Slavoniji 1944.

Sve fotografije u prilogu teksta: Muzej radničkog i NOP za Slavoniju i Baranju u Slavonskom Brodu, Zbirka NOB

Krešimir Šimić

MILAN STANIVUKOVIĆ — OFFICER

(AT THE 70TH ANNIVERSTRY OF HIS BIRTH)

Milan Stanivuković-Officer was born in Klenik hamlet of the villagg Vrbovljani near Okučani in 4 th of may 1912. He had tag finished primary school in Vrbovljani and the merchants trade in Prokuplje (Serbia). After that he finished non-commisioned officer school with success in Belgrade and was on duty as an army senior in Sarajevo and Banja Luka. In the army he gets in touch with progressive officers and dust before the war he became the member of the KPJ. At the beggining of the war he was in Slovenska Bistrica and without surrendbring fie went back to his native village. There he immediately started gathering arms and young people. With his group he carried out the first enterprises on the Belgrade-Zagreb railway and by the end of the year he joined the Psunj partisan unit. In the winter of 1941. he is in Bosnia and when the ist Slavonian Unit was organised he become the chief of a batalion. In the 1st Slavonian brigade he was the chief-of staff of the brigade. Soon he became the comander of the 12th division. After he had been wounded he become the chief-of-staff for the 6th corpus and then again the comander of the 12th division. On this duty he was all to his death, 27th of december 1944 near the village of Levanjska Varoš. On the proposan of the Comander -in-chief of jugoslav army Josip Broz Tito, the Presidency of AVNOJ brought the decision that Milan Stanivuković is proclaimed a national hero. This happened in march 1945, and so he became the first national hero in Slavonia. At the place where he had died people of Đakovo region in july 1981. errected a monument for the future generations to remembder at and learn from Milan Stanivuković deed.

Zvonimir Kulundžić

SLIKAR SLAVONIJE ISO JUNG

Iso Jung je poznat kao najpopularniji i najstariji osječki slikar, pak nije potrebno o njemu govoriti
Hrvatski list, 22. prosinca 1920.

Profesor Jung je vazda dobar, naš tihi, čedni, mirni umjetnik, koji nikada ni u čemu nije nametljiv . . .
Slobodni reporter, Osijek, 17. listopada 1927.

„Veličina malenih"

Od kada je Antun Barac (1894-1955) izdao svoju knjigu *Veličina malenih* (Matica Hrvatska, Zagreb, 1947), u kojoj je ne samo teoretski razvio tezu, nego i praktički pokazao kako književnost – kao i umjetnost ili kulturu uopće – jednog naroda ne čine samo njezini vrhunci, njezini najviši dometi, nego i oni mnogobrojni pojedinci koji su svojim neki put dugotrajnim i upornim a drugiput kratkotrajnim i skromnijim doprinosima, djelovali u svojoj sredini, i tu neosporno vršili izvjesni utjecaj; otada svi to znademo, mnogi (da ne kažem baš svi) s time se i slažemo, pa štoviše često i variramo tu misao, ali je ipak među nama malo takvih koji bi bili voljni potruditi se i nešto u tom smislu učiniti konkretno. U tom pogledu se, mimo svih teoretskih postavki ponašamo, kao što bismo se ponašali kad bismo, iako smo svi svjesni da su ratove iznijeli na svojim leđima, bolje rečeno preko svojih grobova, kako bezbrojni manje poznati ili i anonimni heroji iz naroda, tako i razni *nejunački junaci u vrtlozima povijesnih zbivanja*, u kojima kao *neznanim junacima* podižemo i spomenike, kad bismo ipak praktički radili kao oni književnici i povijesničari stare škole, koji opisujući ratove postupaju kao da su ih vojevali samo kraljevi i generali[1)], a raja kao da nije ni postojala, a ukoliko je postojala da je postojala samo kao *Kanonenfutter*.

[1)] Da to nije samo vješto uklopljena retorička fraza, neka posvjedoči slijedeći pasus iz djela *Baumeister der Welt* (Graditelji svijeta), što ga je godine 1935. objavio veoma značajni austrijski književnik Stefan Zweig: „Od sedmogodišnjeg rata do francuske revolucije, nepunih četvrt stoljeća vlada nad Evropom tišina vjetra. Velike dinastije Habsburg, Bourbon i Hohenzollernn izmorile su se ratujući. Građani lagano odbijaju kolutiće duhanskog dima, vojnici pudraju perčine i čiste puške koje su postale bes-

To se najbolje ogleda u našim enciklopedijama i leksikonima, kao i sintetičnim povijesnim djelima, u kojima ćemo o stranim i našim vrhunskim književnim, umjetničkim, znanstveničkim i djelatnicima s područja ostalih kulturnih i javnih djelatnosti, naći redovno mnoštvo podataka (nerijetko i čitave eseje), što ih možemo naći, i to relativno lako, i na „stotinu drugih mjesta", dok ćemo o manjim do sada nedovoljno uočenima i nevrednovanima pojedincima, rijetko naići i na najškrtije podatke, čak ni na samo ime, pa ako o takvim ljudima želimo ipak nešto saznati, morat ćemo se grdno namučiti dok ne dođemo do nekih (mahom nedovoljno pouzdanih) podataka recimo od rodbine i prijatelja, i po kompletima starih novina ili časopisa, koji su – opet – manje ili više dostupni samo onima koji su u velikim kulturnim centrima.

Tako ćete npr. o Michelangelu (ili o našem Ivi Andriću), o kojima postoji i mnoštvo knjiga, od kojih se do mnogih može veoma lako doći, naći masu prepisanih i prepričanih podataka u našim enciklopedijama (recimo u *Likovnoj*, o Michelangelu, zajedno sa slikama, punih osam stranica), dok o mnoštvu malih, zaboravljenih – ali ne i sasvim bezvrijednih, ne nalazimo ništa; čak ni spomena njihova imena. A ipak su ti ljudi bili tu, ponešto i stvorili, imali svoju publiku, izvršili izvjesni utjecaj na kulturu sredine u kojoj su živjeli, pa – na kraju – iza sebe ponešto i ostavili, što se pojedincima može sviđati ili ne, ali – to je tu i to ulazi u fond naše kulture.

Iako je sve to skupa, bar teoretski, veoma jasno i prihvatljivo, iako svi mi zajedno često variramo na početku ovih izlaganja istaknutu Barčevu misao, ipak se među nama nađe veoma malo takvih ljudi koji bi bili voljni potruditi se i nekom nedovoljno poznatom i manje priznatom umjetniku (književniku, znanstveniku itd., svejedno) i njegovu djelu posvetiti dio svojih energija, pa pokušati sagledati jednim zaokruženim pogledom takav opus, odrediti mu mjesto u našoj kulturi i – na kraju – tako mu odati ono priznanje koje mu pripada. Mnoštvo je faktora koji određuju takve naše stavove, a među njima sigurno neće biti na posljednjem mjestu činjenica da je ne samo neusporedivo laganije i jednostavnije, nego i mnogo isplatnije i pred sobom i pred svojom okolicom, visokomudrenim i slabo kome razumljivim stilom, oduševljavati se, recimo, Michelangelom, nego studirati djelo nekog zaboravljenog, nepriznatog i ignoriranog likovnog umjetnika i o njegovu radu pisati na jednostavan i svakome, bar prosječno obrazovanom čitaocu, pristupačan način.[2)]

korisne, a izmučene zemlje mogu najzad malo odahnuti. Ali vladari se već dosađuju bez rata. Dosađuju se smrtno svi ti njemački, talijanski i ostali sitni kneževi u svojim liliputanskim prijestolnicama, i htjeli bi da se nečim zabave. Užasno je dosadno tim jadnicima, tim maleno-velikim knezovima izbornicima i vojvodama koji bi htjeli da se čine velikanima . . ." (Prev. Vl. Šarić, Rijeka, 1963., str. 433).

[2)] To je kod nas, svakako, problem za sebe, problem o kome bi trebalo posebno pisati; danas možda više nego ikada ranije, jer je ono što se sada kod nas piše o likovnim

U prvom slučaju ne samo što ispadaš učeniji, obrazovaniji i umjetnički nastrojeniji nego i sasvim sigurno izvan svake si opasnosti da ćeš pogriješiti – a drugi put je prepun najrazličitijih opasnosti, a što je još nezgodnije tu je put neutrt i veoma lako možeš zalutati, pokliznuti se i grdno ugruvati.

Tu će svakako ležati bit postavljenog problema, a jedan od takvih naših kulturnih trudbenika o kojima se i do sada nije vodila potrebna briga jest i slikar Slavonije, Valpovčanin Izidor Jung, od kojega se po slavonskim muzejima, a još više po privatnim kolekcijama, sačuvalo dosta radova, koji obuhvaćeni jednim sintetičnim pogledom, svraćaju na sebe pažnju i zahtijevaju da ih se uzme *ad notam* i valorizira.

Biografski podaci

Izidor Jung[3)] je sin široke slavonske ravnice, slavonske Podravine, Šokac, a rođen je 4. travnja 1872. u gradiću Valpovu, kroz koji protječe romantična i u pjesmi opjevana rječica Karašica, koje je u vrijeme njegova rođenja imalo oko tri tisuće stanovnika, dok ih danas ima dvanaest puta više. Udaljeno tridesetak kilometara sjeverozapadno od Osijeka, Valpovo je središte plodnog i bogatog poljoprivrednog kraja, koji je bio naseljen još u neolitu, kao i u rimsko vrijeme. Na samim počecima XV stoljeća tu je sagrađen feudalni dvorac, koji je u kasnijim stoljećima raznim pregradnjama, dogradnjama, rušenjima i preuređenjima dobio svoje današnje reprezentativno barokno-klasicističke oblike. Taj dvorac je imao i svoju dosta burnu povijest i mijenjao je niz feudalnih vlasnika (Morovići, Gorjanski, Pereny, Gerebi, Korodi, Prandaui, Normani). Danas se oko tog dvorca, koji je sačuvan u relativno dobrom stanju, prostire lijep park engleskog stila, s nizom botaničkih egzota, i u njemu je smješten muzej toga kraja i neke druge mjesne ustanove.

---

umjetnostima još manje razumljivo i još manje pristupačno prosječnom čitaocu, nego što je to bilo ikada ranije. Sve je to mahom toliko *zakukuljeno i zamumuljeno* u neke kvazivisokomudrene fraze i teoreme, koji nikome ne mogu koristiti, a da i ranije kod nas na tom planu nije bilo baš mnogo bolje, neka posvjedoči i ovaj citat iz knjige Zdenke Marković *Frangeš-Mihanović – Biografija kao kulturno-historijska slika jedne epohe hrvatske likovne umjetnosti (Izdavački zavod Jugoslavenske akademije,* Zagreb, 1954.). Prateći preko pola stoljeća naš likovno-umjetnički život iz neposredne blizine, autorica je u svojoj sedamdesetoj godini, govoreći o jednom novinskom članku još iz godine 1909 (u *Ilustriranom Obzoru*, br. 1), koji nosi naslov *Kako se rađa spomenik*, napisala: „ U tom opširnom članku, pisanom za široku javnost, prikazao je anonimni pisac (bit će to Lunaček . . .) na primjeru Leitnerova spomenika onaj dugački put koji vodi od umjetnikove ideje do njezine realizacije najprije kao skica u plastelinu, zatim u sadri i kovini, sve do njezina postavljanja kao gotove umjetnine na određenom mjestu. Korak po korak vodio je čitatelja putem rada umjetnikova. To je samo jedanput što sam naišla u našoj štampi, da je netko – ne s visine, docirajući, kako to obično biva, kad se govori o pitanjima umjetnosti, već jednostavno, prirodno, upravo pedagoški vješto progovorio, da pouči publiku, kojoj se uvijek spočitavalo da nema za umjetnost smisla, ni razumijevanja, a zapravo joj je nedostajalo ono najpotrebnije elementarno znanje, da se uzdigne do pravoga shvaćanja umjetničkoga djela . . . (str. 192).

Iako središte jedne relativno bogate provincijalne kulture, koja je ostavila ne mali broj značajnih kulturnih spomenika, kako arhitektonskog (npr. barokna crkva iz XVIII st.) i folklornog karaktera, tako i na ostalim područjima, zanimljivo je i upravo iznenađuje, da je Valpovo dalo samo jednog (ali veoma značajnog) književnika, koji je usto bio i zapaženi arheolog i filolog, Petra Katančića, rođenog god. 1750., koji je umro u Budimu god. 1825. Ni na ostalim područjima kulture, ni na likovno-umjetničkom, glazbenom, scenskom, znanstvenom itd. Valpovčani se nisu baš istakli. Jedini između njih, uz Katančića (i revolucionara Đuru Salaja, ali ovdje govorimo samo o kulturi) kojega bi ovdje trebalo spomenuti, jest Ivan pl. Bojničić Kninski, rođen u Valpovu 24. prosinca 1858. (umro u Zagrebu 11. VI 1925.), koji je iza sebe ostavio niz veoma značajnih povijesnih i arhivističkih radova, a uz njih se nalazi i zaboravljeni i nikada ozbiljnije vrednovani slikar Izidor Jung, kome i posvećujem ove stranice.

Otac Izidora Junga bio je dobrostojeći šumski poduzetnik i trgovac drvetom, koji je za vrijeme jedne velike oluje skrahirao, kad mu se razbio niz splavi što ih je uputio niz Dravu preko Osijeka, a drvo otplovilo u nepovrat. O Jungovu školovanju – začudo – nisam mogao pronaći nikakve konkretnije, a to će reći pismene podatke iz onih vremena, tako da je, bar za sada, dosta toga ostalo nejasno, pa smo upućeni na logično zaključivanje. Sam se od sebe nameće zaključak da je osnovnu, ili kako se to tada zvalo pučku, školu polazio u svom rodnom mjestu, a srednju, u najbližem većem gradu, a to bi bilo u Osijeku. Međutim, u godišnjim izvještajima osječke *Realne gimnazije (Nacionalna i sveučilišna biblioteka,* Zagreb, sign. 155031) iz relevantnih godina, njegovo ime ne nalazimo (dok na ime njegova brata Antuna, koji je kasnije postao oficir, nailazimo). Kad je našem Isi bilo devetnaest godina otišao je – kako se to navodi, bez dokumentacije – na studij slikarstva, preciznije rečeno: *risarstva* na *Umjetničko-obrtnu školu* u Zagreb, ali i tu se opet susrećemo s nepoznanicama, jer u fondu te škole (danas *Historijskom arhivu grada Zagreba)* u zapisnicima završnih ispita i apsolventskih svjedodžbi svršenih učenika te škole, ime Izidora Junga nisam mogao pronaći.

Međutim, iz njegovih osobnih dokumenata u fondu *Kraljevske zemaljske vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu* (kao i institucija koje se nadovezuju: *Ministarstva prosvjete* itd.), danas u *Arhivu Hrvatske,* u Zagrebu (kutija 237), saznajemo

[3]) Pri prikupljanju i sređivanju biografskih podataka o Isi Jungu, izdašno mi je pomogao slikarev sin, inženjer građevinarstva Franjo Jung, koji sada živi u Zagrebu i kome zbog toga dugujem zahvalnost.

da je on „polazio tri godine risarski tečaj Obrtne škole u Zagrebu", i to „podporom Vlade", a potom da je kroz godinu dana pohađao „kao izvanredni slušatelj na *Sveučilištu* u Zagrebu, predavanja o deskriptivnoj geometriji„ – i nakon toga da je nastavio školovanje u Beču u *Kunstgewerbeschule des k.u.k. Museum für Kunst und Industrie.* U podnesku kojim moli mjesto suplenta na osječkoj *Realnoj gimnaziji*, od 28. listopada 1896. (koje nije dobio), navodi: „Do sada me je Visoka Kraljevska Zemaljska Vlada podupirala kroz četiri godine da se usavršim za učitelja risanja srednjih učilišta". Pola godine kasnije, u jednom aktu datiranom 30. lipnja 1897., Jung navodi da se školovao „uz podjelu izdašnih materijalnih sredstava Vlade", što znači da je bio stipendist, a to opet znači da su njegovi radovi bili ocijenjeni kao radovi darovitoga mladog čovjeka, komu treba pomoći da se razvije i usavrši.

Nisam našao nigdje zabilježeno, ali se sam od sebe nameće zaključak, da je Jung bio štićenik svog tridesetak godina starijeg zemljaka (i najvjerojatnije očevog prijatelja), skoro suseljanina, Izidora Kršnjavoga (1845-1927.) iz susjednog gradića Našice (udaljenog od Valpova nekih dvadeset i pet kilometara), koji je baš one godine kad je Jung počeo studirati *risarstvo,* postao predstojnikom *Odjela za bogoštovlje i nastavu Hrvatske Zemaljske Vlade.* To je bio hrvatski autonomni ministar prosvjete i vjera, a u njegov resor je spadala i kultura, pa je on tako bio vrhovni šef čitave kulture u Hrvatskoj. To je ona, u našoj kulturnoj povijesti dobro poznata epoha Kršnjavoga, koja je potrajala sve do njegova pada, do kojeg je došlo kao jedne od posljedica demostrativnog spaljivanja mađarske zastave, na tadašnjem Jelačićevom trgu u Zagrebu, po hrvatskim sveučilištima predvođenim kasnijim klasikom hrvatske lirike, Vladimirom Vidrićem, i kasnijim vođom *Hrvatske republikanske seljačke stranke* i bardom hrvatskog naroda, Stjepanom Radićem, dana 16. listopada 1895., za vrijeme boravka cara i kralja Franje Josipa u glavnom gradu Hrvatske.

Kako je vrijeme *Kršnjavijeve epohe* (od 26. studena 1891. do 9. travnja 1896.) baš poklapa sa vremenom Jungovih slikarskih studija, to moramo zaključiti da je upravo Kršnjavi bio onaj koji je Jungu „podijeljivao izdašna materijalna sredstva Vlade" za njegovo školovanje, jer je on za to bio jedini nadležan. Ali da to neće biti motivirano samo njihovim zajedničkim „lancmanstvom" (i možda pretpostavljenim prijateljstvom s Isinim ocem), proizlazi iz opće poznate činjenice, da je Kršnjavi činio sve što je mogao – a mogao je veoma mnogo – za unapređenje umjetnosti u Hrvatskoj, u što je spadalo i pronalaženje i školovanje mladih slikarskih talenata. Od toga je on, kako se to kaže, *upravo bolovao* i to mu je bilo daleko više nego neki *hobby;* to je on smatrao dijelom svoje misije i smislom svog života.

Za vrijeme Jungova studiranja na *Obrtno-umjetničkoj školi* u Zagrebu studirali su zajedno s njim još trojica talentiranih đaka i Kršnjavijevih stipendista, koji su sva trojica u povijesti hrvatske likovne umjetnosti, ostavili neusporedive dublje tragove i osvojili daleko uglednija mjesta. To su bila dva njegova

vršnjaka – *ad annum* – Sremsko-Mitrovčanin, kipar Frangeš Mihanović (1872-1940.) i Zagrepčanin, slikar Ferdo Kovačević (1872-1927.), te dvije godine stariji Viškovčanin, slikar Ivan Tišov (1870-1928.). Za vrijeme Jungovih studija u Beču – ili približno u to isto vrijeme – tamo se nalazio i Oton Iveković (1869.-1939.) kod prof. Eisenmengera) i Čikoš Sesija (1864.-1931. kod J. Bergera i L. K. Müllera), a u samoj *Kunstgewerbeschule*, zajedno s Jungom bili su R. Frangeš, I. Tišov i F. Kovačević, dok su u Münchenu bili R. Valdec i Menci Crnčić (oba u klasi prof. Gysisa).

Po završenim studijama u Beču – i kraćeg boravka u Pragu – Jung se vratio u domovinu i pred kraj god. 1896. zatražio je molbom da mu se dodijeli mjesto nastavnika crtanja na osječkoj *Realnoj gimnaziji*, ali kako tu nije bilo slobodnog mjesta, nakon nekog vremena je postavljen za namjesnog učitelja u *Nižoj pučkoj školi* u selu Tenju kraj Osijeka. Nakon kratkog vremena premješten je u Bjelovar, gdje je unaprijeđen na položaj profesora, odakle je nakon tri godine premješten u Zemun na Gimnaziju. Tu ga je zatekao i početak *Prvog svjetskog rata* između goleme Austro-Ugarske monarhije i male Kraljevine Srbije, i srpsko bombadiranje toga pograničnog grada. Uslijed tih ratnih operacija ozbiljno je obolio, od – kako to stoji u sačuvanoj obilnoj liječničkoj dokumentaciji – „teške neurastenije", tako da je mjesecima „ležao u krevetu posve nemoćan i duševno klonuo". Kad se od toga nakon duljevremenog liječenja i mirovanja oporavio, bio je god. 1915. premješten natrag u Bjelovar, a nakon nekoliko mjeseci, još iste godine, na *Realnu gimnaziju* u Osijek, gdje je – napredujući solidno birokratski iz grupe u grupu – ostao do mirovine, a u samom Osijeku i do smrti.

Iako se dosta trudio da među svojim učenicima pronađe i odgoji talente, čudnom igrom sudbine, dogodilo se tako da se u njegovo vrijeme, u kraju gdje je djelovao kao profesor, nisu rodili neki izrazitiji i značajniji slikarski talenti, pa se među njegovim đacima i ne nalazi talentiraniji pojedinci, koji su se kasnije uspjeli nametnuti svojoj sredini kao slikarski stvaraoci. Jedino značajnije ime našega novijeg slikarstva, koje je dobilo svoje prve stručne upute od Ise Junga, bio je Sava Šumanović, koji je bio njegov đak još prije *Prvog svjetskog rata*, u Zemunu.

Uz moje osobno svjedočanstvo u tom pogledu – jer je Iso Jung bio i moj profesor crtanja na osječkoj *Realnoj gimnaziji* – postoje i neki drugi podaci, da se Jung u tom smislu trudio i u Osijeku, ali ti njegovi napori nisu urodili željenim plodovima. Sjećam se da je Jung u to vrijeme polagao mnogo nade u učenika Antuna Bauera, koji je pokazivao među svima najviše talenta za likovne umjetnosti. Ali, dogodilo se tako – uglavnom zbog volje roditelja – da se ta Jungova nadanja i priželjkivanja nisu ostvarila u očekivanom smislu. Sjećam se čak, da je prof. Jung, u okviru redovne izložbe đačkih slikarskih radova, kakve su se priređivale na kraju svake školske godine, godine 1930. priredio i samostalnu izložbu slika maturanta Antuna Bauera, u posebnoj sobi, ali se Bauer u kasnijem

životu nije posvetio toj umjetnosti kao praktičar, nego kao teoretičar, kao povjesničar umjetnosti i kolekcionar (osnivač i donatator *Galerije Bauer* u okviru *Gradskog muzeja* u Vukovaru, te izdašniji donator *Galerije likovnih umjetnosti* u Osijeku) – a slikarstvo mu je ostalo kroz čitav život kao omiljeni *hobby*.

Osim svega toga, osobito u mlađim godinama, Jung je bio i dosta aktivan predavač i popularizator likovnih umjetnosti u Osijeku i obližnjim mjestima. Tako je ostalo zabilježeno (u novinama) da je u Vinkovcima za vrijeme svoje izložbe u svibnju 1920. održao predavanje *O estetici i razvitku struja u umjetnosti* a u Đakovu u travnju 1923., također za vrijeme održavanja svoje izložbe, održao je predavanje *O slikarskoj umjetnosti*, koje je naišlo na takav prijem kod publike da je morao održati još tri predavanja; iz novinskih vijesti nije jasno da li su to bila tri različita predavanja, ili još tri puta ponovljeno prvotno.

U Jungovoj posmrtnoj ostavštini, koja se čuva u *Historijskom arhivu* u Osijeku nalazi se i rukopis *Renaisance u Italiji*, ispisan u dvije školske bilježnice (teke), koji je po svemu sudeći koncept za ta predavanja. To su mahom opisi većeg broja slika, što ih je on – najvjerojatnije – pokazivao kao reprodukcije i tumačio publici.

Osim toga, na istom mjestu se čuva i (dosta nesređeni) materijal za knjigu o grafologiji, sa nekim dovršenim ili bar skiciranim odjeljcima, koju je mislio napisati, a uz to i niz njegovih grafoloških sudskih ekspertiza, bolje rečeno vještačkih nalaza.

Zakašnjeli start

Ako pogledamo Jungove najstarije sačuvane i pristupačne nam radove, a to su đački radovi, nekoliko sadrenih odlikava antičkih skulptura (sl. 2) i neke floralne plastične ornamentike, iz god. 1895. (sl. 3), morat ćemo zaključiti da je on obrtni dio poziva kojem se posvetio, zaista veoma solidno svladao; moglo bi se govoriti čak i tako solidno da je zadanim predlošcima posvetio toliko ropske pažnje da je pri tome zatomio mnogo od onoga što je u njemu bilo osobno, kreativno; bolje rečeno, mnogo od onoga što bi trebalo biti produkt njegovih vlastitih vokacija. Možemo mi danas prema takvim shvaćanjima biti odbojni, može nam se to činiti i antipatičnim, možemo to nazvati i hladnim, beživotnim, školskim akademizmom (i tu sigurno nećemo pogriješiti), ali da je to bio vladajući, štoviše kanonizirajući metod tadašnje likovno-umjetničke pedagogije, to nitko tko je iole upućen u tu problematiku, neće moći negirati.

Štoviše, teško da će se naći itko ozbiljan, tko će nakon debakla svih onih teoretskih postavki i kaosa što je zavladao u naše dane u svim umjetnostima, s odvođenjem stvari zaista do apsurda, negirati potrebu i značenje solidno savladanog crteža, kao – kako je to već veoma davno veoma dobro konstatirano- *gramatike likovnih umjetnosti*, kao *discipline duha*. Dok se od književnika zahtijeva da solidno savlada bar gramatiku i pravopis svoga materinskog jezika, odnosno jezika na kojem piše, u ostalim umjetnostima, a osobito u slikarstvu

i u glazbi, stvorena je pometnja, tako da prosječno likovno ili glazbeno obrazovani ljudi ne znaju više kako da se snađu i što da misle. Ali, dakako, kao što nitko u književnosti ne smatra da je solidnije poznavanje gramatike i pravopisa već samo po sebi dovoljno da bi netko bio književnik, tako ni solidnije savladani crtež još nije nikakav dokaz da je netko zaista i solidni slikar, umjetnik. To je samo preduvjet da bi se moglo obrtnički solidno baviti slikarstvom kao takvim, kao umjetnošću; s umjetnošću za koju treba još nešto više, nešto što je istina nemoguće točnije definirati, ali za što svi znademo, bolje rečeno osjećamo, što. Svi mi znademo što je to: talenat, oko, unutrašnje nadahnuće..... sve zajedno.

Iako bi se moglo s pravom očekivati da je Iso Jung s tako solidno savladanim zanatom, a usto i kao nesumnjivi crtački talenat, mogao odmah započeti s umjetničkim djelovanjem, ipak će proći punih dvanaest-trinaest godina za koje neznamo što je mladi diplomirani i stipendirani slikar radio. Sa prvim javnim nastupom za koji znademo, a to je bila prva samostana izložba, u Zemunu, Jung se javlja tek godine 1910. – kad mu je bilo već trideset i osam godina (u godinama u kojima su kod nas mnogi umjetnici i književnici već završili svoj umjetnički opus). Pa ako i uzmemo da je on slike za tu izložbu spremao dvije-tri godine (a to bi bilo sasvim realno), još uvijek ostaje prvih desetak godina nakon završenih studija, koje su inače za svakoga umjetnika najpresudnije, za koje ostaje zagonetka što je radio i da li je uopće išta slikarski radio, a ako je nešto napravio, zašto nije i izložio. Da li je štogod radio u Tenju i u Bjelovaru, nije nam poznato. Postoji, istina, jedna sličica – *Mlin na bjelovarskoj rječici* – koja je bila izložena na izložbi u Zemunu, a koja mi je ostala nepoznata, osim po samom naslovu – ali to je zaista premalo da bi pokolebalo upravo izrečenu misao. Ako je ta vijest o toj slici jedino što je preostalo iz tih dana, onda možemo i to zanemariti. Od odlaska u Zemun trebalo je proći punih deset godina dok se odvažio da nastupi javno. Tada mu je bilo, podvlačim još jednom, već trideset i osam godina.

Tu će biti – kako sve proučene okolnosti govore – prije svega, nesnalaženje u vremenu koje je nastupilo, a u kojem je on kao đak bečke *Kunstgewerbeschule* bio predisponiran za konzervativno shvaćanje umjetnosti.[4] U to vrijeme je u

[4]) Čak i Izidor Kršnjavi koga su naši, tada mladi i nadobudni, moderni likovni umjetnici, kao i šira javnost, smatrali protagonistom i glavnim zaštitnikom likovnog konzervativizma kod nas, pišući desetak godina kasnije o tim događajima, u svojoj kulturno-povijesnoj veoma značajnoj raspravi *Pogled na razvoj hrvatske umjetnosti u moje doba* (Hrvatsko kolo, Matica hrvatska, knj. I, Zagreb, 1905.) govoreći o – svom vršnjaku ad annum – Ferdi Quiquerezu (1845-1893.) i njegovu školovanju u Mückeovu ateljeu u Beču zapitao se: „Što bi od Quiquereza postalo, da je imao mladost kakovu danas imaju mladi pregaoci na polju umjetnosti? Pače učenici u višim razredima zagrebačke *Realne gimnazije* danas se bolje podučavaju, nego su onda na mnogim akademijama podučavali" (str. 229) – „Obojica (tj. Iveković i

evropskom slikarstvu bio već dosta dugo u toku dijalektički odnos, bolje rečeno snažni sukob između *klasicističko-romantičarskih* i *realističko- naturalističkih* strujanja, te traženja novih putova do dublje izražajnosti složenije stvarnosti, što je rezultiralo raščlanjivanjem likovno-umjetničkih oblika. Kod nas se u tom povijesnom momentu rađala i oblikovala *Hrvatska moderna*, u kojoj su pod vodstvom Vlaha Bukovca, nastupali Jungovi vršnjaci i kolege sa studija. Bukovac, a uz njega i ostali hrvatski likovni modernisti, naučavali su – a to i praktički provodili – da likovne pojave, da predmete ne treba crtati kao krute i oštro odredive pojave, jer se one u naravi tako i ne vide, nego pod utjecajem raznih osvijetljenja, kao raznoliki volumeni i raznolike koloristične vrijednosti, pa otuda i proizlazi zadatak slikarstva, da realizira tu esencijelnu životnu istinu.

Iso Jung, kako to govore njegovi tadašnji – a i kasniji – radovi, nije mogao uhvatiti vezu s tim novim strujanjima, a možda je u toj borbi i preotvoreno stao na stranu svog zemljaka i znatno starijeg prijatelja, Ise Kršnjavoga, koji se baš u to vrijeme, nakon prvoga triumfalnog uspjeha hrvatskih modernista god. 1894. na izložbi u atriju *Jugoslavenske akademije,* povukao s položaja predsjednika *Društva umjetnosti,* a i iz javnog likovnog života, nakon pada s položaja *Odjelnog predstojnika,* do čega je došlo dvije godine kasnije. To je predstavljalo krah dominacije konzervativaca u likovnoj umjetnosti – „Starih".[5]

Ne zaplovivši tako strujom što je snažno krenula novim tokovima, dok je stara iznemoglo presušila, Jung se našao, a da i sam nije znao kako u položaju ribe na suhom; nasukao se i nije ga ponijela niti jedna od tih dvaju struja, slično onako kao što su se u to vrijeme nasukali oni književnici koji su ostali vjerni preživjelom harmbašićevskom načinu pjesnikovanja.

Csikos) dobili su stipendij s uputom, da odu u Njemačku, jer je *Bečka akademija* prekonzervativna, pa zaostaje za slikarskom tehnikom" (str. 264). – Ostaje neobjašnjeno zašto tu istu uputu nije Kršnjavi dao i stipendistu i mladom talentu Izidoru Jungu.

---

[5]) Govoreći o svom padu, u maločas čitiranoj raspravi u *Kolu*, nepunih deset godina kasnije, Kršnjavi je napisao: „Mojim padom 1896. nastala je reakcija na moju jaku akciju. Umjetnici osjetili su taj događaj kao oslobođenje od strogoga tutorstva, koje su jače osjećali nego sve koristi, što su od njega imali. Njihova reakcija protiv mene zaodjenula se je bila neko vrijeme u odijelo umišljene načelne protivštine. Uistinu između mene i umjetnika nije bilo druge opreke do jedino te: da sam ja odlučno odsudivao faprestizam, tj. izrađivanje na brzu ruku, negotovljavanje umjetnina, neproučavanje, nenastoj(anje)." (Str. 279).

Možda je u takvoj situaciji kod Junga došlo do neke teške traume, neke teške uvrede[6], koja je mogla proizići iz činjenice da su njegovi kolege Frangeš, Tišov i Kovačević, dobili ne samo mjesta u Zagrebu, nego i obilnu sinekuru u obliku smanjenog broja sati u školi, a ubrzo potom i ateljee, a Jung je morao potražiti kruh namjesnog učitelja u malom slavonskom selu Tenju, gdje sasvim sigurno nije mogao sagledati nikakve uvjete za svoj umjetnički razvitak, što dakako, ne mora biti točno. Poznato je da je slavna francuska slikarska *barbizonska škola* nastala baš u selu, kao reakcija na urbane uvjete, i do toga doba djelovala već desetljećima. Danas je jasno da Jung ipak nije bio talenat kalibra one trojice, ali on to – osobito tada – nije mogao osjećati tako. Možda je do te (superiorne) traume došlo zbog toga što on nije mogao svoje radove plasirati na neku izložbu do koje mu je bilo mnogo stalo, recimo u Zagrebu, ili štogod slično, jer je to vrijeme u kojem svaki umjetnik teži i bori se za svoju afirmaciju, a nikako vrijeme za dremanje i čekanje. Možda nije imao hrabrosti da se uhvati u koštac kako sa svojom okolinom u kojoj se zatekao, tako i sa slikarskim problemima koje je nagovještavalo – i već ostvarivalo – vrijeme koje je dolazilo; možda on u sebi nije nalazio snage da raskrsti s onim što je naučio u Beču, a što je vrijeme već pregazilo; možda on nije bio pripremljen za takvu borbu i očekivao je da će put kojim je krenuo, kojim je mislio krenuti, biti solidno popločan i bez ikakvih prepreka, što se umjetnicima i književnicima nikada ne događa. Ako se i dogodi, onda ih to redovno odvodi na stranputicu solidne birokratske karijere i – kao po pravilu – do zahirenja i razvodnjavanja talenta. O svemu tome mi možemo danas samo nagađati, ali nekih uporišnih točaka na kojima bismo mogli utemeljiti te i takve konstrukcije, nemamo – pa bi to morao ostati jalov posao, kakvog je najpametnije manuti se.

Nesporazumi s kritičarima

Vratimo se Jungovoj spomenutoj izložbi. O njoj imamo već nešto konkretnije podatke, jer jer o njoj sačuvano nešto činjenica – bolje rečeno indikacija – u tadašnjem tisku, pa ih moramo uzeti kao takve i iz njih izvesti dalje zaključke, dakako uz potrebni oprez. Prvi glas što ga je Jung pročitao o sebi, bila je – po svemu sudeći – jedna mala informativna novinska bilješka u zagrebačkim (službenim) *Narodnim novinama*, od 11. lipnja 1910., u kojoj je njen autor uz svakako interesantan podatak „izložbu pohađaju najviše Beograđani" – zabilježio i ovu da se blago izrazim, „bezvezariju": „Izložba je vrlo poučna, jer su slike izrađene pri raznolikoj rasvjeti."

---

[6]) Izgleda mi da će se tu veoma dobro uklopiti Kršnjavijeva misao, kojom je (također u maločas citiranoj raspravi) okarakterizirao ponašanje naših likovnih umjetnika baš u tom vremenu: „Svi umjetnici drže samo one prijateljima, koji ih hvale, a iskren ali nepovoljan sud uzimlju za uvredu i znak neprijateljstva" (str. 234).

Međutim, zanemarujući tu kratku novinsku bilješku, Jung je devet dana kasnije, u osječkoj *Narodnoj obrani* (od 20. VI 1910.) pročitao čitav oveći feljton, na prvoj i drugoj strani, pod naslovom *Umjetnička izložba prof. Junga u Zemunu,* iz pera nekog svećenika, patra Solana Matkovića: On sam, već na početku tog svog prikaza izjavljuje, da „nije stručnjak" za slikarstvo, ali da ga „sili patriotička dužnost i sklonost za lijepu hrvatsku umjetnost (.....) da pomogne dobroj stvari, pošto je sav čisti prihod namijenjen za gradnju rimokatoličke crkve u Dalju, rodnom mjestu[7] prof. Junga", pa se zbog toga, eto, prihvaća pera i piše o stvarima o kojima je zaista veoma malo znao; bar ako mjerimo našim današnjim mjerilima.

Ali, kako je taj prikaz veoma karakterističan za vrijeme i sredinu u kojoj je morao djelovati, razvijeti se i formirati jedan mladi slikarski talenat, ma kako nas on po našim kritičarskim kriterijama neće zadovoljiti, ja ću ga ipak ovdje iscrpnije citirati, jer zaista veoma dobro odaje duh svojega vremena, ono što je takva sredina tražila od umjetnika koji je u njoj djelovao, a pri tome ne treba gubiti iz vida, da je *Hrvatska moderna* u slikarstvu otpočela još petnaestak godina ranije. Dakako, da je mnogo od toga za veliku Evropu, za Paris, München i ostala likovno-umjetnička središta – bilo već davno prevladano, pa čak i smiješno, ali ne zaboravimo na ovom mjestu, da je netko baš u to vrijeme, napisao da u Babinoj Gredi ne treba tražiti Pariza i njegovih kulturnih dometa.[8]

Solan Matković u svom – podvlačim, razmjerno opširnom prikazu – ističe naročito šest slika: 1) *Mlin na bjelovarskoj rječici,* koji da je naslikan „vanredno dobro, s puno zraka. Već na prvi pogled opaža se sunčano svijetlo. Boje su čiste, a svi tonovi u krasnome su skladu, te daju izražaj lijepe pjesme opjevana mlina u bojama". -2) *Napušteni mlin* – prikazan je „kako ga napušta sunčano svijetlo, u sumračju u bujnim tekućim bojama". - 3) *Proljeće* – „Sva priroda buji; gajevi su zalistali, vrtovi se zelene, trava je novim životom zadisala, narav svoje zelene sagove razastrla, a što nisu zaokupili ovi, to je obuhvatilo raznovrsno cvijeće, da čovjeka svojom krasotom i mirisom začara. (....) U daljini s lijeve strane slike vidi se seoce s crkvicom, nad kojima se viju oblaci. Sve su boje traktirane (u značenju: sastavljene, tumačene, izložene - ZK) brzo te daju lijepu harmoniju i pravu sliku proljeća." - 4) *Surčinska šuma* – „prikazana je na orginalu u krasnoj jeseni. Suho lišće, oblačno nebo, odgovaraju okolišu. Drveće je pomno studirano, naročito hotimična razgrana kod svakog stabla. Boje su velikim čuvstvom neobično brzo položene. Slika osvaja gledaoca." - 5) *Prosjek druma u Bježaniji*[9] – „Boje su flot položene; osjeća se da je nebo napamet rađeno. Unatoč toga daje krajolik dobar dojam poradi vjerno

[7]) Puka omaška; rođen je u Valpovu. Dalj je Jungova djedovina.

[8]) To je bio Julije Benšić, koji je svoj članak *„Raspojasana" Slavonija*, u *Savremeniku* god. 1911. završio ovako: „I još nešto. Pođete li u Slavoniju, ne tražite Pariza u Babinoj Gredi." – *Pet stoljeća hrv. književnosti*, knj. 84, 71.

[9]) Selo kraj Zemuna; danas zemunsko predgrađe.

bačenih sjena, štono jedan obronak baca na drugi obronak. Veoma mi se sviđa slika." - 6) *Radeckyjeva obala (na Dunavu, kraj Zemuna)* – „Orginal je pun tajanstvenosti: boje su čiste i sve u skladu, te prikazuju pravo sumračje na dunavskoj obali."

Dalje, kao uspjelije slike, Solan Matković nabraja naslove slika: *Poplava Dunava, Binderova tvornica u sumračje, Bura, Zima, Moja djedovina u Dalju, Beograd pri električnoj rasvjeti,* za koje radove kaže da daju „vjernu sliku prirode". „Sve slike je izradio umjetnik s najvećim čuvstvom. Boje su živoga izražaja i toli milovidne, a tehnika vrlo energična." Između portreta prikazivač (pogrešio bih kad bih rekao kritičar) ističe portret Velikog župana Georgijeveća (sl. 13) i direktora Gimnazije Uroša Popovića, za koje kaže da su „vanredni u izražaju lijepih crta lica i dostojanstvena držanja". Od kompozicija su mu se naročito svidjele *Nada* i *Lucifer,* za koga kaže: „Prispodabljajući Lucifera sa Stockovim (tu će biti po srijedi greška: najvjerojatnije je da se radi o poznatom njemačkom slikaru alegoričkih kompozicija Francu Stucku, 33 godine starijem od Junga - ZK), može se reći da je Lucifer prof. Junga, u izražaju lica mnogo bolji" – što će biti svakako znatno pretjerano. Tu je i kompozicija *Invalid,* „koja predstavlja starca koji je u životu svom mnogo pretrpio. Sve se to odrazuje na licu njegovom. Slika je uopće od mnogih pohvaljena. Za model je uzeo gosp. profesora Petra Petrovića iz Novog Soljana, kraj Bjelovara, koji je bio u ratu kod Solferina ranjen u desno oko. Tehnika je impresionistička[10], te vrlo brzo rađena, što se na slici jasno opaža."

Za kompoziciju koja se zove *Ne uvedi nas u napast,* a koja predstavlja nekog samostanskog asketa, prikazivač dodaje: „Slika je poučna", a za slike *Mlada cvjetarica i Mlada kuharica* konstatira: „Obje su slike veoma ljudske i poučne."

U zaključnim opaskama Solan Matković konstatira da je na izložbi bilo „osamdeset originala", među kojima je bilo krajolika – 50 komada, kompozicija 7, portreta 5, a „ostale slike su studije". I na kraju kao zaključak: „On je najnoviji talent, koji tek niče za hrvatsku umjetnost, pa ga treba svojski poduprijeti" – Ali.....to je, kao što možemo zaključiti po rezultatima, ostao glas vapijućeg u pustinji – i tom njegovom pozivu nitko s nije odazvao. Jung je ostao prepušten samome sebi, a sam u sebi nije imao dovoljno snage da se nametne...

Te iste godine Jung je sudjelovao i na *Umjetničkoj izložbi* u Osijeku, i tom prilikom je tada mlada osječka književnica Ružica Dončević (rođ. 1878. kasnije udata Žert) u zagrebačkom obiteljskom časopisu *Prosvjeti* iznijela neka svoja zapažanja koja nam danas ne izgledaju ni prihvatljivija ni opravdanija od zapažanja tog patra Solana: „Jung Izidor (Zemun) izložio je tri slike. Najuspjelija je *Košarica krizantema,* svojom bujnošću i koloritom."

[10]) To će biti netočno, ali na to pitanje ćemo se još vratiti.

Pola stoljeća djelovanja u Osijeku

Pet godina nakon te izložbe u Zemunu i kratkotrajnog premještenja u Bjelovar, Jung je premješten u Osijek na tamošnju *Realnu gimnaziju*, gdje je ostao sve do svoje smrti i postao tipičnom osječkom figurom, te više od toga, značajnim faktorom osječkog likovno-umjetničkog života.

U to vrijeme je Osijek imao svoju – danas već sasvim zaboravljenu – bohemiju, u kojoj su istaknuta mjesta imali brat A.G. Matoša, profesor romanistike, Leon (1878-1947.); poznati slikar folklorist Joza Bužan (1878-1936.); književni kritičar Ivan Krnic (1878-1937.); slikar Guido Jeny (1875-1952.), koji je još kao student u Beču god. 1898. bio jedan od pokretača Smotre za modernu književnost, *Mladosti*, prvog hrvatskog programatskog modernističkog časopisa; u momentu kad ovo pišem još živi slikar Slavko Tomerlin (rođ. 1897.); slikar i književnik Dragan Melkus (1869.-1917.); književnik Rudolfo Franjin Magjer (1884.-1954.); novinar Franjo Frauenheim, koji se kasnije sasvim deklasirao i prodavao svoje, uostalom veoma slabo, pero bilo kome i bilo pošto – kao i još neki, danas još više zaboravljeni književnici i umjetnici, među kojima je bilo i podosta takvih koji su bili jedini koji su sami sebe smatrali takvima, a koji iza sebe nisu ostavili ništa, ili – samo „malo pa ništa".

Ta kao i svaka druga bohemija diktirala je i poseban stil života, kako u odijevanju i ponašanju, tako i u odnosima prema svojoj okolini, koji je sasvim prirodno morao biti veoma zazoran beamterskoj i filistarskoj sredini u kojoj su ti ljudi, ipak, živjeli i djelovali. Jung, koji je u sebi nosio neke traume, jer njegov rad nije nailazio na ono priznanje kakvo je očekivao, jer se nije odvijao onim laganim i uhodanim, lijepo asfaltiranim putovima iz njegove mašte, da se potvrdi pred samim sobom i svojom okolinom, da istakne svoje umjetničke preokupacije i svoj talent, odmah se tu snašao i priključio toj već oblikovanoj umjetničkoj grupaciji, ili kako bi se to reklo psihoanalitičkim jezikom, *pribjegao* je, u stilu svog vremena, u – bohemiju, koja će ga pratiti do kraja života.

Dvije godine po dolasku u Osijek, Jung je sudjelovao na jednoj izložbi u istom gradu, i neki kritičar čije nam se ime nije sačuvalo, pod pseudonimom *Criticus*, napisao je u *Sriemskim novinama*, od 24. rujna 1917. oveći članak pod naslovom *Najnoviji radovi profesora Junga*, iz koga je ovdje vrijedno pretiskati slijedeći citat, ako ništa drugo, ono kao dokument vremena i prilika u kojima je naš slikar morao živjeti i djelovati: „Nedavno je – kaže taj *Criticus* – poznati hrvatski slikar u Osijeku, prof. Jung izložio u knjižari R. Bačića vrlo uspjeli portret svoje supruge, koji se odlikuje finom i preciznom izradom, a istodobno zgotovio niz novih radova. Od osobite je važnosti velika uljena slika, koja prikazuje alegoriju hrvatskog junaštva. Na pola oporavljeni vojnik sjedi i zapisuje svoje ratne događaje, a u pozadini stoji vila pjesnikinja, koja ga nadahnjuje i kruni lovor-vijencem. Čitava radnja odaje istančani ukus i umjetničku kompoziciju, pa bi bila podesna za reprodukciju vojničkih diploma priznanica, za karte ili za slične praktične svrhe, a sama slika bila bi lijep ukras

za naše vojničke domove. Prof. Jung koji osobitom ljubavlju djeluje na polju umjetnosti već lijepi niz godina, izradio je i više krajobraza i slika mrtve prirode. Pa dok se prve odlikuju nekom pjesničkom mekoćom, druge su pune života i vedrine, koja dočarava svu ljepotu same prirode. Osobiti je majstor u slikanju svijetla i proljetne vedrine, koja se odrazuje na svim njegovim slikarijama. Posebno se doimlju, kako već rekosmo, njegovi portreti. Tako se portreti časnika odlikuju svom realnošću, gdje ono pravo muško izbija s izrazitošću oštrih linija lica, pa dijelovi oba oka i čelo odaju pravi karakter dotične osobe. Tako je od osobite vrijednosti onaj u *plen-eru* velikog župana Georgijevića, Tordinca i nekih svećenika i časnika. Od osobite su ljupkoće glave slikareve dječice, koje su izrađene sa par oštrih ali značajnih linija i prave su *cabinet-slike* samoga ateliera. Dobro će biti da se i šira javnost zainteresuje za naše umjetnike slikare, pa učini i svoju dužnost."

Da bi portret velikog župana Georgijevića bio izrađen u *plen-eru*,to zaista ne stoji i nije jasno što je taj čovjek mislio pod tim terminom. To je tipična ateljerska slika, a *plein-aire* na francuskom znači *puni zrak*, odnosno slikanje i dovršavanje slike u samoj prirodi, nasuprot ranijem običaju (uglavnom do polovice XIX st.) da se u prirodi izrađuje samo skica, a sama slika radi i dovršava u atelieru. Što to pak znači da su portreti slikareve djece „prave cabinet-slike", ostaje sasvim nejasno, jer taj termin uopće ne pripada slikarskoj terminologiji i ne bilježi ga ni naša *Enciklopedija likovnih umjetnosti.* Pod tim terminom podrazumijevaju se u „fotografskom obrtu slike u veličini 25 x 15 cm" (B. Klaić) – i ne bih rekao da je taj *Criticus* govoreći o likovnim kvalitetima Jungovih slika hotimično izvalio takvu besmislicu; da je likovnu vrijednost tih portreta htio izraziti činjenicom da su izrađeni u veličini nekih određenih fotografija.

Nakon tri daljnje godine Jung je priredio svoju samostalnu izložbu u Vinkovcima, o kojoj je D. P. – a to će najvjerojatnije biti dr. Dragutin Poljugan – u lokalnom listu za narodnu prosvjetu, *Rad* (od 1. lipnja 1920.) napisao oveći članak pod naslovom Izložba slika prof. Junga, iz kojeg vrijedi ovdje citirati slijedeće: *„Izložba prof. Junga* bila je općenito uzevši, prikaz njegove duše, njegova temperamenta. Jung je čovjek koji imade smisla za prirodu, koju gleda čistim umjetničkim očima, pa je stavlja sa kistom na platno sa svom ljepotom i svim čarima života. On vidi svuda život; ne samo na licu čovječjem, koje znade baš majstorski prikazati, nego i na drveću, na cvijeću, u buri i oluji, u sunčanim tracima, štoviše i u noći, kad obično vlada mrtvilo, on je našao momente u kojima je mogao prikazati život i veselje. Kako god je život raznolik, tako su raznolike i njegove slike. Za svoje radove ne bira samo otmjenu ljepotu, jer tu obično i nije pravi iskreni život. Pravi tipovi života nalaze se u prostom narodu, u Ciganima, Ličanima, u marljivoj žetelici, u veselom i dobročudnom fratru – tu se odrazuje pravi, iskreni i nepatvoreni život.(....) Jungovim slikama nije trebalo posebnoga tumača, koji bi gledaocu morao prije kazati što koja slika znači, njegove su slike same sebi tumač, pa nitko nije mogao gledajući slike kazati: Ove su slike vrlo lijepe, ali ja ih ne razumijem, valjda zato što nisam

umjetnički obrazovan – kako se to često događa na izložbama modernih umjetnika."

Te iste godine se Iso Jung pojavio i na skupnoj izložbi nekolicine osječkih slikara u dvorani Jägerove škole, i o toj izložbi je autor nepotpisanog feljtona *Umjetnička izložba u Jägerovoj školi*, u osječkom dnevniku *Jug* (god. III, br. 174) od 6. VIII 1920. napisao: „Izidor Jung, poznati osječki profesor, izložio je oko dvadesetak svojih slika, većinom vrlo uspjele krajobraze iz naše ravne Slavonije i Srijema, uspjele *Stillebene* i nekoliko figuralnih radnja, od kojih se osobito ističe njegova mnogo poznata *Madona* (sl. 4), *Ciganka*, i *Cvijećarica*. Umjetnik je u njih uložio mnogo truda, da iznese što više intimnu notu svoje umjetnosti, a u svojoj *Madoni* svu snagu Filippinovih nježnosti. – Dok je Jung jedna fina nježna duša koja govori istinu...."itd.

Potkraj te iste godine Jung je sudjelovao na Izložbi osječkih slikara u Novom Sadu, i kritičar osječkog *Hrvatskog lista* (god. I, br. 98, od 5. XII 1920.) koji se potpisao inicijalima R. H.-r, napisao je: „Tu je simpatični naš Jung, umjetnik na kistu, izvrstan predavač, kozer, veliki poštivalac naše hrvatske slikarske klasike; njegovi najnoviji radovi odišu jednom zrelom smirenošću, koja ipak kraj seriozne izvedbe, sretno biranim sižeom, djeluju umilno i srdačno."

Četiri godine kasnije Jung je sudjelovao na jednoj drugoj izložbi u Osijeku, o kojoj je kritičar, koji se potpisao sa -a- (a tko bi to bio, nije mi poznato), u spomenutom osječkom dnevniku *Jug* (od 22. XII 1922.) napisao: „Prof. Izidor Jung poznat je već lijepi niz godina našoj javnosti u svim većim mjestima u okolici, gdje je u više navrata priredio izložbe svojih slika. S pravom možemo reći, da je on jedan od najboljih poznavalaca naše narodne ornamentike i da nema te finese u pučkim rukotvorinama, koje on ne bi u tančine poznavao. Marljiv u životu kao crv i veliki fanatik svoga poziva, posvetio se potpuno samo njemu, nailazeći jedino u svom stručnom radu zadovoljstvo. Ni u najtežim momentima svoga života ne pušta iz ruku svoj kist. Ovom zgodom izlaže on oko petnaest uljenih slika i oko deset akvarela. Uvjereni smo da će naša publika i ovom prilikom odati svoje priznanje dugodišnjem našem umjetniku Isi Jungu."

O toj izložbi neki nepotpisani kritičar osječkog organa Srpske radikalne stranke *Straža* (30. XII 1922.), predbacuje u uvijenom obliku Jungu što aranžira cvijeće u bojama hrvatske trobojnice: „Veliki broj izloženog cveća (u boji naših narodnih zastava) ima previše izrazitu tendenciju, pa koliko je god pri tome namera bila pohvalna, ipak joj nema mesta – u toj jačini – u umetnosti."– Isti kritičar ide i dalje i predbacuje Jungu, da je kao umjetnik previše oduševljen i previše marljiv, što je svakako veselo: „Ipak se mora priznati izvesni napredak u radu prof. Junga, kod kojega se inače opaža upravo prevelika ljubav i predanost svom pozivu."

Kritičar *Hrvatskog lista*, neki *Lju-mić*, govoreći o toj istoj izložbi bio je konkretniji i jasniji, pa su nam danas i njegovi podaci značajniji: „Iso Jung poznat

je kao najpopularniji, a i najstariji osječki slikar, pak nije od potrebe o njemu govoriti. Spomenuti samo njegov vrlo marno izrađeni akvarel valja, *Unutrašnjost stolne crkve u Đakovu,* (sl. 6) koji se može vrstati među najuspjelije Jungove radove. Također je vrlo uspjela uljena slika *Dalmatinac.*"

Nakon daljnja četiri mjeseca, maločas spomenuti list *(Jug),* od 5. travnja 1923. javlja da je Jung na uskrsne blagdane priredio izložbu u Đakovu, koja da je „uspjela i moralno i materijalno", da je „biskup g. Akšamović otkupio neke radove" – i da će umjetnik narednih dana „održati u Đakovu predavanje o slikarskoj umjetnosti. Kako je Jung poznat kao darovit predavač, nema sumnje da će i ono mnogo pridonijeti uspjehu njegove izložbe, a i uopće razvoju naše umjetnosti."

O toj izložbi je đakovački *Narodni list* od 14. travnja 1923. donio na prvoj strani feljton, u kojem među ostalim piše i ovo: „Mi smo u Đakovu poslije prevrata imali više izložbi slika,ali poslije Tomerlinove izložbe možemo označiti kao najuspjeliju Jungovu. Izložba je bila održana u Općinskoj vijećnici za vrijeme uskršnjih praznika. Preko pedeset radova izložio je profesor Jung, najvećim dijelom uljene slike. Bilo je i akvarela, čisto mali broj pastelama izrađenih sličica. (....) Sve su radnje bez izuzetka uspjele. (....) Na njegovim se slikama odrazuje vedrina duše, a to je najljepši ures što može resiti jednog nastavnika (valjda htjede reći: umjetnika - ZK) (....) A da je Jung ne samo majstor u svome zvanju, nego pravi umjetnik, to se moglo vidjeti na *Propalici alkoholičaru.* Njegovog *Propalicu* čim dulje gledaš sve te više zadržava i najedanput ti se u duši, gledajući ga rađaju osjećaji samilosti nad jednim bijednim i porušenim životom, kome više nikakve pomoći nema. Propalici vis-a-vis visjele su uspjele radnje *Ličanin* i *Dalmatinac.* To su upravo vještački izrađeni portreti, koji pokazuju obratno *Propalici,* zadovoljan život u dubokoj starosti, koje se može doživjeti samo kroz umjerenost i solidnost."

Tri godine kasnije profesor Ivan Žilić, koji je u osječkoj *Trgovačkoj akademiji* predavao stenografiju (i o tome napisao udžbenik), pisao je o skupnoj izložbi osječkih likovnih umjetnika i tom prilikom o Isi Jungu, u osječkom dnevniku *Hrvatski list* (od 16. rujna 1926.) napisao je slijedeće, čime je svakako dokazao da ne samo što nema pojma o slikarstvu, nego ni o logičnom povezivanju ili konfrontiranju činjenica kao takvih: „Iso Jung nije slikar grada Osijeka, ali njegova *Stolna crkva đakovačka,* može da se stavi o bok dobrim radnjama. Prizori iz naroda su mu živi, s utančanim dimenzijama glava, gdje iskače naročito šarolikost narodnih motiva." (Što bi mu ga to sve skupa trebalo značiti,to nam sigurno nitko ne bi mogao objasniti.)

Jung, kako vidimo, očito, nije imao sreće s kritičarima, što dokazuje i posljednja kritika koju je pročitao o sebi[11], ili bar posljednja na koju sam ja naišao,

[11]) . . . ako pri tome zanemarimo dvije u bibliografiji navedene kritike, u kojima se on u jednoj ne spominje niti imenom, a u drugoj samo imenom kao jedan od slikara koji su u to vrijeme djelovali u Osijeku.

iz vremena dok je on još bio živ, a koju je napisao osječki građevinski inženjer Kosta Čutković, u tom istom *Hrvatskom listu* (u br. od 7. prosinca 1929.), ne zaostavši mnogo za Žilićem: „G. Iso Jung pokazuje polet i tehničku spremu, što dokazuje njegov *Interieur katedrale u Đakovu* i *Pad Plitvica,* sa kojima se približuje prirodi,koji put vodi uspjehu."

Kosta Čutković (rođ. 1872.,dakle iste godine kad i Jung) bio je građevinsko-tehnički savjetnik *Gradskog poglavarstva* u Osijeku, i predsjednik *Društva za promicanje znanosti i umjetnosti* u istom gradu, i kao takav svakako već samim time autoritativna ličnost, bar u svojoj sredini. Jungu, pak, u njegovoj pedeset i sedmoj godini svakako nije moglo biti ni malo ugodno čitati da njegovi radovi pokazuju „polet", kao da se radi o kakvom početniku, poletarcu, a još manje da nakon trideset i više godina što je bio profesor crtanja, čita o sebi da posjeduje „tehničku spremu". Isticati pak *Interjer katedrale u Đakovu* kao dokaz solidne tehničke spreme i ne osjetiti da je taj akvarel rađen zapravo u maniri ulja, dakle da je tehničko slikarski promašen, znači ne osjećati pikturalne vrijednosti pojedinih slikarskih tehnika, dakle i umjetnosti kao takve.

Čitajući te i takve besmislice, te dokumente pomanjkanja likovne kulture čak i onih koji su htjeli o tome podučavati druge i kritizirati same umjetnike, nije čudo da je Jung pošao putem kojim je pošao; da se poveo za ukusom šire publike, za onim što je tako realno došlo do izražaja, npr. u slijedećem pasusu iz *Vinkovačkog glasa* (od 30. travnja 1926.) a koji, dakako, dokazuje da je anonimni autor te likovne kritike bio vjerojatno dobar patriot i dobronamjerni diletant, ali da je o likovnim umjetnostima znao zaista veoma malo: „Kad smo promatrali izložbu Jungovih slika, osjetili smo nešto više od onoga što se nazivlje lijepim. Mi smo osjetili da je sve ono, što nam te slike pokazuju, naše, naša svojina, jedan dio naše duše. Ona *Žetelica* da je naše bogatstvo i blagostanje, onaj *Ličanin,* jedan i drugi, pa *Hercegovac,* da su nosioci naše nacije, naše prošlosti i budućnosti. Serija slika iz *Plitvičkih jezera,* to su biseri naše otadžbine, kojima se pred cijelim svijetom ponosimo. I tako, kad prolazimo od slike do slike, onda vidimo sebe, svoj narod, svoju domovinu, svoju ljepotu, svoju snagu i budućnost. U tome leži najveći uspjeh Jungove umjetnosti. Iz svake njegove slike izvire ljubav prema svome narodu, on je prvi narodni slikar, koji živi i osjeća sa svojim narodom i za njega radi. I kao što je duša našega naroda, otvorena, vedra i nasmijana, tako su i njegove slike potpuni odraz te narodne duše."

Sve to skupa – recimo – može i stajati, ali da iz svega toga likovni umjetnik koji čita takve kritike o svom radu iz takvoga pisanja ne može izvući nikakve relevantne zaključke koji bi mu mogli prokrčiti smjernice za dalje djelovanje u *likovnom smjeru,* u pogledu likovnih kvaliteta, o tome svakako ne treba gubiti niti riječi.

U vrijeme kad je čitao te (posljednje citirane) besmilice o sebi i svom radu, prof. Jung se približavao već šestom desetljeću svog života i više se nije pojavljivao na izložbama.

Posljednje godine života i smrt

Iako je desetak godina ranije neki *Lju-mić* u *Hrvatskom listu* (god. 1926.) napisao: „Čitava izložba odiše pravim realizmom. Čini se da su se osječki slikari urotili protiv moderne likovne struje....“ – ipak su već u to vrijeme i u Osijeku likovni umjetnici sve više skretali u modernističke vode i Jung koji ih nije htio, a svakako ni mogao, slijediti, još više se povlačio u sebe pa je i sve rjeđe uzimao u ruke kist i boje, bolje rečeno – još manje se pojavljivao na izložbama. I ono što je do tada načinio nije naišlo na dužno priznanje, pa – čemu? Je li sumnjao u sebe i svoje kreativne sposobnosti ili u sam smisao tog rada u jednoj sredini u kojoj nailazi samo na nerazumijevanje i omalovažavanje, to bi mogao biti problem posebne rasprave, posebnog istraživanja, pri čemu bi svakako kao važan faktor trebao uvažiti činjenicu da je u to vrijeme otišao u mirovinu.

Uza sve to treba još imati u vidu da je Jung i onda kada je izlagao, veoma neredovno izlagao; da je svoju prvu izložbu priredio tek desetak godina nakon završetka školovanja (1910.), te da se može uzeti da je posljednji put izlagao zapravo još god. 1929. u svojoj pedesetisedmoj godini, a potom da je nastupio period od punih dvadeset i pet godina, kad se ponovo pojavio na jednoj kolektivnoj izložbi (1954.), i to s jednim jedinim, i to ranije naslikanim radom.

Te – 1954. – godine priređena je u Osijeku velika, reprezentativna *Izložba slika i skulptura osječkih slikara i kipara,* i tom prilikom je Jung još jednom nastupio[11)], i to s jednom malom slikom pod naslovom *Mlin kod Orahovice* (sl. 7) naslikanom još god. 1940. Kako je to bilo vrijeme u kojem se od umjetnika praktički još uvijek tražilo da se uklopi u tada vladajući *socijalistički realizam,* Jung već u sedmom desetljeću života, pomalo podjetinjio, pozvan da sudjeluje na toj izložbi, ali uz opasku da se ono što želi ponuditi, mora na neki način uklopiti u generalnu liniju čitave izložbe, došao je na danas nam svakako smiješnu ideju – skloniji sam vjerovati da mu je ona bila direktno ili indirektno sugerirana – da jednu svoju staru sličicu malo retuširа u duhu famozne „društvene narudžbe“, u smislu zahtjeva naručioca, ili ako hoćete *duha vremena.*

Slično kao što su to radili i mnogi drugi umjetnici – pa čak i književnici i znanstveni radnici – Jung je uzeo jednu svoju tada već četrnaest godina staru sliku, koja još nije bila izlagana i – malo je *doslikao.* Na slici nekakvog mlina-potočara, koji se nalazi u nekoj šumi, Jung je doslikao zastavicu s petokrakom, koja tu stoji zaista kao šaka na oku. Ne samo što taj barjačić nije konstruktivistički uklopljen u arhitektonsku kompoziciju same zgrade, nego je i neuobičajeno isticati zastavu na šumskim kolibama i mlinovima, kraj kojih ljudi praktički i ne prolaze, niti u njima drže zastavu. Ali, na takve „sitnice“

[12)] Pri tome zanemarujem činjenicu, da je Jung sudjelovao i na skupnim izložbama u Osijeku god. 1950. i 1956., jer su to bile retrospektivne izložbe za koje su drugi izabrali njegove radove.

tada nitko nije obraćao pažnju; važno je bilo da se našao *modus* da se i stari profesor Iso Jung, koji je već dobrano bio zagazio u sedmo desetljeće svog života, nekako uključi u tada aktuelni i svemoćni umjetnički *tok socrealizma*, da se dokaže da je čak i on bio revolucionarno raspoložen, odnosno da su svi umjetnici oduvijek bili takvi.

Danas bi taj detalj svakako bio već zaboravljen, da ga nije kao primjer nakaradnog umjetničkog shvaćanja – nesumnjivo sasvim ispravno, ali da li i konsekventno? – uzeo Vladimir Maleković i tu sliku izložio na velikoj *Kritičkoj* retrospektivi – Hrvatska likovna umjetnost 1945.-1955 – *Tendenciozni realizam*, što je održana u *Modernoj galeriji* u Zagrebu godine 1974. U predgovoru većeg dobro opremljenog kataloga (na str. 8/9) Maleković kaže: „Socijalistički realizam je dakle *jezik političkog stava* (VM) podložan trenutku i diktaturi umjetničke programatike, Njegov se doseg mjerio agitacijskom djelotvornošću, a ne umjetničkom dubinom. To je pružalo priliku osrednjim darovitostima da se nametnu, da stvore prostor paraumjetnosti. Oni su „radili" umjetnost koja nije bila prožeta snažnim osjećanjima revolucije, nego *nakićena* (VM) njenim izvanjskim znakovima. Dovoljno je bilo promijenti godinu nastanka i nadoslikati neki simbol, pa da, „nazadno" djelo pretvori u „napredno". (Iso Jung je na slici *Mlin kod Orahovice* godinu nastanka 1940., promijenio u 1946., a hrvatskoj zastavi nadoslikao petokraku zvijezdu, i na taj način od sentimentalnog pejzaža dobio revolucionarnu ikonu.)"

Taj danas nam više smiješni nego žalosni događajčić[13] (kod književnika i znanstvenika je to upravo obratno; ni malo smiješno) bio je posljednji Jungov nastup u javnosti kao slikara, a umjetnost je za njega bila nešto što je bilo već dugo iza njega, iako je ranije za nju sav živio. Kako je još ranije nastupao pred sudom kao zakleti grafološki stručnjak,[14] on se i kao umirovljenik

---

[13]) Kada za takve umjetničke nepodobnosti ne bismo krivili samo u onom momentu već četrnaest godina mrtvog Isu Junga, koji se više nije mogao braniti i za koga se moglo očekivati da ga nitko neće uzeti u obranu, nego kada bismo u to pitanje ušli principijelno i malo dublje, te sudili „ni po babu, ni po stričevima, no istini . . .", onda bismo morali navesti da su i mnogi drugi naši umjetnici i književnici činili slične, pa i daleko teže nepodopštine, sve tamo od recimo Vjekoslava Kaleba naniže, koji je svoj roman *Ponižene ulice* iz godine 1950. i te kako retuširao iz sličnih razloga, u izdanju iz god. 1968.To pitanje svakako ne možemo likvidirati ovako jednom bilješkom ispod teksta nego bi o tome trebalo pisati poglavlja.

[14]) U pomanjkanju stručno naobraženih grafologa-kriminologa, u to vrijeme su pred našim sudovima rukopise vještačili akademski slikari, jer se smatralo da su oni najkvalificiraniji da ustanovljuju sličnosti i različitosti oblika pojedinih slova, pa prema tome i identičnosti rukopisa. To je svakako bilo daleko od zahtjeva već tada jasno formulirane *forenzičke*, dakle sudske grafologije, ali tada je to bio kod nas običaj. – O tome problemu grafologije, vidi opširnije u mojoj raspravi *Problematika rukopisa Marka Marulića*, u drugom svesku moje knjige *Ta rič hrvacka* . . . str. 17 do 145, Zagreb, 1979.

– svakako da poboljša svoj materijalni položaj – nastavio i dalje baviti honorarno tom dužnošću – i sve manje se smatrao slikarom, a više grafologom.

To je došlo do upravo simboličkog izražaja i prigodom Jungove smrti, kad je porodica na osmrtnici kao njegovo zvanje stavila prvo grafolog, zatim akademski slikar i na kraju profesor – iako bi bio pravilniji upravo obratan red: profesor, akademski slikar, grafolog.

I na koncu, kad je god. 1961. umro u dubokoj starosti od skoro devedeset godina, kao što se život kroz čitav njegov dugi vijek s njime poigravao i gurao ga u pozadinu, tako se poigrao i posljednji put, prigodom njegove smrti. Umro je trećeg srpnja, a sahranjen je već sutradan, četvrtoga; dakle neuobičajeno brzo – ne znam zašto. Lokalne novine – *Glas Slavonije* – to nisu zabilježile ni u rubrici *Umrli* (jer je tada nisu objavljivale), a niti se itko našao da tu smrt jednog starog i u svoje vrijeme „najpopularnijeg" osječkog umjetnika (i profesora tolikih generacija), obilježi bar nekim, ma i najkraćim nekrologom. Ni slova. Štoviše, mala plaćena osmrtnica u spomenutim novinama (vel. 5,5 x 4,5 cm) s obaviješću da će se sprovod održati 4. (četvrtog) srpnja, izišla je tek sutradan, 5. (petoga), kad je već sve bilo gotovo – i ta obavijest sasvim bespredmetna. Ta kratka osmrtnica glasi u cijelosti: „Tužnim srcem javljamo da je naš suprug, otac, djed, Iso Jung, grafolog, akademski slikar i profesor u m. umro 3. srpnja, u 90. godini života. Sprovod će se obaviti 4. srpnja u 17 sati, na gornjogradskom groblju. – Tugujuća obitelj."

I tako na taj sprovod nisu mogli doći ni njegovi preživjeli, svakako znatno mlađi prijatelji – jer su njegovi vršnjaci već davno pomrli – kao ni njegovi mnogobrojni učenici, kojih je svakako bilo još mnogo na životu.

Kao što je – iako veoma društven i dobar kozer – tiho i nečujno prolazio kroz život, kao što je u našem likovnom životu redovno bio ranžiran nekako na samu njegovu periferiju, više kao suputnik nego kao kreativni djelatnik, tako – vjerojatno krivicom tehničkog urednika, koji je taj oglas zbog preobilja materijala ostavio za sutradan, i ne pogledavši o čemu se tu zapravo radi – Iso Jung otišao je iz života, neispraćen ni onim svakako još prerijetkim prijateljima, učenicima i životnim suputnicima, od kojih bi ga poneki ipak ispratili, da nisu tek sutradan po obavljenom sprovodu saznali, „da će se sahrana obaviti" – u vrijeme koje je već prošlo.

Svašta se u životu događa, pa čak i takve sarkastične groteskne posmrtne šale. Da je mogao sve to vidjeti, moj stari profesor Iso Jung bi se vjerojatno ironično nasmijao i promrmljao: *Commedia e finita!*

Ako na ovom mjestu preskočim moje osobne uspomene o Isi Jungu kao o svom srednjoškoloskom profesoru u Osijeku, među kojima se nalazi i podosta veselih bohemskih anegdota o njemu – jer ću o tome pisati na drugom mjestu, u svojim memoarskim zapisima, pod naslovom *Uz strmu nizbrdicu* – ovaj odjeljak ovog prikaza završit ću rečenicom što ju je još prije pola stoljeća zabilježio o

tom našem zaboravljenom i nikada pravilno vrednovanom slikaru Slavonije, neki novinar, u bilješki o jednoj kolektivnoj izložbi na kojoj je sudjelovao i Jung: „Prof. Jung, ko vazda dobar, naš tihi, čedni i mirni narodni umjetnik koji nikada ni u čemu nije nametljiv....“[15] (Taj novinar sigurno nije ni slutio da je tom rečenicom zabilježio dragocijeni podatak, u kome – kako po svemu izgleda – treba tražiti bitni razlog, skoro potpunom zaboravu kome je predan, a od koga ga ovim recima želim – bar donekle – oteti.

Raznolikost Jungova opusa

Ako čitav poznati nam Jungov opus obuhvatimo jednim sumarnim pogledom, doći ćemo do zaključka da, iako kod njega ima dosta elemenata koji nas podsjećaju na *eklektički romantizam,* on je ipak ne toliko izraziti *realist,* koliko je *verist:* ne toliko pristaša one likovne-ideološke orijentacije, koja je u vrijeme Jungova umjetničkog oblikovanja i prvih koraka dominirala evropskim slikarstvom već pola stoljeća (formalno od izložbe Gustava Courbeta, god. 1855.) i razvijala se paralelno sa sve snažnijim afirmiranjem socijalističkih ideja, a koju bi najkraće mogli definirati kao težnju za što objektivnijom istinom, bez osobnih zainteresiranosti („bez ideala i bez religije“, kako se to izrazio Courbet, u smislu ideologije, politike), koliko *verizma,* umjetničkog pravca što se razvio iz *realizma,* a kojemu likovna istina kao takva nije bila cilj samoj sebi – ne zbog istine radi istine, kao takve – nego iz nekih dubljih društvenih, dakle ideoloških ciljeva. Dok su *realisti* slikali pojedine scene iz narodnog života ili pojedine fizionomije zbog njihove pitoresknosti (slikovitosti, dakle iz primarno likovnih pobuda), *veristi* koji su se najizrazitije razvili do čitave umjetničke škole u Italiji, naučavali su da i slikarstvo treba imati neku višu, društvenu svrhu, pa da se prema tome mora staviti u službu humanizacije odnosa među ljudima. Njihova djela još ne prerastaju u socijalni bunt (kao kasniji *soc-realizam,* koji se izvitoperio u nešto što više s umjetnošću nije imalo puno veze), nego ostaju, da tako kažemo, na nivou apela za humanije odnose, za karitativnošću i sučutnim razumijevanjem svakoga.

Uprkos svim onim likovnoumjetničkim besmislicama što su ih o Jungu pisali razni kritičari, bolje bi bilo reći razni dobronamjerni popularizatori koji su o likovnim umjetnostima znali zaista veoma malo, ipak se mora priznati da su i oni, koji su bili više literarno nego likovno obrazovani, zapazili baš tu za njegovo slikarstvo jednu od najbitnijih komponenata, kad su pisali recimo za njegove portrete da iz nekih od njih „izbija ono pravo muško, s izrazitošću oštrih linija lica“, čime da „odaju pravi karakter dotične osobe“ (str. 34.). „On vidi svuda život. Za svoje radove ne bira samo otmjenu ljepotu, jer tu obično i nije pravi iskreni život“(str 34.)– „A da je Jung ne samo majstor u svome zvanju, nego pravi umjetnik, to se moglo vidjeti na *Propalici-alko-*

[15]) *Slobodni reporter,* Osijek, 17. rujna 1927.

holičaru. Njegovog *Propalicu* čim dulje gledaš sve te više zadržava i najedanput ti se u duši, gledajući ga, rađaju osjećaji samilosti nad jednim bijednim porušenim životom, kome više nikakve pomoći nema (....) To su upravo vještački izrađeni portreti, koji pokazuju obratno *Propalici,* zadovoljan život u dubokoj starosti, koji se može doživjeti samo kroz umjerenost i solidnost" (str. 36.).– „Kad smo promatrali izložbu Jungovih slika, osjetili smo nešto više od onoga što se nazivlje lijepim...."(str. 37.).

Shvativši slikarstvo tako (i kao nešto što bi moralo biti i svakako prvenstveno *slikarstvo),* kao jedno od sredstava borbe za humanije odnose među ljudima, Junga nisu mnogo zanimale razne umjetničke teorije, kao što to pokazuju svi poznati nam njegovi radovi, kako oni iz ranijih perioda, tako i oni iz kasnijih, pa i završnih. I zbog toga Solan Matkovićevu tvrdnju, izrečenu na samim počecima Jungova slikarskog rada, da je tehnika njegove kompozicije *Invalid* „impresionistička", kao i tvrdnja da su njegovi pejzaži iz okolice Zemuna „u tehnici impresionističkoj pomno, s puno zraka, izvedeni" – moramo otkloniti i pripisati je njegovu nepoznavanju likovno-umjetničke terminologije, teorije i povijesti slikarstva. Do te njegove opaske svakako je došlo tako što se tada mnogo govorilo i pisalo o impresionizmu kao nečem najnovijem i najmodernijem na planu likovne umjetnosti, a s time dakako i o značenju svijetla u slikarstvu, ali što je to bilo i što se pod tim podrazumijevalo, to taj čovjek očito nije ni znao, a još manje mogao osjetiti.

Na to se danas svakako ne bismo trebali ni osvrtati, da tu istu netočnost o Jungu kao slikaru impresionistu, što je čak i prenosio na svoje učenike, nije ponovio Mića Bašićević u svojoj monografiji *Sava Šumanović* (Zagreb, 1960, koja je u stvari njegova doktorska dizertacija), a za njim i Miodrag Protić u svojoj knjizi *Savremenici* (knj. II, str. 64 i 250; Beograd, 1964.), navodeći da je Jung svoje učenike, a među njima i Savu Šumanovića, „učio impresionističkom slikarstvu, na način Cezannea i Van Gogha."[16)]

To je svakako napisano bez provjeravanja i bez ikakvog realnog osnova, jer da su ta dva nesumnjivo uvažena kritičara potražila tadašnje Jungove slike,

[16)] Kako se takve pogrešne interpretacije šire dalje i postaju neke vrsti općepoznatih činjenica, čak i „povijesnih istina", može se procijeniti i po jednoj maloj novinskoj igri, iz beogradskog tjednika *Politika-Mozaik* (god. I, br. 21, str. 26, od 8. XI 1979.). Igra se sastojala u tome da se prema ispričanom životopisu u kojem nije označeno o kome se radi, pogodi ime slikara o kome je riječ (a radilo se naravno o Savi Šumanoviću). Taj člančić počinje ovako: „Isidor Jung je sa radošću posmatrao svaki delić uljane slike svog talentovanog učenika: ‚Divno! Te boje! Uspeli ste, mladiću!' – Ali impresionističko slikarstvo u koje ga je s toliko ljubavi uvodio ovaj profesor zemunske gimnazije, uskoro se sukobilo s krutim akademskim shvatanjima zagrebačke umetničke škole." – Tu je, dakako, sve skupa, uključujući i ono o krutom akademskom shvaćanju zagrebačke umjetničke škole, iz osnova pogrešno, sve izvrnuto na glavu, jer je tu već – bar u relaciji prema Jungovim shvaćanjima – bilo upravo revolucionirano, baš u smislu impresionističkog, pa čak i ekspresionističkog i kubističkog, pa i fovističkog, tretmana slike kao takve.

sigurno bi došli do zaključka, da Otac Solan Matković, po načinu kako je pisao taj svoj prikaz i po znanju što ga je pri tome pokazao, zaista nije bio dorastao da ocijeni da li je nečija slikarska *tehnika* a još *više* sam *duh* njegova slikarstva – *impresionistički* ili ne. Protiv takvog olakog i brzopletog zaključka govore svi Jungovi sačuvani radovi – bar oni koje mi je uspjelo pronaći – kako iz studenskih vremena i vremena početaka umjetničkog djelovanja, tako i kasniji, a i ja osobno, koji, istina nisam bio Jungov đak u Zemunu oko god. 1910. nego u Osijeku desetak godina kasnije. Osim toga Cézannea i Van Gogha ne bismo mogli ni smatrati nekim korifejima impresionizma, jer su oni – iako pod njegovim privremenim utjecajem – bili njegovi negatori i protagonisti novih slikarskih pravaca: *kubizma* i *fauvizma.*

Cézanne (1839 - 1906.) je negirajući *impresionizam,* koji je raspršio forme u slučajne, nenadane i kratkotrajne optičke utiske, a volumene i oblike pretvorio u kratkotrajne likovne senzacije pod utjecajem svjetlosnih efekata, tim formama i volumenima kao likovnim pojavama, kao konstrukcijama složenijih oblika, vratio njihove vrijednosti i tako u slikarstvu ponovno afirmirao čvrstu konstrukciju, sintezu i red. – Van Gogh (1853 - 1890.) pak, koji je širim krugovima ljubitelja likovnih umjetnosti poznatiji po svojoj tragičnoj biografiji; koji je bio slikar samouk; koji je poludio i odrezao si uho; u trideset i sedmoj godini se ubio, a za čitava života nije uspio prodati više od jedne jedine slike – uspio je mimo bilo kakvih teorija doći do jasnih spoznaja, da cilj slikarstva ne može biti bavljenje prirodom onakvom *kakvom nam se ona prikazuje u jednom jedinom određenom trenutku,* baš pod tim utjecajem određenog svjetlosnog trenutka – a to je upravo negacija *impresionizma.*

Van Gogh je uspio sam, instiktivno, po svom uređenom slikarskom talentu otkriti i formulirati, a još više u praksi provesti, temeljna pravila suvremenog likovnog izraza, koja su presudno utjecala na dalji razvitak evropskog slikarstva i odvela ga u *ekspresionizam* i *fauvizam,* a preko njih i do izražajne sinteze moderne zbiljnosti, odnosno do moderne umjetnosti. Opojen čistim zvonkim bojama, slobodan od bilo kakvih akademskih šema, težeći za istinitijom i slikovitijom životnom istinom od težnji *realista* i *verista,* Van Gogh je kreirao slikarstvo objektivnog simbolizma realističke osnove, slikovitog zamaha i visokih kromatskih nota, u kojem dolaze do upravo panične emocionalne *sinteze zemlje i čovjeka.* Od svega toga ne samo što nema ništa u Jungovu slikarstvu, nego je i prerastanje, pa i otvorena negacija *impresionizma;* kako njegove teorije, još i više prakse.

Način na koji je prof. Jung učio prostoručnom crtanju i slikanju akvarelima nas, osječke đake, bio je onaj isti što ga je on naučio u Beču, u *Kunstgewerbeschule,* a kojeg je onako apodiktički osudio čak i konzervativni Iso Kršnjavi u svom ovdje citiranom članku. Taj način je ovdje reprezentiran reprodukcijom Jungova studenskog crteža sadrenog odljeva one plastične floralne ornamentike s ljudskim realističkim likom i animalnim *maskaronom* (sl. 3), kojeg bi stilski

bilo zaista nemoguće preciznije odrediti, ali koji djeluju kao ornamentika od kovanog željeza, odlivena u gipsu, precrtana crnim krejonom, pa prefotografirana i ovdje reproducirana u klišeju (s raspršenošću rastera).

Taj Jungov metod podučavanja prostoručnog crtanja još bolje nam reprezentira sl. 2, ona klasicistički vajana ženska bista. To je svakako do maksimuma hladno vajano klasicističko-školsko djelo, koje je po našim današnjim gledanjima đake moglo samo zavoditi na krivi put umjetnosti, u nešto hladno i beživotno, gdje je važna jedino što veća preciznost, dok mi danas tražimo od umjetnosti prije svega i iznad svega život. Istina, u ono vrijeme se na to gledalo sasvim drugačije; onda se smatralo da je „korektan crtež temelj svemu, a harmonija antičkog tijela da je najveće savršenstvo", kako je to naučavala nekada vladajuća Winckelmannova estetičarska škola, pa prema tome da je to jedini put da se umjetnik – bolje rečeno budući umjetnik – dovine do krajnjih granica svojih mogućnosti, do maksimalne točnosti zapažanja i realiziranja detalja, preciznosti i sigurnosti.

Zbog toga, kad govorimo o tim stvarima ne smijemo gubiti iz vida, da je to bio propisani, službeni metod tadašnje likovne pedagogije, kojega se nastavnik morao pridržavati. Štoviše, taj isti predložak po kakvom je Jung učio u Beču bio je propisan i u našim školama (iako smo do 1918. bili u drugoj mađarskoj poli AU monarhiji), bio je sastavni dio crtačkih naših učionica. Jedan takav primjerak (35 cm visok) sačuvao se u *Pedagoškom muzeju* u Zagrebu, a ako me sjećanje ne vara, po takvom istom modelu učili smo i mi u Osijeku, kod prof. Junga, recimo desetak godina nakon smrti one blagopokojne *Apostolske monarhije.*

Niti jedna od Jungovih sačuvanih slika – bar onih koje sam ja vidio, a vidio sam ih sigurno više nego bilo tko drugi, jer sam se jedini time posebno bavio – ne opravdava niti u najmanjoj mjeri već poznati nam Bašičević-Protićev zaključak o Jungovu *impresionizmu,* a ukoliko se na nekim slikama i pojavljuju neke partije koje bi nevješe mogli tretirati kao *impresionističke,* kao npr. u *Djevojci u narodnoj nošnji, s granice* (danas u Muzeju Đakovštine), treba imati u vidu da se tu ne radi o impresionizmu, nego o tzv. *koloristićkoj perspektivi,* po uzoru na južno-austrijsko romantičarsko-realističko slikarstvo, koje je kod nas dominiralo – i to baš u Osijeku (H. Hötzendorf, F. Giffinger, A. Waldinger), u drugoj polovici prošlog stoljeća.

Pejzaži

U skladu sa svojim osnovnim slikarskim uvjerenjem, vokacijama i praksom, a izgleda mi da bi bili najbliži istini kad bismo to nazvali *akademskim realizmom,* Iso Jung se nije opredijelio niti za jednu tematsku grupu slikarstva; niti za pejzaž, niti za portret, niti za žanr, ni bilo koju drugu vrstu. U tom pogledu on je bio svestran, ili ako bismo se o tome htjeli izraziti kritičkijom terminologijom, on se prihvaćao svakog motiva što mu se nametao, kao i tehnike koja mu je

bila pri ruci. Ako bismo njegovo slikarstvo htjeli – recimo iz razloga preglednosti jedne ovakve rasprave – razvrstati u neki sistem i tako vrednovati kao ostvarenja, onda bi bar po mom gledanju, na prvo mjesto trebali staviti pejzaže, a za njima bi slijedili portreti, fokloristički motivi, žanr-slike, mrtve prirode, animalistika, cvijeće i na kraju akt i kompozicije.

Izgleda da je Jung i sam osjećao da mu pejzaž najbolje leži, vjerojatno i zbog toga što mu je on omogućavao najveću slobodu od školskih stega kojima je predugo robovao, u tehničkoj obradi, pa su to njegova najneposrednija i najnadahnutija ostvarenja. Dok je recimo u portretima, morao zadavoljavati želje naručitelja, ako ih nije htio izgubiti, u pejzažima je mogao slikati onako kako je osjećao, pa često u oprečnom duhu od onoga kako je slikao portrete. Te njegove slike nailaze na najljepša priznanja i najviše interesenata (da ne kažem kupaca, iako je poznato da i umjetnik mora od nečega živjeti), a usto da mu priređuju i najviše zadovoljstva, pored ostaloga jer je slikanje pejzaža spojeno s izlascima u prirodu, te koristima i radostima što ih ona pruža. Pejzaže je Jung realizirao najspontanije i najiskrenije, istina uz izvjesne note romantike, u pretežno surdiniranim tonovima, što već samo po sebi omogućava skladniju kolorističku kompoziciju, a kako je tim slikama proteklo vrijeme dodalo još i svoju patinu, koja taj sklad još i potencira, one danas djeluju mahom ne samo dosta apartno, da ne kažem baš kao uspjele zabilješke u spomenaru, nego kao likovni dokumenti iz vremena koja su otišla u nepovrat i koje često u pojedincima izazivaju sentimentalna čuvstva. To su često uspjele realizacije nadahnutih momenata koje nisu izgubile neposrednu snagu iskrenih doživljaja, niti su umrtvljene cizeliranjem i ukalupljivanjem u neka unaprijed propisana kruta školska pravila.

Jungovi pejzaži su redovno malog formata, recimo 20x30 do 30x40 centimetara. Ne samo kod pejzaža, nego i kod svih ostalih Jungovih radova, ali kod ovih prvenstveno, moglo bi se reći da su, kao po pravilu, slikarski utoliko vrednija, ukoliko su manje reprezentativna, pa i manjih formata, jer su svježija, neposrednija i time vjerniji odraz autorovih intimnih vokacija. Dok je u svojim prvim ranim radovima pokazivao izrazitu, možda ne toliko artističku koliko školsku disciplinu, za preciznost i detalje, u kasnijim radovima on će se oslobađati tih stega, u prvom redu baš u pejzažima, koji su mu zbog toga i najbolji, ali i u njima će ostati uvijek težnja za izrazitom faktografskom vjernošću, dakle – verizam.

Motive za svoje pejzaže Jung je tražio ne samo ondje gdje je u to vrijeme živio – u Zemunu, a kasnije u Osijeku i njegovoj okolici – nego i gdje je odlazio, recimo u posjete ili na ljetovanje. Najstariji poznati nam njegov pejzaž, ali koji nam je poznat samo po naslovu iz tadašnjih kritika, jeste *Mlin na rječici kraj Bjelovara*, a za njim slijedi nekoliko motiva iz Zemuna, kao prvog poznatog nam mjesta njegova intenzivnijeg i sistematskog likovnog djelovanja, a daleko najmnogobrojnije svoje pejzažne motive Jung je našao u bližoj i daljoj okolici

Osijeka, u Orahovici, Širokom Polju, Jankovcu, Erdutu, Gorjanima, svom rodnom Valpovu, ali i na Jadranu (Dubrovnik, Šibenik, Split, Šolta, Vis, Gruž), u Sloveniji (Bledsko jezero), na Plitvicama i nekim drugim dijelovima naše domovine.

Portreti

Nakon pejzaža Jungovu slikarsku pažnju privlače najviše razni portreti, kojih je izradio zaista veoma mnogo, ali kojima bi sad svima bilo malo teže ući u trag, bez nekog većeg sistematskog, upornog i dugotrajnog traganja, a to po rezultatima koji bi se mogli očekivati, najvjerojatnije ne bi opravdavalo takav i toliki uloženi rad. Takva traganja se vrše samo onda kad su u pitanju zaista slikarski velikani, što ovdje – očito – nije slučaj. Kako je većina Jungovih portreta nastala – koji se zaključak nameće sam po sebi – kao rezultat narudžaba, jasno je da je on morao zadovoljavati naručioce, pa je uljepšavao svoje modele, idelizirao, a time gubio i psihološke komponente, kao i pikturalne kvalitete, čime je ujedno i odstupao od postulata koji su ga odvodili od slikarstva kao edukativnog i borbenog sredstva humanizacije i socijalizacije odnosa među ljudima.

Da zadovolji svoje naručioce, on je polazio od teorema što ih je naučio u bečkoj školi, od čvrstih linija i konzistentnih formi, težeći da ostvari *solidan građanski portret*, s maksimalnom sličnošću, tako da bi ovaj *živio*. Portretirane ličnosti je ne samo idealizirao, nego je slike prečesto i previše dorađivao, uslijed čega je, dakako, gubio pikturalne vrijednosti i svježinu, a pri svemu tomu je još posebno pitanje, što je on svoje portrete radio često – očito – i po fotografijama. Tako npr. portret velikog župana Georgijevića pokazuje jasno do koje je granice Jung težio da bude što savjesniji faktograf, koji dugo radeći na slici nastoji realizirati svaku dlačicu brade i brkova, ili svaku pojedinu staračku pjegicu na licu. Tako je on i neopažajući to, sliku kao umjetničku kreaciju, kao odraz određene stvarnosti, pretvarao u ropski dokument prirode, a to je i u ono vrijeme imalo sve manju cijenu, kad je taj zadatak daleko brže i pouzdanije, te neusporedivo jeftinije, već sigurno preuzimao fotografski aparat.

Nasuprot portretu župana Georgijevića, koji jasno pokazuje kako je Jung pretjeranim doradivanjem gubio likovne kvalitete svojih radova, mogli bi staviti *Baku iz Gorjana* (sl. 14) koja očito nije rađena po narudžbi, nego po neposrednosti slikarske vokacije, kao i po likovno-umjetničkim, psihološkim i ostalim kvalitetama koji se svi slivaju u skladnu kompoziciju, jasno pokazuje Jungove kvalitete kao portretista i njegove domete na tom planu. To je vjerojatno jedan od najboljih, najsvježijih i najproduhovljenijih Jungovih portreta što sam ih vidio, slikan ležerno, sigurnim potezima, prigušenom paletom, sa (za svog autora) izuzetno suzdržanim koloritom, a usto i psihološki sretno uhvaćen u jednom određenom momentu. Sličnih likovnih kvaliteta je i slika *Ličanin* (u Vinkovačkoj općini).

Ali ako onom kruto ostvarenom, reprezentativnom, „gospodskom", „solidno građanskom" portretu, rađenom po hladnim realističkim kanonima, ali zaista izvrsno realizirane fizionomije i psihološke izražajnosti (a tada su ljudi to i tražili, vjerujući da im to podiže ugled i autoritet), suprotstavimo portret *Nepoznatog nam muškarca*, što ga je Jung izradio u kooperaciji sa svojim osamnaest godina starijim i veoma slavnim kolegom Vlahom Bukovcem[17] (1855-1922.), vidjet ćemo da je on znao raditi i drugom mnogo ležernijom tehnikom, sličnom onoj kod *Bake iz Gorjana*, da je znao da linije ljudskog lika dobijaju na ljudskosti i prisnosti, ako su realizirane mekanije, u tehnici koja se tamo još od Leonardovih vremena naziva *sfumato*, što bi bukvalno značilo, kao da su obrisi dani onako kako ih vidimo kroz maglicu ili lagani dim. Uz to, što je Bukovac bio majstor te tehnike, to dokazuje da je i Jung pri izradi te slike bio sasvim slobodan i da je djelovao u punoj nesputanosti svoje vokacije.[18] Takav je, iako ne u tolikoj mjeri, i ne tako dobar (osobito od očiju naniže, i njegov *Autoportret* iz god. 1910. (sl. 12).

Iz upravo opisane situacije može se zaključiti da se baš kod portreta mogu najbolje uočiti činjenice koje nam jasno govore do koje je granice Jung bio podložan zahtijevima danas već davno preživjele realističke škole, koja je težila za istinom kao takvom, pa tako i nehotice upadala u puku faktografsku sličnost, kao krajnji cilj umjetnosti. Razlozi takvoj Jungovoj praksi su očiti i nesumljivo rezultat potreba i želja sredine u kojoj je on djelovao, a to znači kompromise sa svojim slikarskim vokacijama i stremljenjima, što uvijek dovodi do neželjenih rezultata. Ta bi se misao najbolje mogla ilustrirati portretima Ivana i Lole Ribara[19], koji se nalaze u *Muzeju Đakovštine*, a koji su rađeni kao da su uvećane i ne baš škrto retuširene fotografije. Nesumnjivo, primjedba da i Jung nije mogao ništa drugo nego da se podredi danim okolnostima sredine u kojoj je bio prisiljen živjeti i djelovati, bila bi na svom mjestu; isto onako kako djelujemo svi mi – više ili manje, vještije ili nespretnije – koji nastojimo djelovati, a kako je to još prije više od pet stotina godina zapisao neki ne-

---

[17]) Godine 1906. Iso Jung je tražio pripomoć od Vlade u Zagrebu, da kroz dva mjeseca školskih ferija ode na studije u atelje Vlahe Bukovca u Prag, ali mu ta pomoć nije dodijeljena. (Vidi već spomenute osobne spise u *Arhivu Hrvatske* u Zagrebu).

[18]) Poznat je slučaj da je Bukovac izradio jedan portret god. 1897. u zajednici sa Čikoš Sesijom, a isto tako da su jednu plaketu izradili Frangeš i Valdec; to tada nisu bili tako rijetki slučajevi.

[19]) Ivan Ribar koji je bio predsjednik *Prezidija Narodne skupštine* FNRJ (dakle predsjednik Republike), bio je intimniji prijatelj s Isom Jungom, o čemu svjedoči nekoliko Ribarovih pisama i novogodišnjih čestitaka Jungu, koja se čuvaju u slikarovoj posmrtnoj ostavštini, u *Historijskom arhivu* u Osijeku. – Svakako u vezi s tim navedenim portretom, Ribar javlja Jungu, u pismu od 25. ožujka 1952.: „Primio sam Tvoja dva pisma i mnogo me razveselio Tvoj poklon koji si učinio Gradskom muzeju u Đakovu. Ja Tebe mnogo puta ističem kao primjer čovjeka koji još uvijek radi i koji daje od sebe s puno ljubavi za naše prosvjećivanje i kulturni napredak."

poznati nam glagoljaš u jednom kodeksu iz god. 1468: „.....i ako bih ne učinil kako bih hotel, a ja hoću kako mogu".[20]

Mrtve prirode, kompozicije, cvijeće, aktovi itd.

U stilu svog vremena, da ne kažem prema zahtjevima likovnog tržišta, Jung je načinio i nekoliko slika s motivima iz narodnog života, folklorističkih motiva i žanr-scena, kao što su npr. *Ciganin prodaje svoga konja*, iz god 1921. (sl. 17) koja spada zaista među njegove slabije slike, te niz sličnih slika iz života Cigana, kao što su npr. *Odmor Cigana* (sl. 21), *Ciganska čerga, Ciganka* i dr., a uz njih i niz slika s motivima iz narodnog života, kao što su Seljanka iz *Garčina, Ličanin, Dalmatinac, Hercegovac, Graničarka iz Cerne, Žetelice* (sl. 18) *Ašikovanje,* (sl. 20) *Momak, Djed priča baki, Djed s lulom, Baka s preslicom, Pastirice* (sl. 19) *Fratar, Cvjećarica, Propalica-alkoholičar* i sl. Za sve te slike bi se moglo reći da ih karektirizira dosta bogat kolorit, s dopadljivom, da ne kažem baš šarolikom paletom („šarena hrvatska škola", kojoj je krajem prošlog stoljeća stajao na čelu Vlaho Bukovac), s izrazitom sklonošću za literariziranjem slika kao takvih,kao likovnih fenomena.

Na te motive nadovezuju se (relativno) mnogobrojne *mrtve prirode,* koje bi trebale biti prvenstveno studij materije, kao i razmjerno mnogobrojna *cvijeća,* koja bi trebala biti primarno koloristička kompozicije, realizacije vibriranja toplih i hladnih boja u skladnim koloristickim simfonijama, uz meko modeliranje čistih plastičnih oblika. Za ta njegova cvijeća je još u ono doba zapažano da ih voli aranžirati u sklopu hrvatske trobojnice: crven-bijeli-plavi. Povodom te dvije grupe slika, moglo bi se – i trebalo bi – posebno govoriti o Jungovu *osjećanju materije* kao slikarskog fenomena, što je za slikara realista, a još više verista, veoma važno. U tom pogledu je vrlo zanimljivo da je Jung neusporedivo bolje osjećao i znao slikarski realizirati, pa čak i u visokoj starosti, krute, kompaktne materije, kao što su npr. razni poljoprivredni proizvodi, bolje rečeno plodovi. To veoma ilustrativno pokazuje jedna njegova *Mrtva priroda s krastavcem* (u privatnom posjedu, u Osijeku) koja je jedna od njegovih posljednjih slika, a u kojoj je baš taj krastavac zaista vrlo dobro realiziran, kako koloristički tako i kao materija, a što se tiče crteža, da i ne govorim.

Na jednoj drugoj mrtvoj prirodi (također u priv. posjedu, ali u Zagrebu), na kojoj su prikazani glavica kupusa i glavica karfiola, te po dvije crvene paprike i dva plava patlidana, mogli bismo proučavati Jungov način studija materije kao i način rada uopće, dok su kupus i karfiol veoma solidno realizirani, kako koloristički tako i kao materija, a paprike znatno slabije, patlidani djeluju kao da su neodređeni, a isto su tako i koloristički neuspjeli. Boja tih patlidana je više boja plavih šljiva, nego ljubičasto-crna zrelih patlidana. Tako bismo mogli

[20]) Vidi moju knjigu *Ta rič hrvacka . . . starinska, naša, draga, ča zvoni kroz stolića,* svezak II, str. 521, Zagreb, 1979.

konstatirati da je Jung, koji je svoje portrete znao često i pretjerano dotjerivati i cizelirati, mrtve prirode znao u pojedinim partijama ostaviti nedovršene.

Isto tako možemo ustvrditi da je nasuprot takvim kompaktnim materijama, redovno solidno ili bar korektno slikarski realiziranim, Jung bio neusporedivo manje sretne ruke kad je trebao realizirati neke nježne, mekane, ili ako hoćete, fluidne materije, kao što su npr. ženska kosa ili nježnost i lakoća latice cvijeća. Kosa žena na njegovim slikama redovno je prekruta i djeluje kao da je namazana i ulijepljena u neku kompaktnu materiju, bez prozračnosti, bez fluida. To je, izgleda mi, najslabija strana Jungova rada.

Među mrtve prirode spadaju svakako i pojedine životinje, koje je Jung crtao redovno kad su već pale kao žrtve ljudske strasti, kao mrtve i kao po pravilu obješene o čavao na zidu. Među svim tim slikama naročito se ističe jedan *Fazan* (sl. 22) u *Galeriji likovnih umjetnosti* u Osijeku, o kojem bi se po prigušenom koloritu i slobodnom ugođaju moglo govoriti kao – u ove naše dane – upravo aktuelnom *neorealističkom* pristupu zadanoj temi, pa štoviše i kao o jednoj od najuspjelijih (dakako, viđenih) Jungovih slika. Sličnih kvaliteta je i *Šljuka* (sl. 23) u jednom privatnom posjedu u Osijeku, a postoji još čitav niz zečeva, srna, jelena, prepelica, jarebica i ostalih pripadnika slavonske faune. Sve su to bili ulovi njegovih prijatelja lovaca, koje je on slikao prije nego što su završili u kuharskom loncu.

Posebnu grupu čine njegove, također dosta mnogobrojne, slike *riba*, na kojima Jung redovno uz upotrebu suzdržane palete i minimalne koloristične efekte, uspješno, skoro bih rekao, s nekom nostalgijom, likovno meditira nad tragičnom sudbinom tih sad već bespomoćnih stvorenja, kao što to možemo vidjeti na jednoj slici *Kečiga* i *smuđ*, u privatnom posjedu u Zagrebu.

Jung, ali tek tu i tamo, sporadično, obrađivao je i razne druge slikarske motive, tako da bi se moglo reći da, vjerojatno, ne postoji niti jedan slikarski motiv na kojem se on nije okušao. U tom pogledu je – vjerojatno – najznačajnija njegova *Madona* (iz 1916.), koja je u svoje vrijeme bila veoma popularna i reproducirana, a koja predstavlja zapravo idealizirani lik njegove prve žene. To je crtež crnom olovkom, relativno malih dimenzija, u stilu mnogobrojnih kasnorenesansnih *Madona*, veoma precizno, pa i senzitivno izrađen (sl. 4).

Alegorija *Hrvatski vojnik* (iz god. 1917.) svakako je osamljena pojava u njegovu slikarskom opusu, diktirana onim što mi danas nazivamo *društvena narudžba*, a ne produkt slikarske vokacije, pa je možemo ovdje zanemariti. Dovoljno je da sam tu sliku samo spomenuo. Takvog karaktera, sudeći bar po naslovu, jest i slika *Borac-žetelac u narodnoj nošnji*, koja je bila izložena u Osijeku god. 1954. a koju mi nije uspjelo vidjeti.

Posebno bi trebalo govoriti o Jungovim akvarelima i u tom pogledu bi nam mogao biti veoma ilustrativan njegov *Glavni oltar đakovačke katedrale*, (sl. 6)

u osječkoj *Galeriji likovnih umjetnosti*. Ta se slika u svoje vrijeme mnogo svidjela nekim kritičarima. Iako je taj oltar kao slika nesumnjivo veoma dopadljiv i na prvi pogled bi se moglo reći i apartan, svjež, neumrtvljen pretjeranim doradivanjem, ipak se mora konstatirati da ta slika ne odaje dovoljno senzibilno osjećanje vodene boje kao likovnog medija, kao ni njene efekte u razlivenim masma, bolje rečeno mrljama, jer u njemu nalazimo previše grafizma i jakih sonornih tonova, kakvi bi bili tipični prije za slikarstvo uljem. Nema tu one slikarske ležernosti i mekoće, transparentnosti akvarela kao takvih; nema prelijevanja jedne boje u drugu – a to su sve bitne karakteristike akvarela kao slikarske tehnike. (Podsjetimo se samo onda na akvarele Slave Raškaj.)

Upada u oči da Jung nije mnogo radio *akt*, kao da se u sredini u kojoj je djelovao, ustručavao od toga, recimo zbog stidljivosti, a on ni inače nikada nije bio raspoložen da se hvata u koštac s tom sredinom, da se bori. U prilog toj pretpostavci govori ne samo činjenica da je poznat samo jedan njegov akt (koji zapravo i nije akt, nego poluakt, još bolje četvrtakt), *Žena i cvijeće* koji govori sam za sebe dosta rječito, da Jungu taj motiv nije ležao; (sl. 24) možda bi bilo bolje reći da se od njega suzdržavao, zbog čega je i te grudi, jednu u cijelosti, a drugu do polovine, prekrio laganim velom. Slika je inače u koloritu dosta senzualna, ali anatomski, osobito položaj grudiju, promašen je. Tu imamo neku zrelu ženu koja leži na jastuku, s cvijećem u ruci i pored sebe (što bi bio bidermajerski aranžman, u pozi koja nam je poznata s mnogih klasicističko-akademskih slika, ali još više s poznate Bukovčeve slike iz god. 1882. *La grande Iza* (Velika Iza) i niza njegovih sličnih poluaktova, kao što su npr. *Probuđena* (iz 1908.), ili *Ružičasti san* (iz 1916.). Po svom izrazito bukovčevskom aranžmanu i oblikovnom sklopu, te naglašenoj želji ka senzualnosti i bujnoj tjelesnosti, ta slika djeluje kao neki *hommage Bukovcu;* jedino što *Velika Iza* djeluje kao mlađa žena ili djevojka koja željno iščekuje svog dragog, a Jungova (nešto starija) žena djeluje kao da je uvriježena i razljućena ženka, mrzovoljna i gladna ženka, koja će se svom dragom ili mužu već naplatiti za činjenicu što je zapušta.

Ta slika s izrazitim naturalističkim tendencama i željom da se realizira djelo izrazitog senzualizma, recimo *cabanelovskog žanra*, koga Jung nije upoznao po njegovim pariškim izvornicima, nego po mnogobrojnim spomenutim Bukovčevim slikama, rađeno je svakako da se naglasi dopadljivost te žene, ali joj manjka kako elegancija neusiljenih pokreta i ljepota skladnog tijela, tako i mekoća modeliranja epiderme, toplina što bi je to tijelo trebalo zračiti iz sebe, pa se ne bi mogla smatrati nekim uspjelijim ostvarenjem.

Faktografski podaci i dokumentacija

Jungov opsegom svakako ne baš mali opus, najvećim dijelom je razasut po privatnim kolekcijama i stanovima, uglavnom u Osijeku i okolnim manjim

mjestima; u prvom redu kod liječnika i advokata kojima je na taj način plaćao njihove honorare, a još više kod raznih njegovih prijatelja (odnosno danas već njihovih nasljednika).

Najveći broj radova u javnom posjedu – koliko sam mogao ustanoviti – ima MUZEJ ĐAKOVŠTINE – i to kako slijedi:

1. *Ruže* (ulje, 1951. vel. 23x37cm, inventarni br. 1)
2. *Mornar* (ulje, 1924. vel. 25x32,5 cm, inv, br. 2)
3. *Jankovac* (ulje, 1932. 26x40 cm, br. 3)
4. *Ciganka* (akvarel, 19x40, br. 4)
5. *Bledsko jezero* (ulje, 36x41,5 cm, br. 5)
6. *Djevojka u narodnoj nošnji s granice,* ulje, 1940. 57,5x88 cm, br.6)
7. *Grad Ružica* (akvarel, 1920. 17,5 x 26 cm, br. 7)
8. *Selo* (akvarel, 1939. 26x13 cm, br. 8)
9. *Erdut* (pastel, 1912. 20,5x14 cm, br. 9)
10. *Pod gradom* (akvarel, 1934. 21x13,5 cm, br. 10)
11. *Vodenica* (akvarel, 25x17 br. 11)
12. *Viško groblje* (akvarel, 1934. 26,5x16,5 cm, br. 12)
13. *Ulaz u dubrovačku luku* (akvarel, 1927. 27x16,5 cm, br. 13)
14. *Veliki zdenci, Srpska pravoslavna crkva* (akvarel, 33x43 cm, br. 14)
15. *Pad Plitvica* (akvarel 1924. 17x26 cm, br. 15)
16. *Dr Ivan Ribar* (pastel, 1948, 45x55 cm, br. 34)
17. *Ivo Lola Ribar* (pastel, 1948, 34,5x45 cm, br. 17)
18. *Turska tamnica u Đakovu* (obojeni krejoni, 1919, 21x24 cm, br. 37)
19. *Žetelica* (ulje, 1928, 30x50 cm, br. 84)
20. *Baka iz Gorjana* (pastel, 1938, 26x34 cm, br. 85)
21. *Ašikovanje* (ulje, 1928, 55x45 cm, br. 86)
22. *Pastirica* (ulje, 55x45 cm, br. 87)
23. *Ambar u Širokom Polju* (crtež tušem, osjenčan olovkom, 1938. 20x14 cm, br. 130)
24. *Ambar u Širokom polju II,* (crtež tušem, 1928. 33x24 cm, br. 131)

Sve su to – nažalost – nereprezantativni radovi.

U GALERIJI LIKOVNIH UMJETNOSTI U OSIJEKU – nalazi se veći broj skica i crteža, kao i pet slijedećih slika:

1. *Mlin kod Orahovice* (ulje, 1940. 46x39,5 cm, inv. br. 463)
2. *Fazan* (ulje, 1926, 51,5x65,5 cm, br. 916)
3. *Mrtva priroda* (ulje, 1937.)
4. *Odmor* (ulje, 1922. 39x44,5 cm, br. 269)
5. *Slavonske žetilice* (ulje, 1938. 66x269 cm, br. 464)
6. *Unutrašnjost katedrale u Đakovu.*

U ZGRADI PREDSJEDNIŠTVA OPĆINE U VINKOVCIMA, nalaze se slijedeća tri rada:

1. *Tri žetelice* (ulje, 1924. 40x78 cm)
2. *Ličanin* (ulje, 1923. 35x43 cm)
3. *Hercegovac* (ulje, 1923. 35x43 cm)

MUZEJ SLAVONIJE U OSIJEKU posjeduje samo jednu sliku, i to:

1. Seljanka u narodnoj nošnji (ulje na platnu, 1926. 44,5x39 cm)

U MUZEJU VALPOVA, Jungova rodna mjesta, nalazi se samo jedan mali akvarel (17,5x29 cm), koji prikazuje ruševine golemog srednjovjekovnog grada eliptičnog oblika, Ružicu, na brdu kraj Orahovice, datiran 1915. god. To je beznačajna i k tome još nedorađena skica, rađena bez inspiracije.

Međutim, navjeći broj sačuvanih Junovih radova nalazi se kod njegovih nasljednika, i to u prvom redu kod posinka ing. Zdenka Kopačina u Osijeku, koji posjeduje nekih pedesetak slika. To su ujedno i najbolji Jungovi radovi što sam ih vidio. Iz toga se sam po sebi nameće zaključak da je Jung imao i dosta dobro oko da uoči likovne vrijednosti svojih radova, a isto tako da je bio i dosta autokritičan da ocijeni koji su mu radovi slabije kvalitete, pa da je vođen tim instiktom, a svakako još više znanjem o likovnim kvalitetima danih radova, bolje radove zadržavao za sebe, a slabije poklanjao i prodavao, što mu se – osobito u kasnijim godinama – nije baš često događalo. Rezultat toga je po samoga Junga bio upravo katastrofalan. Na taj način su se u muzejima i javnim galerijama, sticajem raznih okolnosti, našli uglavnom slabiji radovi, po kojima je on i bio valoriziran kao slikar minornih, pa i beznačajnih vrednota.

Tako se na pr. sve do kupnje slike *Fazan*, u *Galeriji likovnih umjetnosti* u Osijeku nije nalazila niti jedna zaista reprezentativnija slika Ise Junga, pa tako on nije ušao ni u redoviti postav te *Galerije*, a sljedstveno tome ni u veoma solidno uređeni i tehnički odlično izvedeni *Vodić stalnog postava* te Galerije, koji je izišao u Osijeku god. 1978.

Pregled izložaba Ise Junga

1910. ZEMUN, „u Glavnoj ulici 2", samostalna izložba, mjeseca lipnja, zaključno do 29; izložio osamdeset radova, od toga 50 krajolika, 7 kompozicija, 5 portreta i 18 raznih studija; katalog nije viđen i nije poznato da li je postojao;

1910./1 OSIJEK, *Prva umjetnička izložba osječkih umjetnika,* u priredbi *Kluba hrvatskih književnika* u Osijeku, velika dvorana Županijske zgrade, od 26. XII 1910. do 15. I 1911; izložio dva ulja: *Cvijeće i Šljuke,* te jedan akvarel;

1917. OSIJEK, kolektivna izložba, u knjižari Radoslava Bačića, izložio petnaestak radova, među njima i portret supruge, alegoriju *Hrvatski vojnik*

nekoliko portreta časnika i svećenika, sliku velikog župana Georgijevića i književnika Jurja Tordinca;

1920. VINKOVCI, samostalna izložba u priredbi *Kluba za promicanje umjetnosti,* od 9. do 13. svibnja, u zgradi *Gimnazije,* izložio „četrdeset što uljenih, što akvarelnih slika i nešto crteža olovkom";

1920. OSIJEK, zgrada *Pučke škole* u Jägerovoj ulici, u okviru dana *Hrvatskog radiše,* mjeseca kolovoza, „izložio je oko dvadesetak svojih slika, većinom vrlo uspjele krajobraze iz Slavonije i Srijema, mrtve prirode i nekoliko figuralnih radnja, *Madonu, Ciganku i Cvjetaricu*";

1920. NOVI-SAD, izložba osječkih slikara, *Dvorana Državne gimnazije,* mjeseca prosinaca;

1920./1 OSIJEK, zgrada *Trgovačko-obrtničke komore,* 20. XII 1920. do 7. I 1921;

1921. ZEMUN, mjeseca siječnja;

1921. VINKOVCI, mjeseca ožujka;

1921. NAŠICE, otvorena 8. prosinca;

1922. OSIJEK, u zajednici s osječkim slikarima Gustavom Antolkovićem i Rudolfom Turkovićem, u zgradi *Urania-kina, XI-XII mjeseca;*

1923. ĐAKOVO, u *Općinskoj vijećnici,* za vrijeme uskršnjih praznika, samostalna izložba sa preko pedesetak radova;

1924. OSIJEK, kolektivna izložba, mjeseca listopada, zgrada Županije;

1926. OSIJEK, kolektivna izložba, IX. mjesec;

1927. OSIJEK, kolektivna izložba, IX. mj. izložio dva ulja (*Djed Šime i Vis)* i dva akvarela *(Stolna crkva u Splitu i Gruž-Dubrovnik);*

1929. OSIJEK, *Kolektivna izložba likovnih umjetnika* u Osijeku, u dvorani *Jägerove škole,* od 30. XI. do 30. XII., izložio slijedećih četrnaest radova: *Crnogorac iz Nikšića, Dalmatinac iz Sinja, Djevojke u narodnoj nošnji, u vrtu, Momak, Narodno ašikovanje, u predvečerje, Djed priča baki, Djed s lulom, u narodnoj nošnji, Baka s preslicom, Zalaz sunca na Šolti, Cvijeće, Valpovo* (sve ulja, te tri akvarela): *Stolna crkva u Splitu, Unutrašnjost crkve u Đakovu i Pad Plitvica;* postoji i Katalog te izložbe;

1950. OSIJEK, travanj-svibanj;

1954. OSIJEK, *Galerija likovnih umjetnosti,* mjeseca travnja;

1956. OSIJEK, *Galerija likovnih umjetnosti,* mjeseca travnja;

1966. OSIJEK, *Galerija likovnih umjetnosti, – Likovni umjetnici, nastavnici i učenici Gimnazije u Osijeku, od sredine XIX stoljeća do danas,* U čast Proslave 200-godišnjice Gimnazije u Osijeku i 25-godišnjice ustanka naroda Jugoslavije, otvoreno 24. svibnja; izloženo *Odmor Cigana* (ulje);

1967/8. OSIJEK, *Galerija likovnih umjetnosti* u Osijeku, *Dva decenija likovne umjetnosti u Osijeku,* prosinac 1967. do travnja 1968; izložena tri rada: *Odmor Cigana, Ličanin,* i *Glavni oltar Đakovačke katedrale;*

1972. SOMBOR, *Gradski muzej, Osječko slikarstvo između dva rata;*

1974. ZAGREB, *Zagrebački salon, Hrvatska likovna umjetnost 1945 - 1955. Tedenciozni realizam*, od 24. svibnja do 24. lipnja; izložen *Mlin kod Orahovice;*

Literatura o Isi Jungu

Iako postoji i poneki veći članci posvećeni Isi Jungu, ipak je literatura o tom slikaru Slavonije relativno oskudna i svodi se uglavnom na spominjanje u rečenici-dvije u kritikama o skupnim izložbama. Usprkos tome, makar i tako oskudnu, ovdje ju treba navesti, bar onoliko koliko je prikupljena:

1. *Izložba prof. Junga u Zemunu* – „Narodne novine", god. LXXVI, br. 131, str. 4, Zagreb, 11. lipnja 1910.
2. Solan Marković O.: *Umjetnička izložba prof Junga u Zemunu* – „Narodna obrana", god. IX, br. 138, str. 1-2, Osijek, 20. lipnja 1910.
3. *Umjetnička izložba u Osijeku* – „Narodne novine", god. LXXVI, br. 297, str. 4, Zagreb, 27. prosinca 1910.
4. *Osječka umjetnička izložba* – „Novosti", god. IV, br. 355, str. 3, Zagreb, 31. prosinca 1910.
5. J.: *Umjetnička izložba u Osijeku* – „Savremenik", god. VI, br. 1, str. 64, Zagreb, siječnja 1911. (Prema *Bibliografiji Leksikografskog zavoda*, knj. 12, autor tog prikaza je Gvido Jeny; vidi br. 10892);
6. *Umjetnička izložba u Osijeku* – „Obzor", god. LI, br. 6, Zagreb, 6. siječnja 1911.
7. Ružica Dončević: *Umjetnička izložba u Osijeku* – „Prosvjeta", god. XIX, br. 3, str. 104, Zagreb, 1. veljače 1911.
8. Criticus: *Najnoviji radovi prof. Junga* – „Sriemske novine", god. XXX, br. 94, str. 5, Vukovar, 24. svibnja 1917.
9. *Izložba slika prof. Junga u Vinkovcima* – „Obzor", god. LXI, br. 116, Zagreb, 13. svibnja 1920.
10. *Izložba slika prof. Ise Junga i njegovo predavanje o umjetnosti u Vinkovcima* – „Hrvatski list", god. I, br. 42, str. 2, Osijek, 20. svibnja 1920.
11. D. P.: *Izložba slika prof. Junga* – „Rad", god. I, br. str. 69-70, Vinkovci, 1. lipnja 1920.
12. *Die Bilderaustellung* – „Die Drau", god. LIII, br. 173, Osijek, 3. kolovoza 1920.
13. *Umjetinička izložba u Jögerovoj školi* – „Jug", god. III, br. 174, Osijek, 6. kolovoza 1920.
14. *Izložba osječkih slikara u Novom Sadu* – „Hrvatski list", god. I, br. 98, Osijek, 21. studena 1920.
15. *Umjetnička izložba u Osijeku* – „Obzor", god. LXI, br. 326, Zagreb, 1. prosinca 1920.
16. Lju-mić: *Izložba osječkih umjetnika u Novom Sadu* – „Hrvatski list", god. I, br. 122, str. 2/3, Osijek, 22. prosinca 1920.
17. *Die Austellung der osijeker Maler* – „Die Drau", god. LIII, br. 289, Osijek 24. prosinca 1920.
18. Dr. M. A.: *Die Austellung der osijeker Künstler in Vinkovci* – „Die Drau", god. LIV, br. 60, Osijek, 15. ožujka 1921.
19. *Izložba slika u Našicama – Akademski slikar g. Izidor Jung otvara sutra izložbu* – „Hrvatski list", god. II, br. 271, Osijek, 8. prosinca 1921.
20. *Naši umjetnici – Povodom izložbe G. Antolkovića, I. Junga i R. Turkovića – „Jug", god. V, br. 285, Osijek, 22. prosinca 1922.*

21. *Slikarska izložba u Urania-kinu* – „Straža", god. IV, br. 286, str. 2, Osijek, 23. prosinca 1922.
22. *Izložba slika prof. Ise Junga u Đakovu* – „Narodni list", god. II, br. 15, Đakovo, 15. travnja 1923.
23. *Izložba prof. Junga u Đakovu* – „Jug", god. VI, br. 77, Osijek, 5. travnja 1923.
24. *Jesenja umjetnička izložba* god. 1922. – „Umjetnost", god. V, br. 1, str. 27, Zagreb, 1923.
25. *Velika umjetnička izložba* u Osijeku – „Hrvatski list", god. V, br. 1247, Osijek, 8. listopada 1924.
26. *Prof. Iso Jung i njegova izložba slika* – „Vinkovački glas", god. I, br. 7, Vinkovci, 30. travnja 1926.
27. Ivan Žilić: *Slikarska izložba u Osijeku* – „Hrvatski list", god. VII, br. 215, Osijek, 16. rujna 1926.
28. Ing. Kosta Ćutković: *Izložba likovnih umjetnika u Osijeku* – „Hrvatski list", god. X, br. 357, str. 5/6, Osijek, 7. prosinca 1929.
29. K-ić: *O slikama našim, osječkim – „Glas Slavonije", god. XII, br. 2937, str. 3, Osijek, 20. listopada 1954.*
30. -š: *Likovni kapacitet Osijeka* – „Glas Slavonije", god. XII, br. 2944, str. 5, Osijek, 29. listopada 1954.
31. Vladimir Maleković: *Kakva sjajna tradicija* – „Vjesnik", god. XXIV, br. 6947, str. 4, Zagreb, 22. lipnja 1966.
32. Ivan Brlošić: *Dva decenija umjetnosti u Osijeku,* 1920 - 1940. – Predgovor *Katalogu* istoimene izložbe, Osijek, prosinac 1967. do travanj 1968.
33. Oton Švajcer: *Otrgnuti iz zaborava* – „Glas Slavonije", god. XXIV, br. 6973, str. 5, Osijek, 20. prosinca 1967.
34. th: *Od 1920. do 1940. u Osijeku* – „Telegram", god. IX, br. 412, str. 12, Zagreb, 22. ožujka 1968.
35. Oton Švajcer: *Likovni život Osijeka u razdoblju od 1920. do 1930. godine* – „Osječki zbornik", br. XII, str. 254, Osijek, 1971.
36. Vladimir Maleković: *Hrvatska likovna umjetnost,* 1945 - 55 – *Tendenciozni realizam* – Izložba u Zagrebačkom salonu, *Katalog*, str. 8/9, Zagreb, 1974.

Zaključak

Sve u svemu – kad se pokuša jednim sumarnim pogledom obuhvatiti cjelokupni poznati nam (i pristupačni) opus Ise Junga, u čovjeku se rađa misao da je on, iako nije neka dosada neuočena slikarska veličina, ipak tu, ma i kao skromni i nanametljivi likovni radnik, koji je u svom vremenu i na svom terenu, nešto i značio; svakako toliko da ne bude sasvim zaboravljen, a njegovi radovi da u prosjeku kvalitete tadašnjih naših likovnih ostvarenja stoje negdje oko sredine, a u svojim najboljim primjerima čak i u gornjem dijelu skale likovnih vrednota.

Da Iso Jung nije skoro čitav svoj kreativni vijek proveo u tako sitničavoj i tako zaparloženoj sredini, kao što je bio Osijek, u tako nesretnim okolnostima u kojima je likovni život bio prepušten dobronamjernim, ali preslabo za to osposobljenim ljudima; u sredini u koju nije ni dolazio iz centra nitko pozvaniji;

u sredini kojoj se on nije imao hrabrosti oduprijeti, nego joj se pasivno prilagođavao i tako samoga sebe minimalizirao, duboko sam uvjeren da bi on već davno našao neko svoje, ma i skromno, mjestance u povijesti hrvatskog slikarstva, kao što se nadam da će nakon ovog pokušaja iscrpnijeg prikaza njega i njegova djela, dobiti bar nekoliko redaka u budućem izdanju naše *Enciklopedije likovnih umjetnosti*. Ne toliko iz razloga da se ispravi ta nepravda, nego više da se obogati inventar naše likovno-umjetničke kulture, koja se nije razvijala samo u centru Hrvatske, u Zagrebu, nego i u „zabačenim provincijskim palankama", pokušao sam ocrtati umjetnički lik tog čovjeka i ukazati na njegov doprinos, jer vjerujem da će tako njegov lik kao umjetnika i njegov možda i ne baš tako skromni opus, doći do još plastičnijeg izražaja.

Rekoh – „možda i ne baš tako skromni opus" – zbog toga što sam svjestan da nije uzeto u razmatranje dovoljno njegovih radova, po kojima bi se moglo objektivno kritički valorizirati njegove domete, te tako ocijeniti njegovo značenje u povijesti naše likovne umjetnosti onog vremena, a pogotovo njegovo značenje u likovnom životu sredine u kojoj je toliko desetljeća djelovao.

Pri tome bi svakako bilo najvažnije u Jungovu opusu odvojiti ono što predstavlja *likovni kvalitet, zdravo i jedro zrno*, a što *slamu i pljevu*, jer likovne umjetnike kao i književnike, znanstvenike i ostale javne radnike, nikako ne valja vrednovati po njihovim manje uspjelim radovima ili efektivnim promašajima, nego po onom što su u svom opusu ostvarili kao najbolje.

Kad je jednom bilo govora da se prihvatim uređivanja Sabranih djela jednog našeg nesumnjivo talentiranog, ali još nesumnjivije i prepoduktivnog pjesnika, rekao sam da smatram da bi izdavanje **sabranih** djela tog pjesnika bila najveća nepravda prema njemu samome, ali da možemo i svakako, da trebamo razmišljati i razgovarati samo o izdavanju njegovih **odabranih** djela, pri čemu bih ja kad bih se prihvatio tog posla, eliminirao vjerojatno nekih osamdesetak posto njegovih pjesama, jer bi samo tako mogao doći do punog izražaja njegov nesumnjivi talent i pravi umjetnički kvalitet.

Mislim da i Jungovu opusu treba prići sa sličnih pozicija – i da se njemu prišlo tako danas ovaj moj prilog ne bi ni bio potreban.

Slika 1. *Iso Jung*, Foto-Kuba, Osijek 1959.

Slika 2. *Sadreni model* – Đački rad, crni krejon, 53 x 73 cm, privatno vlasništvo, Osijek.

Slika 3. *Floralna ornamentika* – đački rad vjerojatno 1895., crni krejon, 61 x 33 cm, privatno vlasništvo, Osijek.

Slika 4. *Madona* (portret supruge) – crna olovka, 28 x 41 cm, 1916., privatno vlasništvo, Osijek.

Slika 5. *Valpovo* – ulje, 1919., privatno vlasništvo, Osijek.

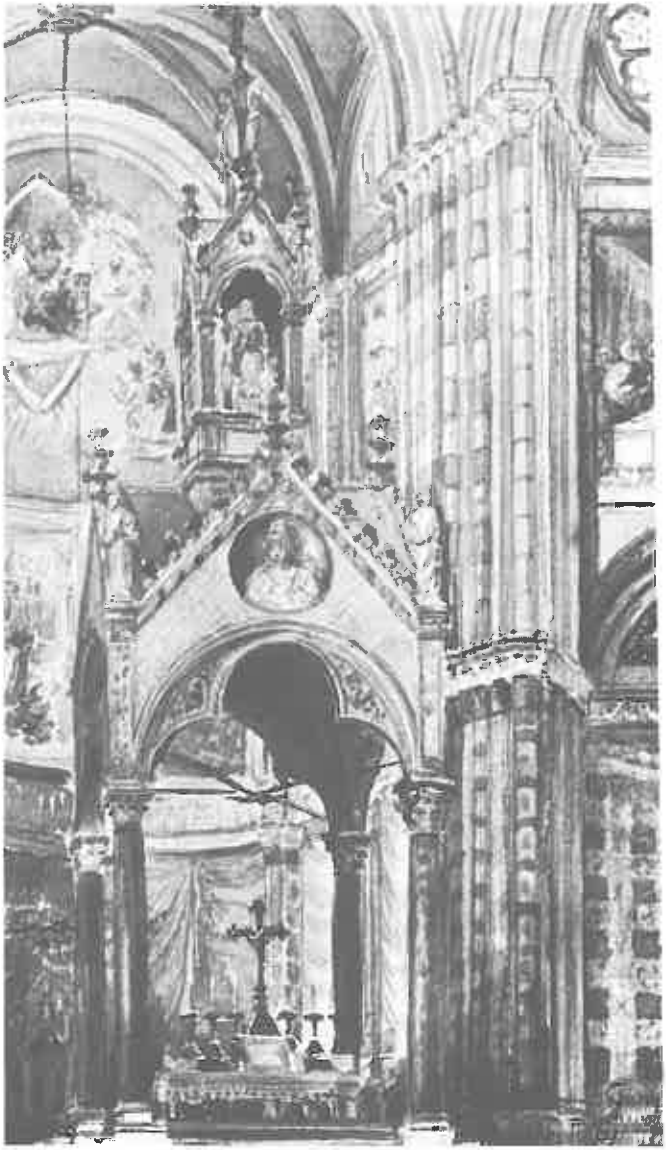

Slika 6. *Unutrašnjost stolne crkve u Đakovu* – akvarel, 1920., Galerija likovnih umjetnosti, Osijek.

Slika 7. *Mlin kod Orahovice* – ulje, 1940., Galerija likovnih umjetnosti, Osijek.

Slika 8. *Turska kula, Erdut* – pastel, 20,5 x 14 cm, 1912., Muzej Đakovštine, Đakovo.

Slika 9. *Vodenica* – akvarel, 25 x 17,5 cm, bez godine, Muzej Đakovštine, Đakovo.

Slika 10. *Selo* – akvarel, 26 x 13 cm, 1939., Muzej Đakovštine, Đakovo.

Slika 11. *Turska tamnica u Đakovu* – obojeni akvarel, 21 x 24 cm, 1919., Muzej Đakovštine, Đakovo.

Slika 12. *Autoportret iz 1910.* – ulje, 30 x 37 cm, privatno vlasništvo, Osijek.

Slika 13. *Portret Velikog župana Georgijevića* – ulje, 31 x 38 cm, 1910., privatno vlasništvo, Osijek.

Slika 14. *Baka iz Gorjana* – pastel, 26 x 34 cm, 1938., Muzej Đakovštine, Đakovo.

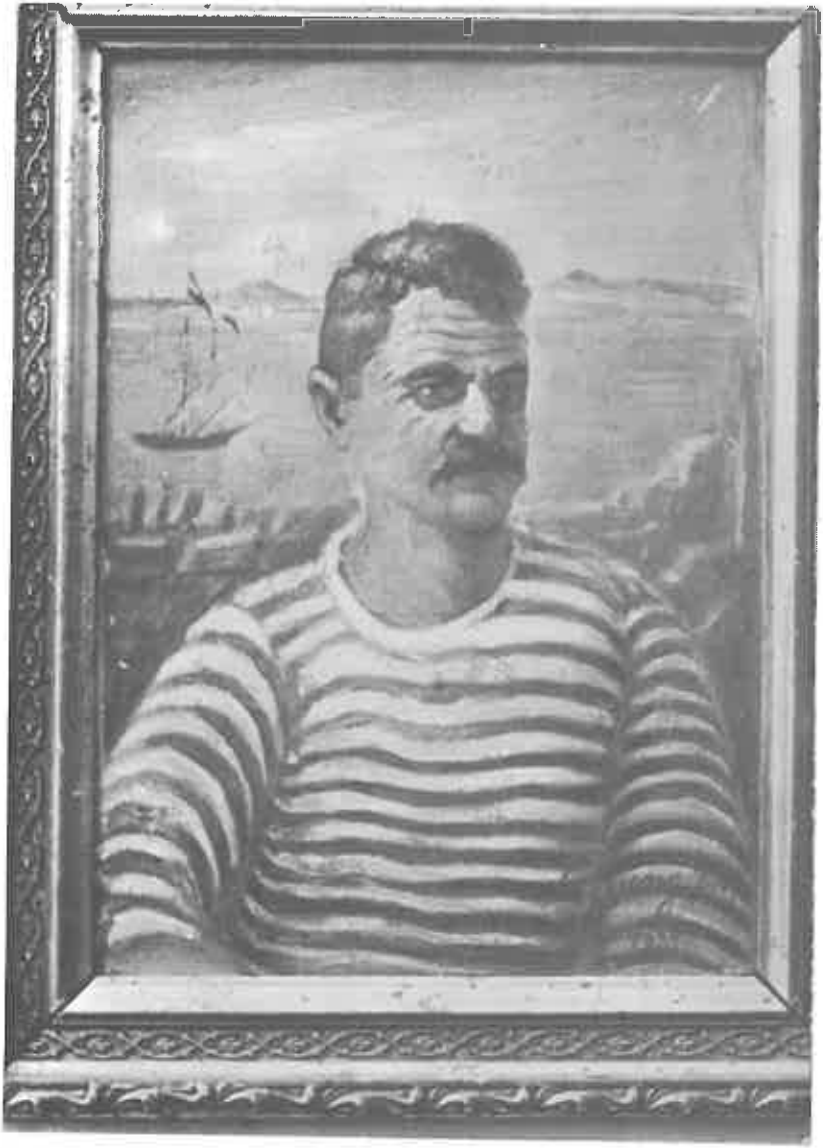

Slika 15. *Mornar* – ulje, 25 x 32,5 cm, 1924., Muzej Đakovštine, Đakovo.

Slika 16. *Portret nepoznatog* (u zajednici s Vlahom Bukovcem) – ulje, nedatirano, privatno vlasništvo, Osijek.

Slika 17. *Ciganin kupuje konja* – ulje, 79 x 42 cm, 1921., privatno vlasništvo, Osijek.

Slika 18. *Slavonska žetelica* – ulje, 66 x 86 cm, 1938., Galerija likovnih umjetnosti, Osijek.

Slika 19. *Pastirica* – ulje, 55 x 45 cm, 1940., Muzej Đakovštine, Đakovo.

Slika 20. *Ašikovanje* – ulje, 55 x 45 cm, 1928., Muzej Đakovštine, Đakovo.

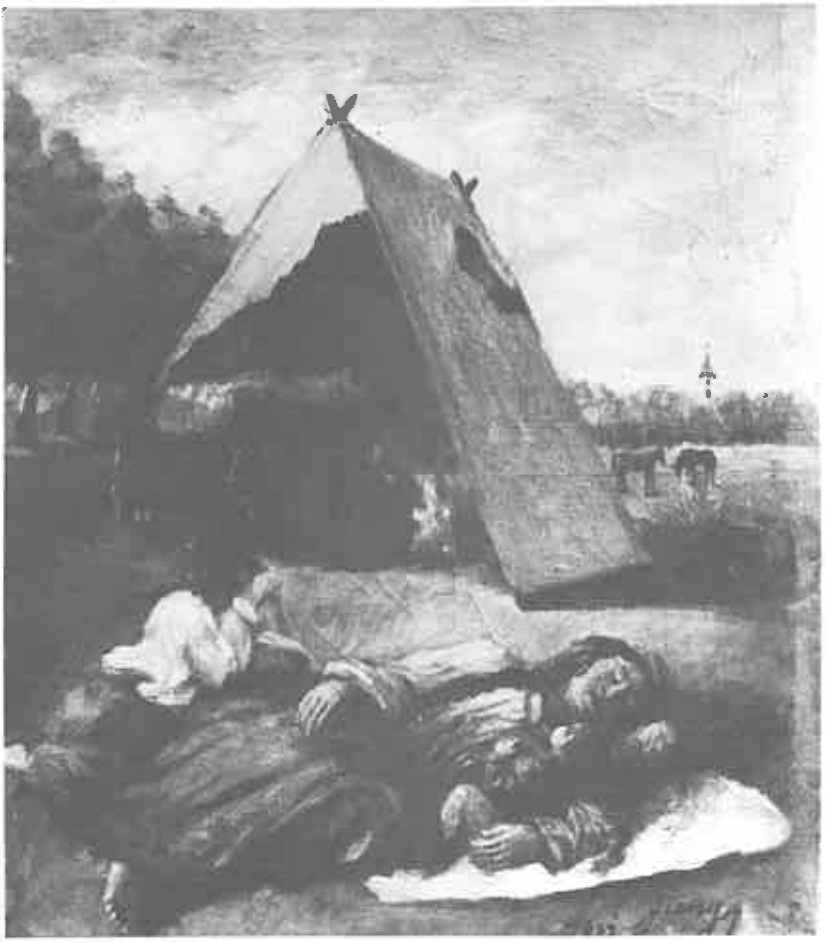

Slika 21. *Odmor* – ulje, 39 x 44 cm, 1922., Galerija likovnih umjetnosti, Osijek.

Slika 22. *Fazan* – ulje, 51,5 x 65 cm, 1926., Galerija likovnih umjetnosti, Osijek.

Slika 23. *Šljuka* – ulje, 22 x 49 cm, 1954., privatno vlasništvo, Osijek.

Slika 24. *Žena i cvijeće* – ulje, 1933., privatno vlasništvo, Osijek.

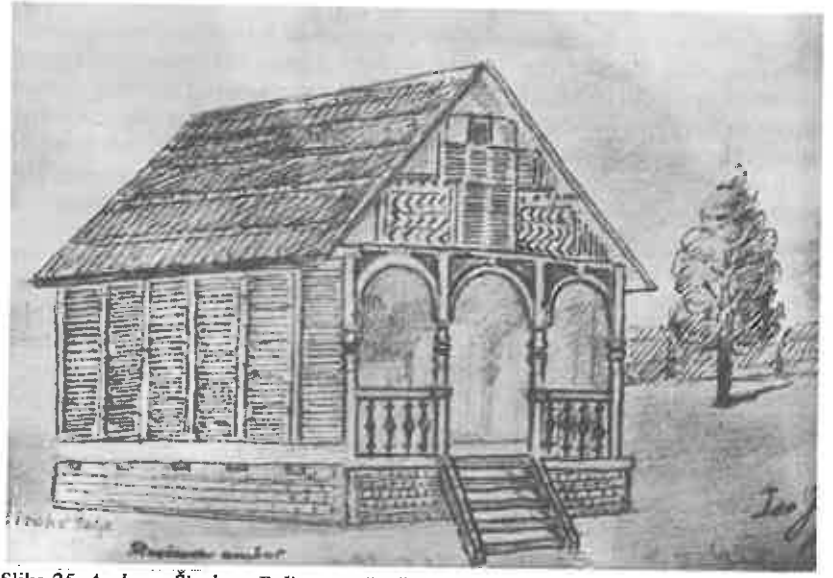

Slika 25. *Ambar u Širokom Polju* – crtež tušem, 33 x 24 cm, Muzej Đakovštine, Đakovo.

Zvonimir Kulundžić

ISO JUNG – THE PAINTER OF SLAVONIA

Now days, when it is spoken about the Slavonian painters, Izidor Jung is regularly lost out of sight. But in the years of World war I and after he was the most appriciated the oldest, the most popular and as it seems the most talented one among the artistic establishment in Osijek. It is not a question of revolutonary interpreter of new tendencies in the art of the period, neither of an extraordinary gifted painter, who under unfortunate circumstances, had fallen into oblivion. He was a painter whose abilities didn't develop fully in the society he lived and worked, in but who left fairly numerous **opusis.** In the collection, among the paintings of different artistic value, there are some works that by pure artistic qualities are above average and show an undoubted painter. Consequently he is a tipical artist whose importance lies in the well known thesis of Barac about the greatness of small, who couldn't developed completly in the society, they lived and worked in but who had left important collection. They were the creators and the initiators of the cultural life and so they belong to the history of our culture.

According to this the author pledges to give some, even the modest place in the forthcoming histories of our paintings, because the culture of a nation don't make only the highest achievements, but also those small and modest, whose works should be esteemed and valued correctly.

This article has a special charm, beside stressing pure artistic qualities of Jung's collection. It is the fact that it is written by a man who was Jung's pupil in secondary school in Osijek where Jung was a professor of drawing. So the author imbued the article by human memories given in the literary form. Izidor Jung was born on the 4th of April 1972. in small Slavonian town of Valpovo, and died on the 3rd of July 1961. in the age of about ninety. His works are now in the Galery of Arts in Osijek, the Museum of Đakovo and some other museums and galeries, but most of it is scatterd in privat houses in Osijek and other places in Slavonia.

Mate Šimundić

Slovak JANKO TOMBOR – hrvatski književnik

Prvi poznati Slovak komu Hrvatska posta za svagda drugom domovinom bijaše nadareni jezikoslovac Bogoslav Šulek (1816-1895), drugi pak pjesnik i pripovjedač Janko Tombor. Zanimljivo je da su obojica dospjela u Hrvatsku dok studirahu bogosloviju: Šulek protestantsku, Tombor katoličku. Prvi zbog nagluhosti nije zaređen, drugi je cijeli život proveo u svećeničkome zvanju. Šulek je vršio građanske dužnosti gotovo sve vrijeme u središtu – u Zagrebu, Tombor u pokrajini, no u neposrednu dodiru sa Zagrebom, barem jedno razdoblje.

Kao mlađi čovjek Tombor je pisao političke članke, pjesme i pripovijetke, međutim o njemu se nije pisalo. Ne nađe se niti jedan književni poslenik ili kritičar koji bi se osvrnuo na njegovo književno djelo ili piščevu osobu. I to usprkos činjenici što u doba Bachova apsolutizma i nakon njega Janko Tombor uživaše glas jednoga od najboljih tadašnjih pripovjedača. U onodobnoj Hrvatskoj nitko se nije latio pera i predstavio pisca kulturnoj javnosti; nije to učinjeno ni onda kada je isti primio književnu nagradu za jednu svoju pripovijetku. Postupno se Tombor trnuo u književnosti i potom uskoro posve zamuknuo i počeo se sve više predavati politici, da bi se poslije desetak godina i iz nje povukao. I tako nečujno padaše u zaborav. Tomu je i nehotice donekle doprinio i August Šenoa. Sama pojava Šenoe bijaše dobrano potisnula svoje prethodnike, tj. književnike iz apsolutističkoga doba i nakon njega. A pokoljenje hrvatskih realista zapostavljalo je opet Šenou, premda ih je on manje ili više sve podignuo na književne noge. Stasali su u književnost vođeni njegovom rukom.

Stjecajem dakle određenih prilika Tombor je bio pao u potpun zaborav. I ne jedino Tombor. Za ljubav istine valja kazati kako jednaku sudbinu bijaše doživjelo cijelo njegovo književno pokoljenje, ono iz vremena apsolutizma. To su: Juraj Tordinac, Jure Augustinović, Ivan Kaznačić, Franjo Jukić, Antun Ročić, Ante Zorčić, Ivan Filipović, Vladislav Vežić, Stjepan Ilijašević, Mate Baštijan, Ivan Despot i dr. Svi se nađoše izgubljenima zbog svoje osrednjosti i epigonstva.

Nakon što je minulo XIX stoljeće i još bio živ malo koji spomenuti književnik, kada u godinama Hrvatske moderne ratovahu međusobno „Mladi" i „Stari" pisci oštrim polemičkim člancima, tada je progovoreno i o hrvatskim književnicima iz sredine XIX stoljeća. Više informativno i uopćeno, no za početak ipak dosta.

Tombor je imao tu sreću da je doživio početak XX stoljeća i prva zanimanja za književnike svojega pokoljenja. Doktor je Nikola Andrić proučavao književnost iz doba Bachova apsolutizma. Kada je čuo da je živ Janko Tombor, obratio mu se molbom neka o sebi pribilježi osnovne životopisne podatke i one što se odnose na njegov književni rad. Radi toga je Andrić bio došao k starcu u Đakovo i poduže s njime razgovarao. Znanstvena radoznalost N. Andrića išla je tako daleko da je pregledao sve Tomborove rukopise. Među njima je pronašao dvije neobjavljene pjesme te ih uskoro tiskao. Pisac mu je kazivao u pero svoj životni put iznoseći ono što je moglo najviše zanimati povjesničara književnosti. Pružio mu je svoj kratak životopis. Andrić ga je objelodanio u knjižici „Pod apsolutizmom" (Zagreb 1906). Evo što ističe:

„U velikom nizu zanimivih novih zvijezda na literarnom horizontu apsolutističkog neba stajao je znameniti pisac Janko **Tombor** o kojemu za čudo ni jedan naš literarno-historijski prijegled ne spominje ni jedne živopisnije riječi. Do danas nismo znali ni tko je ni šta je; gdje je rođen i da li je možda već preminuo. Zato će jamačno biti od velikog interesa, ako objavimo cijeloj današnjoj književnoj generaciji, da Janko Tombor **još i danas živi** kao umirovljeni piškorevački župnik i dekan đakovačke biskupije. Obratio sam se lično na njega, te sam dobio glavne biografske podatke.

Rodio se dakle 7. siječnja 1825. u Žilini (Solni), gradiću trenčinske županije, a pravo mu je krsno ime: Ivan Krstitelj. Kako vidimo: porijeklom je Slovak kao i Bogoslov Šulek. Došavši godine 1844. kao klerik u peštansko centralno sjemenište, uhvati se u kolo s ostalom svojom slavenskom braćom, najviše s Hrvatima: Nikolom Horvatom, Adolfom Veber-Tkalčevićem, Eugenom Kvaternikom, Antunom Starčevićem, Vardijanom, Jakševcem i Šagovcem.

Kao Slovak bio je dakako učenik Jána Kolára, te ga je i posjećivao u tamošnjem protestanskom župnom uredu, a već je kao bogoslov pisao mnogo u slovačkim političkim novinama. No baš radi ovog svog rodoljubivog djelovanja morade sebi potražiti – drugu dijecezu. Hrvati ga nagovoriše da pođe u njihove krajeve, kamo je i njega samoga vukla želja, jer su se tragovi zanosnog ilirskog pokretnog vala razabirali sve do Pešte. Dobivši preporuke od Štura i Hurbana na tadašnje profesore đakovačkog seminara: Matu Topalovića i Josipa Jurja Strossmayera, zaputi se godine 1846. u Đakovo, gdje ga zaista biskup Kuković primi pod svoje okrilje. Godine 1848. bješe zaređen, te je kao kapelan već surađivao u našim listovima „Slavenskom Jugu" i „Südslawische Zeitung", pišući političke članke, prevađajući, pjevajući i skladajući pjesme, jer je bio vrlo muzikalan. Književni rad mu je razasut po „Danici", „Katoličkom listu", „Nevenu" i

„Dragoljubu". Od godine 1862. župnik je i dekan u Erdeviku (koju je župu i osnovao), gotovo je sav svoj potonji rad usredotočio u politici, te je god. 1867. izabran i narodnim zastupnikom u Srijemu, što je i ostao i na saborima od 1870. do 1878. Ovih posljednjih sedam godina – dakle i za kobnih revizionalnih – bio je kao hrvatski delegat u Pešti i bilježnik, jer je dobro znao mađarski. God. 1875. povjeri mu Strossmayer svoju patronatsku župu Piškorevce, gdje je sve do prije poldrug godine župnikovao. Danas Tombor živi u Đakovu, te pokazuje i u svojoj dubokoj starosti živ interes za svaku hrvatsku kulturnu i političku stečevinu" (55-57.).

Nema sumnje da je navedeno dosta šturo i nepotpuno iako su pribilježeni dalje podaci o njegovim književnim djelima. Možda je Andrić štošta ispuštao, kako bi prostornost bila u skladu s onim što je rečeno o drugima, ili se starcu naprosto nije dalo govoriti o davno minulim događajima i životu. To što bi mu moglo goditi u njegovim mladim godinama i bilo sasma normalnim, tada, pred smrt, bijaše mu sigurno teško. Mogao je u svemu vidjeti ironiju sudbine. Što se može kada su hrvatski književnici obično doživljavali priznanje nakon smrti! Unatoč svemu navedeni su podaci ostali gotovo jedino o Tomborovu životu te se isti povlače odnosno nalaze u osvrtima o književniku.

Tombor se našao u knjizi „Znameniti i zaslužni Hrvati" (Zagreb 1925.). Na str. 264. iznijeti su osnovni životopisni podaci o njemu. Kao vrijedan prenosim onaj gdje stoji kako je 1846. godine primljen u đakovačku biskupiju i da je „jedan od najboljih hrvatskih pisaca za apsolutizma."

Usput rečeno, Tombor je dobio određen prostor u „Narodnoj enciklopediji srpsko-hrvatsko-slovenačkoj", sv. IV., 1929., str. 824. Zapisano je da su podaci crpljeni iz Andrićeva djela „Pod apsolutizmom".

Antun Barac, najmjerodavniji povjesničar hrvatske književnosti, u svojemu (posmrtnome) djelu „Hrvatska književnost", knjizi II., Zagreb 1965., o Tomborovu životu kaže:

„Tombor je rođeni Slovak. Rodio se 7. I 1825. u Žilini (Solni), gradiću trenčinske županije. U sjemeništu u Pešti upoznao je Adolfa Vebera Tkalčevića, Eugena Kvaternika, Antuna Starčevića i druge Hrvate, te je 1846. nakon dovršena školovanja otišao da služi u Hrvatskoj, u Đakovu. Od 1862. bio je župnik u Erdeviku, a od 1875. u Piškorevcu (sic!). G. 1876. izabran je za srijemskog narodnog poslanika; poslanik je bio i na saborima 1870. i 1878. Kao umirovljeni piškorevački župnik živio je u Đakovu. Umro je 30. I 1911." (str. 163.).

Poznato je kako Barac nije patio od faktografskih podataka, ali je ovdje prešao u drugu krajnost: donio je svega nekoliko važnih nadnevaka iz Tomborova života. Jedna ovakva povijest književnosti ne bi smjela ostaviti tolike praznine. Ispada kako je Tombor bio svršio bogosloviju prije dolaska u Hrvatsku, zatim se prihvatio posla u Đakovu. Nakon službe u Đakovu slijedi župnikovanje

u Erdeviku. O tome ću kasnije, ali je logično da je službovao u Đakovu do odlaska u Erdevik.

Godine 1965. u Zagrebu je izišla knjiga „Hrvatski narodni preporod II" u ediciji Pet stoljeća hrvatske književnosti. Knjiga je obilježena br. 29. U njoj je zastupljeno više pisaca, među kojima je i Janko Tombor. Uvodni sastav napisao je Jakša Ravlić. O piščevu životu izrečeno je slijedeće:

„Tombor se rodio 7. siječnja 1825. u Žilini (Solni), gradiću trenčinske županije u Slovačkoj. Godine 1844. došao je u peštansko sjemenište i tamo upoznao Adolfa Vebera, Eugena Kvaternika, Antu Starčevića i druge ljude iz Hrvatske. Poslije dovršena školovanja god. 1846. opredijelio se da služi u Hrvatskoj, te je pošao u Đakovo gdje ga je lijepo primio biskup Kuković. To će nam postati još razumljivije ako kažemo da je Tombor bio pristaša Jana Kollara. Služio je u raznim župama u Hrvatskoj, a od 1862. u Erdeviku. God. 1867. izabran je srijemskim narodnim zastupnikom u hrvatskom saboru. Kako je znao mađarski, bio je hrvatski delegat na zajedničkom ugarsko-hrvatskom saboru u Pešti. God. 1875. služio je u Piškorevcu (sic!). Narodnim zastupnikom je bio i 1870. i 1878. U mirovini je živio u Đakovu gdje je i umro 30. siječnja 1911."(383.).

Upozorujem na tvrdnju po kojoj je Tombor stigao u Hrvatsku nakon okončana školovanja, jer je tada „pošao u Đakovo gdje ga je lijepo primio biskup Kuković." Zatim da je „služio u raznim župama u Hrvatskoj, a od 1862. u Erdeviku." Ovo se razumije kako je prije dolaska u Erdevik službovao negdje na župi ili možda župama. U daljemu mojemu izlaganju vidjet će se da bijaše drugačije.

Među zadnjima se Tomborom pozabavio Dionizije Švagelj. Pod skupnim naslovom „Biobibliographia slavonica" u osječkoj Reviji 6/1967. objavljeni su bibliografijski podaci što se odnose na Janka Tombora. Tu je, dakako, i obvezatan životopis. Švagelj kazuje zbog čega je biskup Kuković uputio svoga svećenika Janka Tombora baš u Erdevik, i to na novoosnovanu župu, koje dakle on bijaše prvim župnikom. Uzrok je bio praktične naravi. Naime u podfruškogorskome selu Erdeviku (selu u podnožju Fruške gore) nastanjeno je dosta domaćih Slovaka. Šaljući k njima J. Tombora, jednim je udarcem pogodio dvije muhe: ugodio Erdevičanima, i njihovu prvomu župniku. Našao se svoj među svojima. Gotovo je suvišno navoditi kako je prvi svećenik bio objeručice prihvaćen u svojoj prvoj župi. Tamošnji su Slovaci rado dočekali čovjeka iz domovine svojih otaca i djedova, koji je k tomu s njima govorio na njihovu, slovačkome jeziku. Da bijaše obljubljen, svjedoči i to što je u tome kraju bio izabran za narodnoga zastupnika u Hrvatski sabor. Tu je kročio u politički život, odnosno nastavio gdje je prestao napuštajući domovinu Slovačku. Naime zna se da je prije pisao političke članke u slovačkim novinama. Sada će se političkomu životu predati idućih desetak godina; neće biti glasan, ali će ostati ustrajan i odan narodnoj stvari. Nikada se neće kolebati, niti

će pokleknuti u tim teškim godinama mađarskoga i austrijskoga drskoga pritiska. Mora da ga je ipak zamorio politički život, politika uopće jer joj se nikada više nije vratio napuštavši Hrvatski sabor nakon drugoga mandata.

I

Pretražio sam dio građe u arhivu Đakovačke biskupije ne bih li čime dopunio škrte podatke Tomborova životopisa. Ne bijah zavidne sreće, ali ne ostah ni praznih ruku. Zahvaljujući tomu, naći će se ovdje koja dopuna i manji dobni ispravak.

U peštanskome sjemeništu Tombor je okončao dvije godine bogoslovnih studija. Pregledao sam zapisnike sjednice profesorskog zbora tih godina. Za dotični je slučaj važan „Zapisnik profesorskog zbora Visoke bogoslovne škole u Đakovu" za godinu 1847. Te se godine prvi put spominje Janko Tombor. U popisu slušatelja III. godine (dakle V. semestra) pod rednim brojem 5. upisano je rukom: **Secularis Tombor Johannes.**

Apozicija „secularis" ispred prezimena znači kako još nije bila riješena njegova pripadnost Đakovačko-srijemskoj biskupiji. U slijedećoj, tj. četvrtoj godini pred njegovim prezimenom u upisnici ne stoji nikakav dodatak, što znači da već bijaše riješeno pitanje Tomborove pripadnosi dotičnoj biskupiji.

Zaključujem kako je jedno vrijeme Tombor proveo u Đakovu učeći hrvatski jezik. Prije negoli je nastavio studije. Premda se u Pešti družio sa svojim hrvatskim prijateljima, bit će da nije mnogo ovladao hrvatskim jezikom pa ga moraše još stanovito vrijeme učiti u Đakovu. U protivnome bi valjda odmah nastavio naukovanje na Visokoj bogoslovnoj školi. Bez krupna razloga sigurno ne bi gubio jednu godinu. Službenih zapreka nije imavao jer ga biskup bijaše uzeo pod svoje okrilje. Smetnjom nije moglo biti ni određenje pripadnosti biskupiji. Kako se vidjelo, treću je godinu studirao kao „secularis". Bio je studentom prije rješenja pitanja pripadnosti toj biskupiji. Biskupija u Đakovu nije patila od birokratskih stega i spona.

Također su jasni podaci za slijedeću godinu. Njih je donio Matija Pavić i objelodanio u knjizi „Biskupijsko sjemenište u Đakovu - 1806 - 1906" (Đakovo 1911.). Te je četvrte godine studiranja Tombor također pod rednim brojem 5. Promjena nije bilo pri prijelasku iz četvrte u petu godinu. Pavić naime prenosi iz upisnice. U njegovoj knjizi stoji: **Tombor Ivan, iz Žilene (Slovačka) došao iz Pešte u III. g. (1847)".**

Na četvrtoj godini bijahu još slušatelji: Edmundo Bočkor iz Osijeka, Cvjetko Latković iz Slavonskoga Broda, Franjo Pavković iz Đakova, Antun Pečenovsky iz Vukovara, Franjo Šagovac iz Karlovca. Istupio je Matej Cerhauer, pridošao Josip Mosbauer iz Zagreba.

Dakako, poslije ovoga više se ne susreće ime Janka Tombora među slušateljima Visoke bogoslovne škole u Đakovu. Njegovo je naukovanje bilo svršeno.

Tombor je zaređen za svećenika 25. svibnja 1848. godine. U skupini su bila 42 zaređenika, među njima dva književnika: Janko Tombor i Stjepan Johanides. Iznosim da su to bili zadnji zaređenici biskupa Josipa Kukovića, jer je još iste godine na biskupijsku stolicu sjeo Josip Juraj Strossmayer. Budući da je istom 1862. Tombor primio svoje prvo mjesto na župi, u Erdeviku, iskrsava pitanje: što je radio i gdje je bio u tih 14 godina (od 1848-1862.)? Logično je pretpostaviti da je sve to vrijeme proveo u Đakovu, u sjemeništu ili biskupiji. Međutim ni u jednome piščevu životopisu o tome se ništa ne govori. Jedino je Ravlić napomenuo kako je služio „u raznim župama u Hrvatskoj, a od 1862. u Erdeviku", no ne spominje niti jednu od tih „raznih" župa. Nije mogao označiti niti jednu, jer bi se to kosilo s logikom stvari. Ukoliko je naime Erdevik njegova prva župa i u njoj prvo župnikovanje, onda otpada svako pretpostavljanje kako je prije 1862. bio na kojoj župi. Opet pripominjem kako u arhivu Đakovačke biskupije ne nađoh ništa o tome razdoblju Tomborova službovanja. (Bit će ipak zbog toga što arhiv nije sređen, k tome iz njega je dosta građe otišlo na stranu). No, na sreću, pismenih svjedočanstava ima. U knjizi Milka Cepelića i Matije Pavića „Josip Juraj Strossmayer biskup bosansko-đakovački i sriemski" (Zagreb 1900-1904), izdane u prigodi pedesete obljetnice Strossmayerova biskupovanja, biva idući stavak:

„Uz službu crkvenu i propovjedničku obavljaju prebendari i poslove kancelarije biskupske u svojstvu kancelista. Za doba biskupa jubilara obnašahu službu prebendara i propovjednika stolne crkve ovi svećenici: /...../ 8. **Tombor Ivan, poslije župnik erdevački**....."(208.).

Kanonici Cepelić i Pavić napisali su podebelu knjigu, na njoj su radili više godina koristeći se arhivskim podacima. Ne treba sumnjati da im bijaše dostupna sva raspoloživa građa. Uz to i Tombor je još bio živ te su ovaj podatak mogli dobiti od njega, iz prve ruke. Nije sumnje da je spomenuto razdoblje pisac proveo u Đakovu na službi prebendara i propovjednika stolne crkve. Biskup Strossmayer mu je išao na ruku, želio mu je omogućiti što bolje uvjete za književni rad. Na župi, u zabačenu selu slabiji su uvjeti za književno stvaranje, talenat pomalo otupljuje zbog slabih dodira s kulturnijom sredinom. U Đakovu bijahu kud i kamo povoljnije prilike za književno stvaranje, stoga ga je biskup tu zadržao. Nije isključeno da je s njime imao druge kakve nakane. Profesorsku službu u sjemeništu i bogosloviji, a može biti da je gledao i na Slovačku. Poznata je biskupova širina, a slovački je narod puno volio, za nj se zauzimao i pomagao mu koliko mogaše. Zbog svega bih se malko na tome zadržao ovdje. Dok je J. J. Strossmayer učio bogosloviju u Pešti, drugovaše sa slovačkim studentima i tako se izravno upoznao s teškim političkim, kulturnim i društvenim stanjem slovačkog naroda. I trajno ga je boljela njegova zla sudbina. Poslije kao zastupnik u Hrvatskome saboru 1861. on je toplim riječima preporučio zastupnicima „Memorandum" slovačkih domoljuba što ga sastaviše u Turčijanskome Sv. Martinu. Njime su tražili priznanje slovačke narodnosti

i javnu uporabu materinskoga jezika. Slovaci su bili uputili „Memorandum" Ugarskom saboru, no kako su znali da tamo neće naići na topao primitak, već obratno, poslaše ga istodobno i Hrvatskome saboru da bi ga Hrvati poduprli. No poslali su ga posredno – na ruke biskupu Strossmayeru. Predajući ga Saboru, biskup izreče plamen govor koji je okončao riječima „Načelo ravnopravnosti i slavjanske uzajamnosti uvijek su bila i biti će sjajna ona zastava pod kojom će hrvatski narod za slobodu i prava čovječnosti se boriti. Zato sam uvjeren da će naš narod rado pristati uz pravedne želje bratskoga naroda slovačkog u Ugarskoj, pa će rado pristati uz načelo ravnopravnosti u cijelom carstvu, bez kojega o slobodi u Austriji ni govora biti ne može." Bijaše to zapravo nastavak njegova zauzimanja za Slovake. Prije je u Carevinskome vijeću u Beču 1860. izjavio kako u Ugaraskoj uz druge narode opstoji i slovački, koji ima pravo na svoj jezik i narodnost.

Znano je dalje kako je Ljudevit Gaj, vođa Hrvatskoga preporoda, predlagao Slovaka Štefana Mojzesa za đakovačkoga biskupa, no u tome nije uspio. Za biskupa Beču ga je predložio zagrebački nadbiskup Juraj Haulik (također rodom Slovak), ali i taj pokušaj bi uzaludan. No uspjelo je Strossmayeru. Na jednoj svečanosti u Beču on je svojim nastupom snažno djelovao na ministra Alexandera Bacha („zloglasnoga ministra Bacha"). Zaista ga bijaše zanio. I taj je trenutak Strossmayer iskoristio i privolio Bacha da prihvati Mojzesovo predloženištvo (kandidaturu). Nakon toga je Štefan Mojzes 30. kolovoza 1850. bio imenovan biskupom u Banskoj Bistrici. I nikada se nije pokajao zbog toga čina, jer je Mojzes bio veliki čovjek svojega naroda.

Kada je pak osnovana Matica slovačka, Strossmayer je u njezinu zakladu priložio 1 000 forinti. Jednako je dao stanovitu svotu Čulenovoj i Šafarikovoj zakladi za školovanje siromašnih slovačkih učenika.

Smatrah kako spomenuto bijaše potrebito reći da bi se bolje sagledao četrnaestogodišnji Tomborov boravak u Đakovu odmah nakon što je okončao školovanje i bio zaređen. Ne bih hotio kazati da su Slovaci bili Strossmayerova slabost, on se za njih zauzimao kao pošten čovjek i Slaven. Suosjećao je s tim narodom kojega položaj nije bio ništa bolji negoli hrvatskoga naroda. A jačanjem Slovaka slabio je mađarski i austrijski imperijalizam. Širina se biskupovih pogleda ćutjela gdje god je on mogao doprijeti posredno i neposredno. A uza nj se nalazio jedan predstavnik slovačkoga naroda, poznat i priznat hrvatski književnik. Biskup ga nikada nije ispuštao iz vida.

Tombor je u Erdeviku župnikovao do 1875. godine. Tada je premješten u Piškorevce, selo južno od Đakova, daleko oko 6 km, odnosno 3 km od željezničke postaje Strizivojna-Vrpolje, što leži na pruzi Zagreb-Beograd. Do željezničkoga stajališta Piškorevci-Budrovci daleko je 2 km. Stajalište je na lokalnoj pruzi Osijek–Strizivojna–Vrpolje. Nije teško pogoditi razloge Tomborova premještaja u Piškorevce. Piškorevci su bili patronatskom župom biskupa Strossmayera. A on je htio imati bliže Janka Tombora i praktično ga postavio

na svoju župu. Tombor se opet želio naći što bliže biskupu i Đakovu. Svrha bijaše i osjećajna i politička i kulturna. Strossmayer je bio idejnim voditeljem Narodne stranke kojoj pripadaše i Tombor. U Đakovu je proveo svoje mlade godine i srodio se s njime. Đakovačka bogoslovija s bogatom knjižnicom omogućavala je visoko kulturno življenje, ponajviše uvođenje u suvremene tokove hrvatske književnosti te većih evropskih književnosti. U Piškorevcima je Tombor ostao do konca svoga službovanja, tj. do umirovljenja 1904. godine. Po umirovljenju napuštao je Piškorevce i preselio u Đakovo. U njemu je umro 30. siječnja 1911. Doživio je visoku starost, umro je u 87. godini života.

Kako je Tombor najdulje službovao u Piškorevcima, pretpostavljao sam da bi u župnome uredu moralo biti pisanih podataka o njemu, možda kakav njegov rukopis ili drugo svjedočanstvo. Na žalost, pri koncu II svjetskoga rata skoro je u cijelosti uništen arhiv piškorevačke župe. Ipak na nj postoji jedna uspomena. U „Spomenici župe Piškorevci", koja se nalazi u Župnom uredu, ima jedan zapis. Na njegovoj uvodnoj stranici piše: „Događaji retrospektivno unijeti u zadnjih 80 i više godina". Dalje na str. 339. biva bilješka:

„Danom 31. prosinca 1904. umirovljen je župnik ove župe Ivan Krs. Tombor, em. vađ., pak odselio u Đakovo. Patron župe, Biskup đakovački, J. J. Strossmayer, podijelio je istu župu Ivanu Crniću, vicerektoru u Đakovačkom sjemeništu, koji je položio propisanu prisegu itd. i preuzeo upravu župe, preselio se u Piškorevce 28. i 30. siječnja 1905. Stvari njegove selili, iz Piškorevaca: Antun Brlošić, kb. 53; – Stipo Blažević, kb. 17.; – Ivo Vrtarić, kbr. 3.; – Andrija Gregić, 88.; – Martin Maršić; iz Budrovaca: Antun Kretonić, 85.; – Marko Mumić, 87.; – Stipo Budrovac, 23. –"

Navedeni je sadržaj upisao župnik Ivan Crnić, Tomborov nasljednik na Piškorevačkoj župi. Ništa više o Tomboru u župi gdje je proveo najveći dio svećeničkoga života.

II

Piščev život ne bi bio cjelovito oslikan ako se ne bi osvijetlilo njegovo političko djelovanje dok se živo zanimao politikom u svojstvu narodnoga zastupnika u Hrvatskome saboru. Potpuni podaci o političkim prilikama u Slavoniji u XIX. stoljeću priopćeni su u djelu Rudolfa Horvata „Slavonija – povjesne raspre i crtice", knjiga I, (Zagreb 1936.). Njime sam se koristio u sastavljanju ovoga poglavlja.

Na izborima za Hrvatski sabor 1867. godine koje je provodio „namjesnik banske časti" barun Levin Rauch, okorjeli unionist, smanjen je broj izabranih zastupnika od 123 na 66, ali ostade isti broj virilnih članova Sabora. Taj je izborni zakon bio oktroiran od cara Franje Josipa II. kako bi u Hrvatski sabor ušlo što više pristaša Hrvatsko-ugarske nagodbe. K tomu je bio vršen pritisak na birače, naročito na državne službenike i svakoga tko je na bilo

koji način ovisio o vlasti. Stoga ishod unaprijed bijaše poznat: pobijedili su Rauchovi unionisti u 49 izbornih kotara, a Narodna stranka biskupa J. J Strossmayera tek u 17. Među zastupnicima Narodne stranke bio je izabran Janko Tombor u Erdeviku. Od istaknutijih ljudi s njime uđoše u Sabor još povjesničar Franjo Rački, botaničar Ljudevit Vukotinović, dr. Marijan Derenčin, Josip Torbar, Julije Bubanović, Jovan Subotić, dr. Mihajlo Polit i dr. Pripomenuti je kako tada u Austro-Ugarskoj nije opstojalo opće pravo glasa. Ono se osnivalo na visini poreske stope.

Nakon izbornoga nasilja jasno je bilo da će uskoro unionistička većina u Saboru sklopiti nagodbu s Mađarima. Narodnjaci to ne mogahu spriječiti pa se odlučiše na drugi korak: 15. siječnja vratiše svoje mandate. Obećanje iznevjeriše Vukotinović i Simo Filipović. Za nagradu je Vukotinović postao potpredsjednikom Hrvatskoga sabora. Tako prijeđe među sljedbenike saveza s Mađarima. Sustegnuće od sudjelovanja u saborskome životu zastupnika Narodne stranke nije omelo unioniste da se nagode s Mađarima. Nagodba je sklopljena bez ikakvih otpora u Saboru, kralj ju je potvrdio 8. studenoga 1868. Postupak narodnjačkih zastupnika osjetit će se kasnije, u povoljnijim prilikama, kada se tražila i dobila tzv. revizija Nagodbe. Rečeno je kako je Nagodba u Saboru donijeta jednostrano, bez nazočnosti predstavnika zastupnika Narodne stranke. Nakon sklapanja Nagodbe protiv nje je ustala golema većina čitava naroda. Pod pritiskom narodnoga gnjeva i zbog prljave afere oko isušenja Lonjskoga polja u koju se upleo Rauch, isti morade odstupiti 1871. Njega naslijedi ban Koloman pl. Bedeković. Raspisao je izbore za Sabor koji bijahu obavljeni u svibnju te godine. Opće je ozračje bilo povoljnije, što se pokazalo i u izbornoj pobjedi Narodne stranke. Narodnjaci dobiše 51 mandat, unionisti jedva 14! Bijaše to zaista trijumf narodne volje nad nasiljem i nepravdom.

U Erdeviku je 1871. ponovno izabran Janko Tombor, dakako na listi Strossmayerove Narodne stranke. Glasujući za nj ponovno, birači su potvrdili ispravnost njegova postupka prilikom vraćanja zastupničkoga mandata 1868. godine. Kada dakle jedan predloženik bude dvaput biran u istome izbornom kotaru, sigurno je to znak da je veoma cijenjen u sredini koja za nj ponovno glasuje. Doda li se da Tombor bijaše tuđincem po rođenju, onda je to dokazom njegove velike obljubljenosti. Razumio je težnje svoga naroda i borio se za njihovu ostvarbu.

Na tome nije ostalo. Godine 1872. Hrvatskoj bijaše pripojeno područje Varaždinske krajine. Iduće je godine na bansku stolicu sio Ivan Mažuranić. U tijeku njegova banovanja u Đakovu se glasovalo dva puta za narodne zastupnike: 31. srpnja 1875. za zastupnika grada Đakova, zatim 4. kolovoza iste godine za zastupnika seoskih općina Đakovačkoga kotara. Budući da tada Janko Tombor bijaše župnikom u Piškorevcima, bio je predložen za zastupnika seoskih općina. I za nj glasovahu doslovno svi birači: izabran je jednoglasno. To je

postigao Janko Tombor, skroman čovjek, čvrsta karaktera i razvijena osjećaja za narodne želje i potrebe, čovjek velike kulture i širokih pogleda na život.

Po isteku toga mandata Tombor se više ne pojavljuje u političkome životu. Sigurno ga se bio nasitio. Još se nalazio u zavidnoj muževnoj snazi. Izgleda kako je zaključio da mu je dosta i književnoga rada i politike; iz njih je istupio u korist mlađih i poletnijih. U književnost je ulazilo pokoljenje budućih realista, na političkome je obzorju počela jačati Hrvatska stranka prava.

III

Budući da su u isto doba u Hrvatskoj živjela i javno djelovala dvojica Slovaka – Bogoslav Šulek i Janko Tombor – to se sama od sebe nameće usporedba među njima. (Treći Slovak – nadbiskup J. Haulik s obzirom na svoj položaj ne može se uspoređivati s njima). Šulek je stigao u Hrvatsku u času njezina nacionalnoga i kulturnog preporoda, u razdoblju zanosa i poleta, u usponu. I odmah se uključio u pokret i osjetno doprinosio njegovu razvoju. Tombor je došao 1846., dakle pred njegov kraj, našao se u Đakovu u studenskoj klupi. I kada je dokončao školovanje, nacionalni pokret bijaše na početku svoga kraja. Sudbinu mu je zapečatio Bachov apsolutizam. Tombor tek tada razvija svoju jaču književnu djelatnost, a ne posustava ni Šulek. Poslije se Šulek potpuno predaje znanstvenomu radu, Tombor ulazi u politički život. I Šulek i Tombor vinuše se visoko u svojoj drugoj domovini: prvi posta uvaženim jezikoslovcem i članom Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, dapače jedno vrijeme i njezinim tajnikom, drugi pak književnikom i nekoliko puta narodnim zastupnikom. Njihov doprinos novoj domovini bio je znatan. Šulekov se jako osjeća i danas, Tombor je ipak najveći hrvatski prozni pisac u apsolutističko vrijeme!

Nije poznato bijahu li ova dva hrvatska Slovaka u kakvim međusobnim dodirima. I jesu li se osobno poznavala? Prijateljevala? Dopisivala se? Makar za ovo ne nađoh nikakvih svjedočanstava, mora se pretpostaviti da su znali jedan za drugoga. Protivno je skoro nemoguće! Dok je Tombor bio zastupnikom u Saboru, češće je boravio u Zagrebu. I vjerojatno je potražio svoga cijenjenoga sunarodnjaka, za koga je morao čuti i znati, jer i surađivahu u istim časopisima.

Uzgred se nameće još jedno pitanje: Kakav je bio Tomborov odnos s roditeljima i ostalom rodbinom, poznatijim Slovacima i općenito sa svojom Slovačkom domovinom? Ni o tome se ništa ne zna, a, na žalost, ne naiđoh ni na kakav pisan podatak koji bi barem štogod posvjedočio o tome. Više je nego sigurno da pisac nije prekinuo sveze s domovinom, jer čovjek njegova kova, čovjek blag i prijatan, istančanih osjećaja, domoljuban, sin maloga potlačena naroda i protivnik austro-mađarske tiranije, to naprosto nije mogao. Ako ne ni zbog čega drugoga, ono zbog svojega štićenika biskupa Strossmayera koji se tvorno zauzimao za slovački narod.

Kao što se moglo razumjeti, Tombor nije govorio o svojemu životu u Slovačkoj, osim što je naveo mjesto i vrijeme rođenja i školovanje u Pešti. Sve ostalo je prekriveno velom tajne. Nije npr. znano iz kakve obitelji potječe, gdje je pohađao osnovnu i srednju školu. Po svoj prilici se školovao u rodnome mjestu, jer je u Žilini opstojala i srednja škola u to doba. No ovo je tek pretpostavka. Nikoli je Andruću pisac rekao da je „već kao bogoslov pisao mnogo u slovačkim političkim novinama" te kako ga je takvo političko djelovanje nagnalo promijeniti dijecezu. Jednostavnije kazano, time je sebi presjekao put povratka u Slovačku ako je želio biti svećenikom. Nije teško ustanoviti u kojim je novinama surađivao, jer ih je u ono doba u Slovačkoj malo izlazilo. A to bi bilo vrijeme od 1843. do 1866. godine. Međutim, o tim se njegovim političkim člancima stvarno ništa ne zna. Samo se može zaključiti da je u njima provijavao domoljubni osjećaj, što znači kako su bili napereni protiv mađarske i austrijske hegemonije nad slovačkim narodom i inim narodima jednaka položaja u toj tamnici naroda. Prema tome je njegovo kasnije političko djelovanje u Hrvatskoj nastavkom onoga što je provodio u Slovačkoj. I u dosta sličnim prilikama. Razlika je u tome što su mu crkvene vlasti, oličene u osobi biskupa J. J. Strossmayera, išle na ruku i dapače ga poticale.

Dalje bi trebalo utvrditi je li se Tombor ikada kasnije javljao u slovačkim novinama i časopisima. S obzirom na to da se bio zamjerio vlastima, valja računati kako je svoje priloge objavljivao i pod pseudonimom. Navedena pitanja i druga što se odnose na njegov život u rodnoj domovini čekaju odgovor. Dok on ne stigne, nije moguće sastaviti potpun piščev životopis. Za to su najpozvaniji slovački kulturni radnici, posebno profesori književnosti i političke povijesti. Posao nije odviše težak zbog toga što je J. Tombor kratko javno istupao u Slovačkoj.

IV

Bibliografiju književnih djela Janka Tombora i literaturu o njemu objavio je – kako je navedeno – D. Švagelj u osječkoj Reviji 6/1967. Prenosim ih odatle u cjelini:

Bibliografija:

1. *Božjak Morovićki,* pripovijetka, Neven, 1852.
2. *Hajdukova zaručnica,* pripovijetka, Neven;
3. *Ljubav na istoku,* pripovijetka, Neven;
4. *Kula na Dunavu,* pripovijetka, Neven;
5. *Odmetnik,* pripovijetka, Neven, 1854; br. 1, 2 i 3;
6. *Noćna luč,* pripovijetka, Neven 1854; br. 1. i 2.

Pjesme:

7. *Na Veliku Gospoju,* Katolički listi zagrebački, 2/1850, br. 32, str. 249;
8. *Serbstvu!,* Neven, 1/1852, br. 25, str. 385;
9. *Na moru,* Neven, 1/1852, br. 48, str. 751;
10. *San,* Neven, 1/1852, br. 52, str. 817;

11. *Prognanik,* Neven, 3/1854, br. 8, str. 113;
12. *Na pustom predelu,* Neven, 3/1854, br. 8, str. 127;
13. *Zora,* Neven, 3/1854, br. 10, str. 157;
14. *Savske pesni,* Neven, 3/1854, br. 17, str 257;
15. *Ružin san,* Neven, 3/1854, br. 25, str. 399;
16. *Krajini,* Naše gore list, 2/1862, br. 3, str. 17; Ista pjesma u „Svjetlu" 20/1904, str. 10.
17. *Pjesme na dan svet. Cyrilla i Methoda,* Dragoljub, 2/1863, str. 65.
18. *Otče naš!,* Zatočnik, 1/1869, str. 99; isto i u Narodnom listu, 9/1870, str. 2;
19. *Pjesnikov oproštaj,* Hrvatska, 1906, br. 45, str. 5;
20. *Pred slikom tvojom,* Hrvatska, 1906, br. 45, str 5.

Literatura:

1. *Nikola Andrić,* dr.: Pod apsolutizmom, Zagreb, 1906, str. 61;
2. *Dr. Antun Barac:* Hrvatska književnost II, Književnost pedesetih i šezdesetih godina, JAZU, Zagreb, 1960. str. 162 - 165;
3. *Dr. B. V(odnik):* Tombor Janko, Stanojevićeva Narodna Enciklopedija SHS, sv. IV, str. 824, Zagreb, 1929;
4. *Isti:* Hrvatska novela do Šenoine smrti, Rad JAZU, 1925;
5. *Dr. David Bogdanović:* Pregled književnosti hrvatske i srpske, knj. II, dio I, Zagreb 1916; Janko Tombor, str. 501 - 504;
6. *Ivanko Vlašićak:* Nekolike hrvatske brazde. Današnji najstariji hrvatski književnici--svećenici; Još dva ilirca na životu! Memoari naših uglednih ljudi: „Hrvatsko pravo", Zagreb, 1910, 4327/82; Osvrt na N. Horvata, Janka Tombora, Ferdu Filipovića, Franju Ivekovića i Dragutina Jambrečaka;
7. *Literarne valute Karlovca.* Poslije Ilirskog preporoda, Narodne novine, 99/1933, br. 11, str. 2 - 4; Osvrt na Ivana Filipovića, Janka Tombora, Nikolu Borojevića, Dragojlu Jarnevićevu, Abela Lukšića, Stjepana Lopašića i Zvonimira Asangera;
8. *Hrvatski književnik Janko Tombor,* Novi list, 9/1906, 176;
9. *Janko Tombor,* Katolički list, 62/1911, br. 6, str. 48;
10. *Dr. Nikola Andrić:* Zaboravljeni književnici, Hrvatska, 1906, br. 45, str. 5. Prikaz djela Janka Tombora i Ferde Filipovića;
11. *Isti: Janko Tombor:* Život i rad jednog pripovjedača iz apsolutističkog vremena, Narodne novine, Zagreb, 72/1906, br. 142, str. 2 - 4;
12. *Dr. Ivan Esih:* Početak književnog rada Janka Tombora. Nekoji dosad nepoznati podaci o J. Tomboru kao književniku i političaru. Obzor, Zagreb, 71/1930, br. 92, str. 5 i br. 93, str. 5;
13. *Dionizije Švagelj:* Ilirci iz Slavonije, referat simpozija JAZU: Doprinos Slavonije hrvatskoj književnosti, 1966;
14. *Sl(avko) Ježić:* Hrvatska književnost, Zagreb, 1944;
15. Dr. Jakša Ravlić: Janko Tombor, Hrvatski narodni preporod, Ilirska knjiga II, Zagreb 1965, knj. 29. Pet stoljeća hrvatske književnosti, str. 385 - 400.
16. *Dionizije Švagelj:* Janko Tombor, Biobibliographia Slavonica (Pisci Slavonije), Revija 6., 1967. Osijek, str. 131 - 3.

Mate Šimundić

JANKO TOMBOR, SLOVAK-a CROATIAN WRITER

The first known Slovak to whom Croatia had become the second homeland was gifted linguist Bogoslav Šulek (1816-1895), and the second was a poet and story-teller Janko Tombor. As a young man Tombor wrote political articles, poems and stories, but a little and wrongly was written about him. Working in Đakovo bishop's diocese archives there have been found some new facts about Tombor's life to correct the mistakes in the literature. It is proved that Tombor was registrated in the third year of seminary in Đakovo, so he hadn't come to Croatia after his schooling. In Đakovo he had finished theological seminary and bishop Kuković ordained him in 1848. It was also claimed that Tombor had served in different parishes, and from 1862. in Erdevik. In the archives there have been found incontestable facts that Tombor lived in Đakovo in the period 1848-1862. as a prebendary and a preacher of the cathedral. Our writer had been holding the office of the parich priest in Erdevik till 1875. and then, untill he was retired in Piškorevci near Đakovo.

The writer's politcal work is important. On the elections for the Croatian parliament he was elected in Erdevik as a representative of a People's party Bacause of the preparing of the agreement with the Hungarians, which the People's party couldn't prevent, they gave back their mandates. On the elections in 1871. Tombor was again elected in Erdevik. And on the elections in 1875. he was elected as a represetative of rural communes in Đakovo district.

It is known that Tombor co-operated in the Slovak political newspapers but it is unknown when, how much and of what value are those writtings Slovak cultural workers should investigate that topic.

Zorko Marković

PRILOG POZNAVANJU PRETHISTORIJSKIH NALAZIŠTA ĐAKOVŠTINE

Đakovština obiluje arheološkim nalazima, što je posljedica vrlo pogodnih uvjeta za život u toku mnogih tisućljeća. Na žalost, arheoloških iskapanja bilo je malo te smo još uvijek pretežni dio zaključaka prisiljeni donositi na temelju slučajnih nalaza, prikupljenih rekognosciranjem terena ili poklonima. U depoima Muzeja Đakovštine čuva se mnogo takvoga materijala, no on do danas pretežno nije obrađen.[1)] Zahvaljujući susretljivosti đakovačkih muzealaca bio mi je omogućen pregled svega prethistorijskog materijala u depoima[2)]. Međutim, za kompletnu analizu toga materijala trebalo bi vrlo mnogo vremena, te smo se ovdje ograničili samo na prikaz nalaza s nekih, vrlo karakterističnih, lokaliteta, pomoću kojih želimo ukazati na važnost prethistorijskih nalazišta Đakovštine, prvenstveno onih s kontinuitetom stanovanja. Stoga od ovoga priloga i ne treba očekivati krajnje precizno vrednovanje ovih nalaza, jer će to, nadamo se, donijeti buduća arheološka iskapanja.

1. Đakovačka Satnica-Katinska

Od ranije je s ovoga lokaliteta poznata krilasta (vulvasta) brončana igla koja kronološki, a možda i kulturno, pripada vatinskom horizontu[3)]. Publicirano je i nekoliko eneolitskih ulomaka, koji su kasnije pripisani hrnjevačkom tipu Retz-Gajary kulture[4)].

U depou se nalaze ulomci dvadesetak keramičkih posuda. Najstariji uočeni materijal vjerojatno pripada razdoblju neolita: to su velika crvena šuplja noga s očuvanim prijelazom noge na zdjelu, te jedna siva, blago kljunasta, drška. Ovi primjerci najvjerojatnije pripadaju sopotskoj kulturi. Međutim, upozoravam na činjenicu da još uvijek vrlo slabo poznamo keramografiju tipa Hrnjevac (ili Kevderc-Hrnjevac) u sjevernoj Hrvatskoj[5)]. Budući da kultura Retz-Gajary izrasta iz II. i III. stupnja lasinjske kulture u jednu samostalnu kulturnu pojavu, nije nemoguće da se dio neolitskih tradicija, koje su uočene i na bližim nalazištima II. stupnja lasinjske kulture (npr. Koška-Pljeskana II)[6)], prenosi i na u ovu kulturu. Na lokalitetu Katinska pronađeni su i jedna bikonična zdjela

crvenkaste boje, koja ima zaravnjeni obod, te bikonična zdjela s malim drškicama na obodu. Za ove nalaze može se reći isto što i za prethodne.

Tipični keramički nalazi hrnjevačkog tipa Retz-Gajary kulture crveno-smeđe su, crne i sivkaste boje. Ponekad je u ornamentu utisnuta bijela inkrustacija (T. 1/2). Pronađene su šalice s trakastim drškama koje se izdižu malo iznad oboda (T.1/1), ornamentirane šalice, možda također s drškom (T. 1/2,3), zdjele s izvijenim obodom (T. 1/5), kuglaste zdjele s posebno profiliranim obodom (T. 1/4). Ornamenti su različite kombinacije trokuta ispunjenih linijama (T. 1/2) i mrežasti ornamenti razdvojeni na vratni i trbušni dio šalice (T. 1/3).

2. Štrbinci

Štrbinci su odavno poznati antički i prethistorijski lokalitet[7]. Godine 1979. izvršeno je na njima još jedno iskapanje (I. Pavlović, A. Durman, M. Šmalcelj), no nalazi još nisu publicirani. Neolitski materijal sa Štrbinaca djelomično se nalazi u Muzeju Đakovštine, dijelom u Dijecezanskom muzeju u Đakovu i Arheološkom muzeju u Zagrebu[8].

Najstariji nalazi na Štrbincima pripadaju sopotskoj kulturi (T. 2/3,5)[9]. U Muzeju Đakovštine nalazimo šuplje zvonaste noge od vaza na nozi, bute i sl. posude s kljunastim drškama (T. 2/5), crne i crvene bikonične zdjele, od kojih su neke ornamentirane otiskom jagodice u gornjem dijelu (T. 2/3), kupe, čepaste drške, pseudo-drškice, ulomci s plastičnom trakom s otiscima prsta, noga posude koja je stajala na više nogu (ornamentirana s tri urezane horizontalne linije) itd. Ovome razdoblju vjerojatno treba pripisati kremene nožiće (T. 2/1), strugala, te kamene kalupaste sjekire-klinove (T. 2/2). U Dijecezanskom muzeju, međutim, postoje i kupe na šupljim nogama koje su u sredini zadebljane i imaju rupu. Ranije je spomenuta mlađa faza sopotske kulture na ovome lokalitetu (S. Dimitrijević, v. bilj. 7). Sudeći prema jednome dijelu gore opisanoga materijala, na ovome lokalitetu valja računati i s prva dva stupnja sopotske kulture.

Eneolitski horizont vjerojatno je također prisutan, jer postoje nalazi koji liče na eneolitske: zdjele kostolacoidnog profila (T. 2/4), rubni ulomak lonca ili vrča s trakastom drškom ispod ruba itd.

Srednje brončano doba zastupljeno je s licenskom keramikom: na ovome lokalitetu pronađen je i crni uglačani ulomak vrča s pseudo-drškicom između vrata i trbuha, te licenskim ornamentima na vratu i pseudo-drškici[10].
Horizontu ranoga ili srednjega bronČanog doba najvjerojatnije pripada i jedna kamena sjekira-čekić s rupom, koja imitira metalne sjekire[11]. Na lokalitetu su prisutne i kasnobrončanodobne zdjele s facetiranim obodom, te halštatska keramika. H. Dekker spominje i latenske nalaze[12]. Godine 1895. J. Brunšmid je pokušao istraživanje antičkoga naselja na Štrbincima, te konstatirao da je više od tisuću godina prije Rimljana ovdje teren bio nenaseljen[13]. Ova tvrdnja

se svakako mora korigirati: vjerojatno sloja kasnoga brončanog, starijeg i mlađega željeznog doba nije bilo na mjestu gdje je Brunšmid iskapao. Na ovome prostranom lokalitetu pronađeni su i srednjovjekovni nalazi koji, međutim, ne pripadaju razdoblju ranoga srednjega vijeka, kako bi se moglo očekivati, nego razvijenome i kasnom srednjem vijeku.

3. Budrovci-Jabučanje

Materijal s ovoga lokaliteta Muzeju Đakovštine pretežno je poklonio Ivan Šimunić iz Đakova 1958, 1964. i 1968. godine. Dio materijala je neolitski i pripada vjerojatno sopotskoj kulturi. Gruba keramika ima u fakturi primjese usitnjenoga kamena, a fina keramika primjese pijeska. Zastupljene su crvene bikonične zdjele s malo zadebljanim rubom (T. 3/1)[14], lončići s otiscima prsta uz rub, bikonične zdjele s kaneliranim i zadebljanim trbušnim dijelom i zadebljanim obodom (T. 3/3)[15], grubi sivi i crveni lonci itd. Koliko je vidljivo po nekoliko ulomaka keramike, sopotski materijal s ovoga lokaliteta valja datirati u III. stupanj sopotske kulture, kada je jak vinčanski utjecaj.

Dio materijala (oštro bikonična zdjela, šalica s drškom uz obod) možda je eneolitski, ali to nije dovoljno pouzdano. Jedan zaobljeni crni lončić i grubi lonci s barbotiniranim trbušnim dijelom i uglačanim vratom, te horizontalnom trakom s otiscima prstiju, možda pripadaju horizontu ranoga brončanog doba, tj. vinkovačkoj kulturi. Međutim, kod atribuiranja ovakvoga materijala valja biti vrlo oprezan, budući da se sličan materijal pojavljuje u kasnoj vučedolskoj kulturi[16].

Horizont srednjega brončanog doba obilježen je na ovome lokalitetu vatinskom kulturom, tj. crnim vrčićima s jednim „roščićem" na vrhu drške koja spaja obod i trbuh.[17] Uz ove nalaze vremenski ide i ulomak posude sa zaravnjenim širokim obodom, ornamentiran s vanjske i unutarnje strane,[18] premda je teško utvrditi pripada li također vatinskoj kulturi ili nekoj od istovremenih brončanodobnih kultura. Uz vatinske ulomke možda ide i ulomak s mrežastim urezima (T. 3/5)[19]

Na Jabučanju su uočeni i kasnobrončanodobni nalazi: to je prije svega jedna žara sa zaravnjenim obodom i cilindričnim vratom, slična žarama iz ranih faza kulture polja sa žarama[20]. U prilog kontinuiteta naseljavanja ovoga lokaliteta govore i ulomci sivih amfora s uglačanim cilindričnim vratom i vertikalnim žlijebovima ili urezima u trbušno-ramenom dijelu (T. 3/4), koji nesumnjivo pripadaju daljskoj kulturi s kraja kasnoga brončanog doba i s trajanjem kroz cijelo starije željezno doba[21].

4. Viškovački vinogradi

Od ranije je ovaj lokalitet poznat po brojnim arheološkim nalazima. Uglavnom su spominjani kasni vučedolski nalazi[22]. Međutim, ovaj lokalitet egzistira i u neolitu: ovdje je živjelo stanovništvo sopotske kulture, koje je upotrebljavalo

sive i smeđe grube lonce i lončiće s plastičnom trakom i otiscima prsta u njoj, sive zdjele, lonce s kljunastim drškama (T. 1/7), te posuđe s užljebljenim horizontalinim linijama (T. 1/6), što možda upućuje na kontakte rane sopotske kulture s linearno-trakasto-keramičkim kulturama[23]. Zasad nema dokaza za egzistenciju srednje ili kasne faze sopotske kulture na ovome lokalitetu. Ovome vremenu možda pripada i kremno oruđe (nožići i strugala).

Vučedolski nalazi iz razdoblja kasnoga eneolita (C stupanj vučedolske kulture) ornamentirani su nizovima vertikalno urezanih cik-cak linija, duborezno izvedenim negativnim cik-cakom, žigosanjem u više horizontalnih redova, te brazdastim ubadanjem, također u više horizontalinih redova.

Na ovome lokalitetu nalazimo finije i grublje keramičke ulomke koji pripadaju licenskoj keramici iz početka srednjega brončanog doba. Ornamentirani su motivima horizontalnih licenskih traka[24].

5. Mrzović-Gradina

Prilikom rigoliranja šume, 1962. godine, skupila je H. Dekker veći dio nalaza koji se u Muzeju Đakovštine čuvaju pod oznakom Mrzović-Gradina. Na ovome lokalitetu uočena je sopotska keramika klasičnih oznaka, koja pripada najkasnijoj fazi ove kulture, a ornamentirana je žljebljenim cik-cak linijama i rovašenim jamicama, te tragovima crvenog bojenja, ponegdje i blago jezičastim aplikacijama (T. 3/6). Zastupljene su šuplje cilindrične i zadebljane noge od kupa na nozi, kojima je ponekad ornamentirana proširena stajaća površina, te bikonične zdjele s okomitim gornjim konusom i zaravnjenim obodom, bikonične zdjele s rovašenim jamicama, kao i polukuglaste zdjele s plitkim vertikalnim žljebljenjem[25]. Zanimljivo je da ornamente i dio oblika, kakve susrećemo na ovome lokalitetu, susrećemo u ranome eneolitu koprivničke Podravine, u materijalu kulture Seče, što očito svjedoči o jednoj vrlo kasnoj seobi sopotske kulture III stupnja u sjevero-zapadnu Hrvatsku[26]. Osim ovoga materijala sopotskoj kulturi vjerojatno valja pribrojiti sive „žrtvenike" na četiri stupaste noge, koje imaju malo zadebljanje u gornjem dijelu, crvenu „kadionicu" (ili zapretač za žar?) s rupama na dnu i sa strane, bikonični crveni lončić s otiscima prsta uz rub i plastičnim aplikacijama na prijelomu, ogromni crveni lonac za zalihe, s drškom u donjemu dijelu i otiscima prsta uz rub, a možda i neki od manjih sivih piramidalnih utega, te dio kamenoga i koštanog oruđa.

Eneolitskom razdoblju pripadaju ulomci s karakteristikama lasinjske (T. 3/7) i vučedolske (T. 3/8) kulture. Lasinjski nalazi (bikonična zdjela s velikom jezičastom plastičnom aplikacijom na prijelomu; ulomak posude ornamentirane urezanom visećom girlandom-T. 3/7) imaju karakteristike III. stupnja lasinjske kulture[27]. Vučedolski nalazi (rubni ulomak kostolacoidne zdjele s ornamentima izvedenim brazdastim ubadanjem i žigosanjem izvana i na malo izvijenom obodu; ulomak ornamentiran urezivanjem i duborezom-T. 3/8), međutim, pripadaju ranoj vučedolskoj kulturi[28] i pokazuju da u Đakovštini valja računati sa svim razvojnim fazama ove kulture.

6. Đurđanci

S lokaliteta koji je zapisan samo kao „Đurđanci" potječu tri kamene sjekire (inv. br. 130-132), od čega su dvije s rupom. Sjekire je đakovačkom Muzeju poklonio Stjepan Dvoržak iz Đakova. Siva uglačana kamena sjekira u obliku „pačjeg kljuna" (T. 1/8) potječe također s ovoga lokaliteta, a spada u rjeđi tip kamenih sjekira na našim područjima.

Približne analogije ovakvim sjekirama nalazimo npr. u materijalu badenske kulture, bakrenim sjekirama tisapolgarske kulture, bakrenim sjekirama iz Pločnika, među kamenim sjekirama Cotzofeni kulture[29]. Međutim, identične analogije ovoj sjekiri nalazimo tek u kamenom materijalu s Ljubljanskog barja[30], gdje su ubrojene u horiznot Ig II, tj. u rano brončano doba.

Kako je vidljivo prema analogijama, ovakve kamene sjekire moguće je paralelizirati s nekim pojavama u eneolitskom razdoblju. Međutim, u eneolitu sjeverne Hrvatske zasad nema identičnih primjeraka kamenih sjekira. Budući da prave analogije ukazuju na horizont ranoga brončanog doba, samatram da i ovu sjekiru valja datirati u rano brončano doba. Kulturno bi se ova sjekira vjerojatno mogla pripisati nosiocima vinkovačke kulture, možda kao utjecaj iz nekoga susjednog kulturnog područja.

Kako je iz ovoga kratkog pregleda materijala na svega nekoliko karakterističnih lokaliteta Đakovštine vidljivo, ovaj kraj obiluje lokalitetima s dugotrajnim kontinuitetom nastanjivanja. Međutim, ukoliko se može približno suditi prema djelomice istraženim lokalitetima Štrbinci i Đakovo-Grabrovac (iskapanje I. Pavlovića 1980. i 1981. godine)[31], ne treba očekivati pojavu ili veće prisustvo lokaliteta koji bi imali kulturni sloj debeo nekoliko metara (kao npr. u najistočnijoj Slavoniji i Srijemu). Manje ili više, na ovim lokalitetima bit će prisutna **horizontalna stratigrafija** zbog čega npr. lokalitet Štrbinci i jest toliko prostran. Promatramo li kulturnu zastupljenost na đakovačkim lokalitetima, upada u oči činjenica da zasad niti jedan pouzdani lokalitet starčevačke kulture nije konstatiran na ovome području, te još uvijek nedostaje bilo kakvo poznavanje horizonta ranoga neolita. S obzirom na postojanje starčevačkih lokaliteta na svim područjima koja okružuju Đakovštinu[32], moramo i ovdje, svakako, u budućnosti očekivati otkrivanje ovih lokaliteta.

Đakovština je, kako je to iskazano brojnim nalazima, područje na kojemu, izuzev manjih praznina (rani neolit i početak ranoga brončanog doba), od srednjega neolita do dolaska Rimljana u naše krajeve, pa i dalje, neprekidno nalazimo naselje različitih ljudskih zajednica. Stoga treba očekivati da će arheološka iskapanja kontinuirano donositi nove i preciznije podatke i da neće biti većih zastoja u istraživanjima, tim više što mnogim lokalitetima prijeti uništenje rigoliranjem, dubokim oranjem, vađenjem zemlje i pijeska, gradnjom itd.

TABELA 1

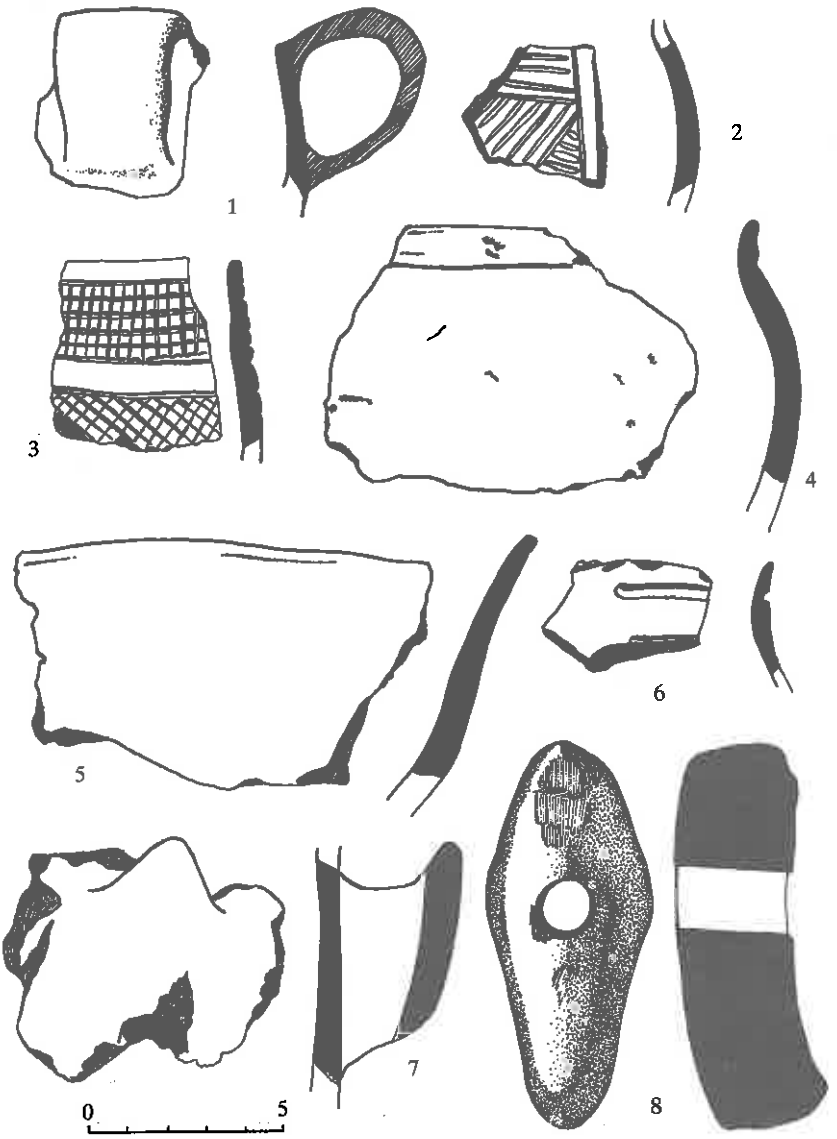

1-5: ĐAKOVAČKA SATNICA-KATINSKA; 6-7: VIŠKOVAČKI VINOGRADI; 8: ĐURĐANCI

TABELA 2

1-5: ŠTRBINCI

TABELA 3

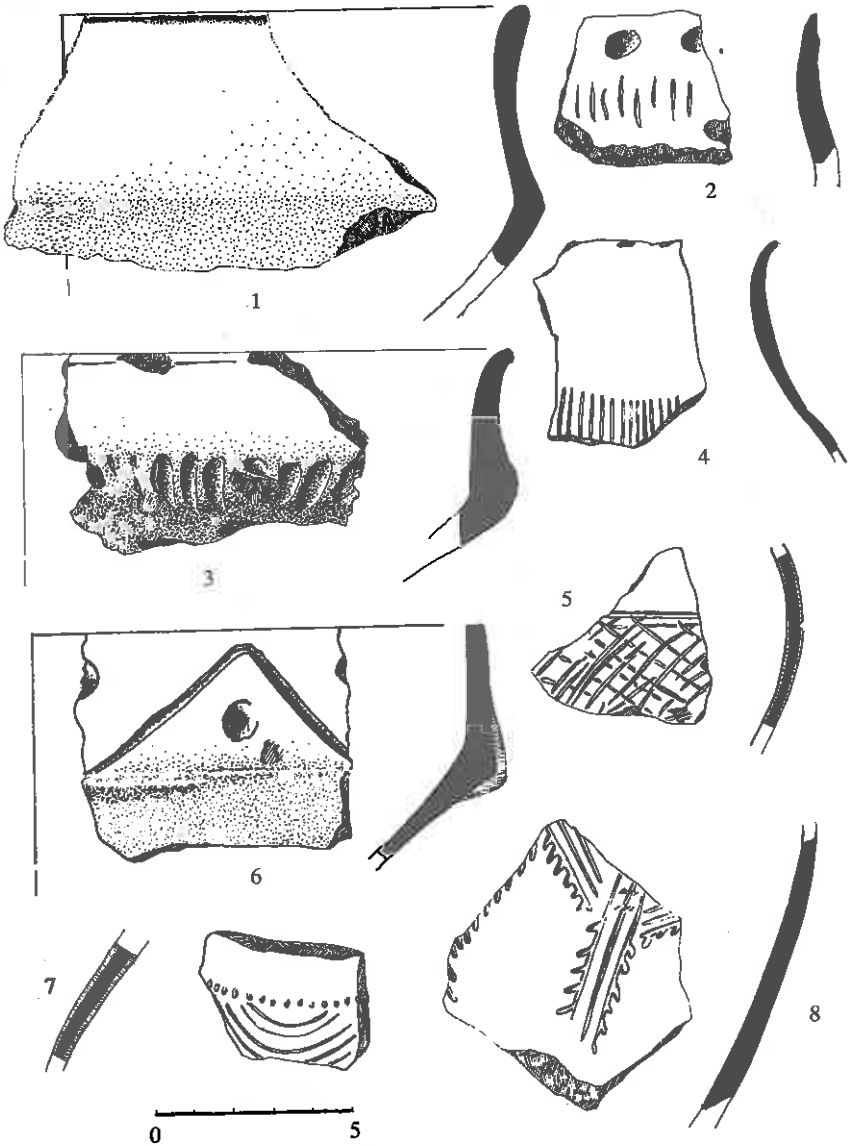

1-5: BUDROVCI-JABUČANJE; 6-8: MRZOVIĆ-GRADINA

BILJEŠKE

1. Crteže na T. 1 - 3 izradio Z. Marković.
2. Zahvaljujem na dozvoli za pregled i objavu prethistorijskoga materijala direktoru Muzeja Đakovštine Krešimiru Paviću, te posebno arheologu istoga Muzeja Ivi Pavloviću.
3. H. Dekker, Đakovo i njegova okolica kroz kulturno-historijske spomenike, Đakovo 1959. (dalje: H. Dekker), sl. na str. 27-desno; N. Majnarić-Pandžić, Rad vojvođanskih muzeja 20, Novi Sad 1971., str. 21, T. II/4.
4. H. Dekker, sl. na str. 25-dolje; Z. Markòvić, Arheološki vestnik 27, Ljubljana 1977, str. 55; S. Dimitrijević, Praistorija jugoslavenskih zemalja III, Sarajevo 1979. (dalje Jugoslavija III), str. 346
5. v. npr. S. Dimitrijević, Jugoslavija III, str. 355-356
6. Z. Marković, Arheološki vestnik 27, str. 49-50, T. 5/3, T. 7/6, T. 8/2 itd.; Z. Marković, Simpozij Hrvatskog arheološkog društva-Vukovar 1981., u pripremi za tisak (dalje: Simpozij Vukovar)
7. J. Brunšmid, Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva n.s. V, Zagreb 1901., str. 137-139; H. Dekker, o.c. Katalog arheoloških nalazišta u Đakovštini, br. 1-6, 72; S. Dimitrijević, Sopotsko-lendjelska kultura, Monographiae archaeologicae 1, Zagreb 1968. (dalje: S. Dimitrijević 1968.) str. 28
8. Zahvaljujem na dozvoli pregleda i publiciranja prethistorijskoga materijala sa Štrbinaca i direktoru Dijecezanskog muzeja u Đakovu, Petru Strgaru.
9. S. Dimitrijević 1968., T. III/11, T. VIII/5 itd.
10. H. Dekker, sl. na str. 25 gore desno; Z. Marković, Simpozij Vukovar T. 5/5
11. H. Dekker, donja slika na str. 15, dolje lijevo
12. o.c. Katalog arheoloških nalazišta, br. 3 i 4, kat. č. 1113 i 1114
13. J. Brunšmid, o.c. str. 137-139
14. S. Dimitrijević 1968., sl. 10/1 (I-B stupanj!); međutim, profili zadebljani u gornjem dijelu češći su inače u kasnoj sopotskoj kulturi: o.c. T. XIV/3, T. XVI/3, T. XVII/1 itd.
15. S. Dimitrijević, Adriatica praehistorica et antiqua, Zagreb 1970., T. III/1,4; S. Dimitrijević 1968., sl. 14/4,10; Jugoslavija II,T. XXVI/5
16. npr. Z. Marković, Podravski zbornik 79, Koprivnica 1979., str. 124, T. 7/8,10 T. 13/7 itd.; Z. Marković, Arheološki vestnik 32, T. 17/1,5
17. Z. Marković, Simpozij Vukovar, T. 5/8
18. o.c. T. 5/7
19. npr. B. Brunker - B. Jovanović - N. Tasić, Praistorija Vojvodine, Novi Sad 1974., T. XX-E/2, sl. 151
20. npr. K. Vinski-Gasparini, Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj, Monografije 1, Zadar 1973., T. 24/3 (Zagreb-Vrapče), T. 25/3 (Sarvaš); Z. Marković, Pregled prethistorijskih promjena..., Podravski zbornik 81, Koprivnica 1981., T. 5/4 (Kalnik)
21. K. Vinski-Gasparini, o.c. str. 150-151, T. 115/11, T. 116/2,7,10 itd.
22. H. Dekker, str. 19, sl. na str. 21 i 23 gore; S. Dimitrijević, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, 3. ser. X-XI, Zagreb 1977-1978., str. 38
23. Ti kontakti mogući su i zbog činjenice da u blizini, u Podgoraču i Vukojevcima kod Našica, postoje lokaliteti Ražište-tipa sopotske kulture, gdje je dokazano miješanje linearno-trakastih, vinčanskih i sopotskih elemenata: Z. Marković, Simpozij Vukovar; Naravno, moguće je da se žljebljenje, duborez i rovašenje samostalno natavljaju unutar

sopotske kulture: Jugoslavija II (S. Dimitrijević), T. XLVI/1, str. 275
24. H. Dekker, sl. na str. 23 dolje; Z. Marković, Simpozij Vukovar, T. 5/6
25. Z. Marković, Simpozij Vukovar, T. 2
26. Z. Marković, Podravski zbornik 79, str. 104; Z. Marković, Pregled..., Podravski zbornik 81, str. 229-230
27. Jugoslavija III (S. Dimitrijević) str. 158-159
28. analogije npr. S. Dimitrijević, o.c. u bilj. 22, T. 2/8 (A stupanj vučedolske kulture), T. 1/8 (kostolačka kultura), T. 3/1 (A st. vučedolske kulture) – v. Z. Marković, Simpozij Vukovar, bilj. 64 i T. 4/6,7
29. R. R. Shmidt, Die Burg Vučedol, Zagreb 1945, Textbild 43/3, Textbild 44/1; I. Bognar-Kutzian, The Early Copper Age Tiszapolgar Culture in the Carpathian Basin, Archaeologia Hungarica s.n. XLVIII, Budapest 1972, Fig. 26, Fig. 27, Fig. 28/III; Jugoslavija III, T. I/1; P. Roman, Cultura Cotzofeni, Bucuresti 1976., Pl. 9/6, sličan profil na Pl. 10/4 itd.
30. P. i J. Korošec, Najdbe s koliščarskih naselbin pri Igu na Ljubljanskem barju, Arheološki katalogi Slovenije 3, Ljubljana 1969, T. 77/10, T. 78/1,11; na T. 145 ubrojen je ovaj tip sjekira u horizont Ig II, tj. u rano brončano doba.
31. I. Pavlović, Simpozij HAD-a Vukovar 1981.
32. Jugoslavija II, karta 2

Zorko Marković

ENCLOSURE TO THE KNONLEOGE OF PREHESTORIC PLACES IN ĐAKOVŠTINA

In the museum in Đakovo there are prehestoric objects unelaborated for more than twenty years. By publishing the part of that material we want to show the importance of some prehistoric locations in Đakovština, primerily those with a long continuity of inhabitation. But in difference with the most eastern Slavonija and Srijem it is the most likely that here it would be the metter of places with horizontal stratiogaphy. The surface findings from different periods point out.

1. ĐAKOVAČKA SATNICA – KATINSKA

From this place a winged needle made of bronze was known earlier. It probably belongs to the vatin culture. The pieces of about twenty Yessels belong to Hrnjevac typ of retz-gajary culture[3] (T. 1/1-5)[4-5], which differs from lasin culture in the II. or III. grade. The motives for decorating the cups are hatched triangs and netted metops, made by pure incision,

2. ŠTRBINCI

From this place anitic and neolitic findings are known[7]. The oldest findings belong to the sopot culture (T. 2/3,5)[9], from the first to the last period. The eneolitic findings also exist (T. 2/4). The middle bronze era is represented by the licene ceramics.[10] The findings from the late bronze period, older and younger iron period also are represented here. Beside some antic findings there are some mediaeval, too.

3. BUDROVCI – JABUČANJE

On this locality we find the ceramics of the late Sopot culture (T. 3/1-3)[14-15], it is possible that the part of the materials belongs to the early bronze culture; the ceramics of vatin culture are also represented. Beside those the late bronze ceramics[20] and the findings of the Val-Dalj culture and the late bronze and the late iron period exist here.

4. THE VINEYARDS OF VIŠKOVCI

This place is knonw for its late Vučedol findings[22], but it had existed also in the time of the Sopot culture (T. 1/6,7)[23]. Some licen ceramics was found here, too[24].

5. MRZOVIĆ – GRADINA

On this locality the ceramics of the late Sopot culture was found. It is ornamented by painting, hollowing the zigzak lines, and holes, and aplications (T. 3/6)[25]. The similar things have been seen also on the materials of the Seče culture from the begginig of the early eneolitics. It tells us about the late migrations of the Sopot culture into Podravina near Koprivnica[26]. The materials of the late lasing and the early Vučedol culture belong to the period of eneolitics (T. 3/8)[28].

6. ĐURĐANCI

The stone axe with the hole for the handle and sligatly swaddled profile (T. 1/8) is not so frequent in Slavonija. The similar analogies are found in the materials of Baden, Tiszapolgar and Cotzofeni cultures, and also in Pločnik.[29] The identic analogies are found in the materials from Ljubljansko Barje, where they are included into the early bronze period, horizon Ig II[30] so those here could belong to the Vinkovci culture.

Ivo Pavlović

ŠIMENICA
NOVI ARHEOLOŠKI LOKALITET

Historijat istraživanja:

Na malo prirodno uzvišenje, zvano „Šimenica", smješteno oko 1,5 km sjeverzapadno od crkve u Strizivojni i omeđeno s juga prugom Zagreb-Beograd, te na istoku potokom Brežnica, odnosno susjednim zemljištem „Kutak", nije se do prije nekog vremena obraćala pažnja što su vlasnici parcela „korpom sakupljali" keramiku koja im je smetala pri obradi. Lokalitet bi i nadalje bio nezapažen da mještanin Petar Jarm nije o nalazima obavijestio Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Osijeku, koji izlaskom na teren utvrđuje da se prema prvim pokazateljima radi o latensko-antičkom lokalitetu.

Istaraživanja nisu nastavljena sve do zapošljavanja kustosa arheologa u Muzeju Đakovštine i otkrića lončarske peći na parceli Mate Glavačevića iz Strizivojne, kat. čest. 659/1.

Muzej Đakovštine, u suradnji s Osnovnom školom Strizivojna, od 11. do 14. 4. 1979. godine poduzima manji arheološki zahvat u vidu otvaranja sonde 6 x 3 m na mjestu nalaza peći. Nakon skidanja površinskog, obrađivanog sloja od oko 0,30 m pojavile su se konture, da bi se na dubini od 0,80 m pojavila peć, sl. 1, od tvrdo pečene zemlje, ovalnog oblika i dimenzija 1,80 x 140 x 0,50 m, s otvorom za loženje na desnom boku koji je bio povezan unutrašnjom šupljinom s tri ovalna otvora na vrhu peći, odnosno njenoj sačuvanoj podnici. Gornji, vjerojatno kupolasti dio, nije bio sačuvan. Ispod podnice, kao i u neposrednoj blizini peći, bilo je nešto pepela i fragmentirane latenoidne keramike, osobito s jugoistočne strane.

Kasnija su se istraživanja, s obzirom na pomanjkanja financijskih sredstava, svodila samo na povremena rekognosciranja, koja su dala određene i dosta važne podatke u smislu novih spoznaja o prostornosti, stratigrafiji i kulturnom kontinuitetu lokaliteta[1)].

Opis materijala:

1. Kremeni artefakti raznih oblika, i boja i dimenzija, firmirani tehnikom okresivanja bez dodatnog retuša, osim primjerka na slici 3 i to na vrlo maloj površini, a koji je ujedno i jedini primjerak poligonalnog oblika. Ostali primjerci su trokutastog presjeka s oštricama nazubljenim od upotrebe. Po namjeni su najvjerojatnije bili rezači.
   Tab. 1, sl. 2-6, inv. br. 1550-1555.
2. Ulomak životinjske kosti, vjerojatno u službi šila s obzirom na sačuvani zglob i probušenu rupu ispod.
   Tab. 1, sl. 8, duž. 6,5 cm, inv. br. 1556.
3. Šilo probojac, načinjen od praporka jelenjeg roga, sa šiljkom konusnog oblika i okruglog presjeka. Pri kraju načinjen zarez za zapinjanje i vezivanje niti, po čemu bi, uz osnovnu funkciju, imao i funkciju igle za šivanje.
   Tab. 1, sl. 9, rekognosciranje 23. 3. 1980., kat. čest. 259/4.
4. Konusni vrh šila probojca.
   Tab. 1, sl. 10. Rekognosciranje 23. 3. 1980., kat. čest. 259/4.
5. Ulomak crnopečene posude debljih stijenki, s mrežom kosih, nemarno izvedenih ureza.
   Tab. 2, sl. 11, dim. 6 x 4,5 cm, inv. br. 1561.
6. Ukrasna brončana igla s proširenim vratom, koji se sužuje prema dolje, i slabije izraženom glavicom u obliku pečata. Presvučena je svjetlozelenom, na mjestima izgriženom patinom, osobito na donjem dijelu ukrasnog polja koje sačinjava ornament od 4 niza vodoravno urezanih linija i 3 niza kosih ureza, dva po dva spojena na njih okomitim zarezima.
   Tab. 2, sl. 12, duž. 31 cm, inv. br. 1564, rekognisciranje 21. 8. 1979.
7. Terakota-bikonični glineni pršljen ukrašen s jedne strane širim urezima koji se zrakasto šire od okruglog otvora, dok je s druge strane ukras urezanih krugova od kojih se na jednom vide tragovi bijele inkrustacije. Sačuvana je samo jedna polovina.
   Tab. 2, sl. 13, dim. 5,3 x 3 cm, inv. br. 1558, rekognosciranje 21. 8. 1979..
8. Bikonični glineni pršljen ukrašen u vidu kombinacije utisnutih točkica i urezanih linija koje se zrakasto šire od otvora na sredini.
   Tab. 2, sl. 14, dim. 3 x 2 cm, inv. br. 1557, rekognosciranje 21. 8. 1979.
9. Ulomak dna i stijenke posude od crno pečene gline s kosim kanelurama koje se spajaju čineći oblik okrenutog slova „V".
   Tab. 2, sl. 15, dim. 10 x 8 cm, inv. br. 1559, rekognosciranje, 21. 9. 1979.
10. Ulomak sivo-pečenog lonca van izvučenog oboda, blage „S" profilacije, grublje fakture, neravne i barbotinirane površine premazene žućkastim glinenim premazom. Ukras u vidu dijela viseće aplicirane girlande i otiscima prsta. Drška jezičasta.
    Tab. 2, sl. 16, dim. 10 x 9,5 cm., inv. br. 1560.
11. Ulomak crno-pečene posude s crvenkastim premazom po površini, van izvučenim obodom i dva vertikalna aplicirana rebra na trbuhu.
    Tab. 2, sl. 17, dim. 6,5 x 6 cm., rekognosciranje 23. 3. 1980., kat. čest. 660/1.
12. Ulomak crno-pečene posude grublje fakture s ukrasom kosih, na trbuhu jače izraženih kanelura.
    Tab. 3, sl. 18, rekognosciranje 23. 3. 1980., kat. čest. 663.

13. Ulomak sivo-pečene posude grublje fakture s plastičnom trakom i otiskom prsta po njoj.
Tab. 3, sl. 19, dim. 6,5 x 6 cm., rekognosciranje 23. 3. 1980. kat. čest. 660/1.
14. Ulomak sivo-pečene posude grublje fakture s crvenkastim premazom po površini. Ukras u vidu plastične trake i otiska prsta po njoj.
Tab. 3, sl. 20, dim. 6 x 5 cm., rekognosciranje 23. 3. 1980., kat čest. 663.
15. Ulomak trbušastog lončića ljevkastog vrata i izvučenog oboda od sivo-pečene ilovače dobre fakture.
Tab. 3, sl. 21, nađen uz lončarsku peć, kat. čest. 659/1.
16. Ulomak trbušastog lončića ljevkastog vrata od sivo pečene ilovače, dobre fakture.
Tab. 3, sl. 22, nađen uz lončarsku peć, kat. čest. 659/1.
17. Ulomak trbušastog lončića ljevkastog vrata od sivo pečene ilovače, dobre fakture.
Tab. 3, sl. 23, nađen uz lončarasku peć, kat. čest. 659/1.
18. Ulomak trbuškastog lončića ljevkastog vrata od sivo pečene ilovače, dobre fakture.
Tab. 4, sl. 24, nađen uz lončarsku peć, kat. čest. 659/1.
19. Ulomak sivo-pečene cjediljke.
Tab. 4, sl. 25, dim. 6,6 x 4 cm., inv. br. 1562, nađen uz lončarsku peć, kat. čest. 659/1.
20. Ulomak konične zdjele s izvraćenim rubom i ugnutim vratom od svijetlo-pečene ilovače. Dobre je fakture.
Tab. 4, sl. 26, dim. 11 x 17 cm., rekognosciranje 23. 3. 1980., kat. čest. 663.
21. Željezno koplje okruglog nasadnika i oštećenog lista kome nedostaje vrh i jedna strana od jače naglašenog rebra. Korodiran je.
Tab. 4, sl. 27, duž. 23 cm., inv. br. 1083, rekognosciranje 21. 8. 1979.
22. Ulomak bikonične zdjelice crvene boje i dobre fakture.
Tab. 4, sl. 28, dim. 3,7 x 8,8., rekognosciranje 23.3. 1980., kat. čest. 660.
23. Ulomak zdjele crvenkastožućkaste boje, hrapave površine, zaobljenog ruba i izbočene linije ispod.
Tab. 5, sl. 29, dim. 7,7 x 14 cm., rekognosciranje 23.3. 1980., kat. čest. 659/4.
24. Ulomak dna tanjura s očuvanom zelenkastom caklinom iznutra.
Tab. 5, sl. 30, dim. 7,5 x 10 cm., rekognosciranje 23.3. 1980., kat. čest. 659/4.
25. Ulomak dna tanjura s manjim dijelom stijenke i slabije sačuvanom crvenkastom caklinom iznutra.
Tab. 5, sl. 31, dim. 5 x 10,5 cm., rekognosciranje 23.3.1980., kat. čest. 659/2.
26. Ulomak stijenke lonca ciglene boje s ostatkom ukrasnog pojasa naizmjeničnog niza brazdi tri puta i niza valovnica između, dva puta.
Tab. 5, sl. 32, dim. 12 x 9 cm., rekognosciranje 1979. god.
27. Ulomak stijenke lonca crvene boje s ostatkom ukrasnog polja niza brazdi i niza valovnica između, dva puta.
Tab. 5, sl. 33, dim. 7 x 6,5, rekognosciranje 1979. god.
28. Ulomak stijenke posude s pečatnim ukrasom rozeta i ovula. Imitacija terae sigillatae.
Tab. 5, sl. 34, dim. 3,5 x 3,4 cm., inv. br. 1079.
29. Ulomak stijenke posude svjetlo crvene boje s pečatnim ukrasom borovih grančica. Naziru se i dijelovi ovula. Imitacija terae sigillatae.
Tab. 6, sl. 35, dim. 3,5 x 3,5 cm., inv. br. 1078.
30. Ulomak stijenke zdjele tamno-crvene boje sa sjajnom prevlakom, vodoravno izvučenim obodom i nejasnim reljefnim prikazom ispod neukrašenog polja. Imitacija terae sigillatae.
Tab. 6, sl. 36, dim. 5,5 x 5,5 cm., inv. br. 1076.

31. Ulomak stijenke posude svijetlo-crvene boje s pečatnim ukrasom borovih grančica i visećih ovula iznad. Imitacija terrae sigillatae.
Tab. 6, sl. 37. dim. 5 x 3 cm., rekognosciranje 23.3. 1980.
32. Ulomak stijenke zdjele ciglaste boje s pečatnim ukrasom rozeta, tri niza visećih trouglova iznad i koncentričnih kružnica između. Imitacija terrae sigillatae.
Tab. 6, sl. 38, dim. 9,5 x 7 cm., rekognosciranje 23. 3. 1980., kat. čest. 659/1.
33. Oštećeni i korodirani željezni ključ.
Tab. 6, sl. 39, duž. 8,5 cm., inv. br. 1081.
34. Brončani novčić-folis
AV: Natpis nečitljiv.
Najvjerojatnija deskripcija:
GALVALMAXIMIANVS NOBC
Careva glava s lovorovim vijencem na desno.
RV: Natpis nečitljiv.
Najvjerojatnija deskripcija:
GENIOPOP – VLIROMANI
Genije stoji neodjeven na lijevo. U desnici drži vijenac, a u ljevici rog izobilja. U isječku SIS (kovnica Siscia).
Tab. 6, sl. 40, privatno vlasništvo.
35. Oštećeni brončani novčić.
AV: Gornja polovina barbarizirane glave na desno s nakostriješenom kosom.
RV: nejasan
Natpis nečitljiv.
Tab. 6, sl. 41, privatno vlasništvo.
36. Ulomak lonca izvijenog ljevkastog vrata i oboda tamno sive boje. Ukrašen je s dvije horizontalne linije od kvadratnih žigosanih uboda.
Tab. 7, sl. 42, prečnik oboda 17,5 cm., inv. br. 1049.
37. Ulomak lonca tamno sive boje izvijenog oboda, s ukrasom u vidu valovnice i dvije odvojene horizontalno urezane trake ispod.
Tab. 7, sl. 43, dim. 10 x 15 cm., inv. br. 1045.
38. Nagorjeli srednjovjekovni novac (?) s prikazom grada s ulaznim vratima i tri obrambene kule na aversu. Revesr i natpisi nečitljivi.
Tab. 7, sl. 44, privatno vlasništvo.

Privremeni zaključci:

U kratkom popisu i opisu najkarakterističnijeg materijala, koji bi se donekle mogli svrstati u pojedina vremenska razdoblja prethistorije, antike i manjim dijelom srednjeg vijeka, zapaža se kontinuitet uz određene teškoće pravilne datacije izazvane nedostatkom i nejednakom zastupljenošću istog. Teškoću predstavlja, svakako, i nejasna stratigrafska slika lokaliteta. Dubina kulturnog sloja od oko 0,80 m na mjestu otkrivene lončaraske peći i areal nalaza raznih perioda upućuje nas na mogućnost horizontalne stratigrafije, uz određenu rezervu, s obzirom na mogućnost da je današnje malo prirodno uzvišenje obradom izravnato s posljedicom uništavanja i miješanja kulturnih slojeva. Imajući u vidu ove teškoće,koje za sada onemogućuju pravilna i dugoročnija

zaključivanja, o kulturnoj slici lokaliteta se za sada može govoriti samo u globalu i izvoditi privremene zaključke, što je u ovom trenutku jedino moguće s obzirom da se nisu vršila sistematska arheološka iskopavanja.

Kremeni mikroliti, sl. 2-7, i ulomak životinjske kosti, sl. 8, svakako su neolitski ili eneolitski materijal bez uže kronološke vrijednosti, ali važni kao materijalni dokaz života stanovnika toga doba na ovom području. Nešto bi bila jasnija slika s ulomkom ukrašenim mrežom ureza, sl. 11, ukoliko bismo ga povezali s badenskim ili retz-gajarskim kulturnim kompleksom, čiji su ukrasni motivi najsličniji ovom primjerku, te šilom probojcem, sl. 9, s obzirom na analogan primjerak iz Vinkovaca-Tržnica u sklopu Vučedolske kulture[2].
Za datiranje i definiranje određene prethistorijske kulture najbolje mogu poslužiti grupe predmeta, jer pojedinačno promatrani oblici, čak ako su i karakteristični, mogu samo donekle ukazati na jednu od njih, odnosno na vrijeme i karakter kojoj pripadaju. Međutim, grupa neolitskog, odnosno eneolitskog materijala sa Šimenice nije dovoljna za konkretniju sliku lokaliteta toga dijela prethistorije, to jest ne možemo ga vezati uz određenu kulturu i populaciju, prvenstveno zbog nedostatka specifičnog keramičkog materijala kronološke vrijednosti. Primjerak posude s urezanim mrežastim ukrasom i šilo probojac nisu dovoljni, a označeni su najbližima gore spomenutim kulturama, da ih uz te kulture i vežemo. Tako problem i rješenje neolita i eneolita na Šimenici ostaje i nadalje otvoreno.

Ukrasna brončana igla, sl. 12, najreprezentativniji nalaz lokaliteta, tipičan je primjerak, odnosno repertoar brončanog doba. Svojim oblikom i ukrasom teško da ulazi u ustaljenu klasifikaciju brončanih igala te joj je, s obzirom na pomanjkanje analogija, nesigurna uža vremenska i tipološka determinacija, to više što često puta ukrasne brončane igle i nemaju kronološku vrijednost jer oblici i ukrasi znaju trajati od najranije do najkasnije bronce. Igla bi se ipak mogla označiti kao najbliža tipu PETSCAFTKOPHNADEL (pečatasta), vodećem tipu srednjobrončanog doba, karakterističnim za podunavsko-karpatski bazen, s približnom datacijom, s obzirom na slabije izraženu glavicu i dojmu prelaza u TOPUZASTI tip, u vrijeme Kulture polja sa žarama, odnosno kasno brončano doba, to više što slične igle većina autora svrstava u isto vrijeme[3].
U kontekstu gore navedenog brončanog materijala treba promatrati i glineni pršljen, sl. 13, ukrašen stilom kulture Dubovac-Žuto Brdo Br C stupnja, odnosno ulomke posuda, sl. 15-20, ukrašene kosim kanelurama, plastičnim trakama s otiscima prsta i visećim plastičnim rebrima kao elementima ukrašavanja razvijenog brončanog doba, a koji dosežu čak do u starije željezno doba (Dalj). Analiza istog je pružila mogućnost izdvajanja u period kasne bronce i ranog halštata, keramika je najvjerojatnije daljskog tipa, ali zbog nedostatka drugih elemenata, kao što su profilacije posuda, nije moguće izvršiti detaljniju analizu i podjelu po fazama navedenog vremenskog perioda, tako da uža veza s daljskom keramikom jednim dijelom dolazi u pitanje.

Latenski bi period predstavljali nalazi keramike, sl. 25-26 i 28, željezno koplje, sl. 27, brončani novčić, najvjerojatnije keltske pripadnosti, sl. 41, i već spomenuta lončarska peć.

Keramika svojim oblicima i izradom (lončarsko kolo i grafitiranje) ne izlazi iz utvrđene i prihvaćene klasifikacije latenoidne keramike okolnih nalaza u Slavoniji, to jest, analogan su materijal šireg područja keltskog prisustva.
Nešto nejasnija situacija je s fragmentima lonaca zaobljenih oboda, sl. 21-24, koje bi, s obzirom da su nađeni uz lončarsku peć zajedno s latenoidnom keramikom, bilo logično pripisati istom krugu, ali zbog sličnosti i analogija vjerojatnije je da se radi o kasnoantičkoj keramici vezanoj u isti krug s kasnoantičkim nalazima o kojima će kasnije biti riječi.
U ovom bi se trenutku trebalo prije upustiti u razrješavanje problema keltske prisutnosti na Šimenici, koja je usprkos nedovoljnoj istraženosti i manjeg broja nalaza evidentna, imajući u vidu lončarsku peć, za sada jedini i čvršći dokaz naseobinskog karaktera lokaliteta. Rješenje problema traži sistematska istraživanja. Za sada se može zasigurno reći samo to da je Šimenica prvi lokalitet sa sigurnijim dokazima keltske prisutnosti u Đakovštini, odnosno njihovog naseljavanja i trajnijeg prisustva nakon stabilizacije Kelta na prostoru istočnog Srijema gdje se formira jezgra plemenskog saveza Skordiska nakon neuspjelog pohoda na Delfe 279. god. prije naše ere.

Keltsko naselje nije prestalo egzistirati niti nakon rimske okupacije, već je najvjerojatnije došlo do tihe političke, ekonomske i kulturne asimilacije, odnosno kao rezultat toga, do postepenog romaniziranja stanovništva iskazanog u relativno brojnim nalazima koji pokazuju očiti rimski utjecaj i karakteristike, posebno u keramici koja je po svojim obilježjima ranocarska rimska s jače izraženim keltskim i slabije izraženim ilirskim tradicijama, sl. 34, 36, 37 i 38 (pečatni ukrasi, rozete, palmete i borova grančica).

Nalazi 4. st. naše ere, kao što su folis cara Galerija (?), sl. 40, i dva primjerka ocakljene antičke keramike koja nastaje u panonskim radionicama tek u to vrijeme kao imitacija metalnih posuda, sl. 30 i 31, potvrđuju život naselja kroz dulji period antike, koji bi završio životom nekako istovremeno kao i Certissa[4] neposredno nakon provale germanskih plemena, potisnutih od Huna na prijelazu u 5. st. naše ere. Ulomci lonca, sl. 42 i 43, te nedefinirani novac s prikazom srednjovjekovnih zidina, srednjovjekovnih su karakteristika postbjelobrdskog kulturnog razdoblja 13. i 14. st. te ih je teže povezati s ostalim materijalom Šimenice ranijih razdoblja jer se lanac kontinuiteta prekida za čitavih 9 stoljeća. Nedostatak nalaza ranog Srednjeg vijeka upućuje na zaključak da na opustošenom naselju u prvim vihorima Seobe naroda nije nastavljen život. Uzevši to u obzir, ovaj srednovjekovni materijal moramo promatrati, bar za sada, izolirano a začetke srednjovjekovnog života tražiti na drugom mjestu.

Na kraju kao zaključak stoji da je Šimenica svojim, za sada još uvijek skromnim arheološkim materijalom, u perspektivi značajniji lokalitet s kontinuitetom

života od neolita, ili eneolita, do kasne antike. Da li je kontinuitet bio prekidan, ostaje i nadalje neriješeno pitanje prvenstveno zbog nejednake zastupljenosti, ili odsutnosti pojedinih perioda, ali i neriješenog stratigrafskog pitanja, što je svakako u vezi s nedovoljnom istraženošću. Rješenje tih problema i eventualna korekcija dosadašnjih zaključaka, koja su bazirana na osnovu pojedinačnih nalaza, što ne daje apsolutnu sigurnost u ispravnost istih, zahtjeva sistematska arheološka iskopavanja na lokalitetu da bi se na osnovu tako dobivenih rezultata izvršila korektura i donijeli konkretniji i ispravniji zaključci.

BILJEŠKE:

1. Nakon što je ovaj tekst već bio u tisku, doznalo se o novim nalazima južno od pruge Zagreb-Beograd, neposredno u blizini cestovnog nadvožnjaka. Nalazi se nalaze u Muzeju Brodskog Posavlja jer taj dio zemljišta već pripada općini Brod. Uvidom u iste, isključivo keramiku, može se zaključiti da je identična materijalu latenskog i antičkog perioda sa Šimenice. Prema tome moraju se izvršiti neke korekcije o prostornosti lokaliteta jer je očito da ono zauzima mnogo veći prostor nego što se do sada mislilo.
2. *S. Dimitrijević,* Vučedolska kultura, Praistorija jugoslavenskih zemalja III, Sarajevo 1979., T. XLIV, sl. 4.
3. *Dr. J. Todorović,* Katalog praistorijskih metalnih predmeta, Beograd 1971.
   K.V. Gašparini, Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj, Zadar 1973.
   Š. Batović, Nakit na tlu sjeverne Dalmacije od prapovijesti do danas, Zadar 1981.
4. Veće antičko naselje oko 6 km prema Đakovu na lokalitetu Štrbinci.

POPIS OSTALE KORIŠTENE LITERATURE:

1. *M. Bulat,* Nalazi s donjogradskog pristaništa u Osijeku, Osiječki zbornik XVI, Osijek 1977.
2. *M. Bulat,* Kasnobrončani depo iz Poljanca na Savi, Osječki zbornik XIV-XV, Osijek 1973-1975.
3. *Predrag Medović,* Naselja starijeg gvozdenog doba u jugoslavenskom Podunavlju, Beograd 1978.
4. *R. Vasić,* Kulturne grupe Starijeg gvozdenog doba u Jugoslaviji, Beograd 1973.
5. *Nives Majnarić-Pandžić,* Keltsko latenska kultura u Slavoniji i Srijemu, Vinkovci 1970.
6. *D. Pinterović,* Ostaci rimskih kuća i kućanstva u Osijeku, Osječki zbornik XIV-XV, Osijek 1973-1975.
7. *Branka Vikić-Belančić,* Neka obilježja ranocarske keramike u jugozapadnoj Panoniji, Starinar, n.s., knjiga XIII-XIV/1962-1963., Beograd 1965.

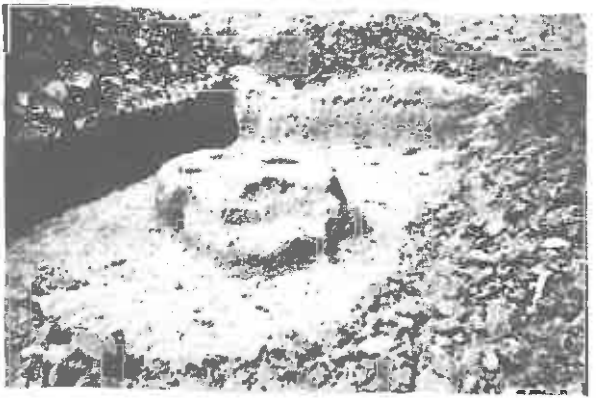

1

2-6

8 9 10

TABELA 1: ŠIMENICA (slike 1 do 6 i 8 do 10)

11

12

13

14

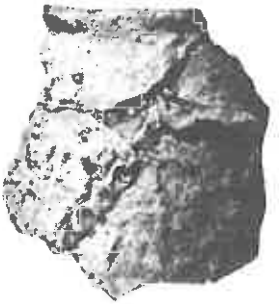

16

15

17

TABELA 2: ŠIMENICA (slike 11 do 17)

18

20

19

21

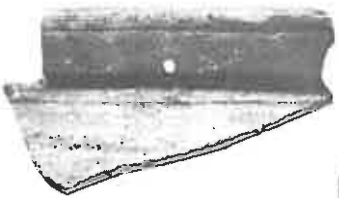

22

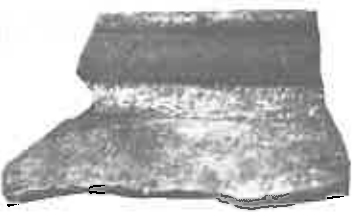

23

TABELA 3: ŠIMENICA (slike 18 do 23)

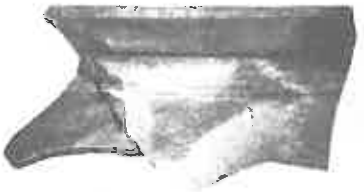

24

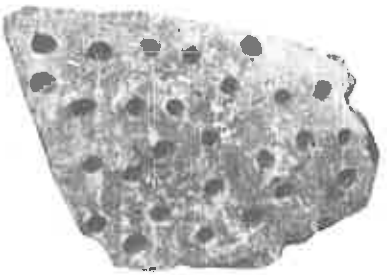

25

27

28

26

TABELA 4: ŠIMENICA (slike 24 do 28)

29

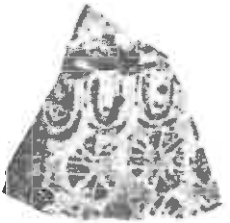

34

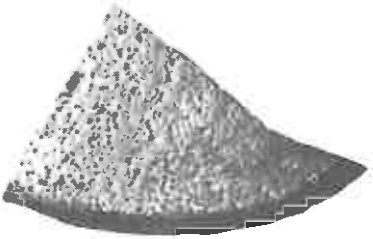

30

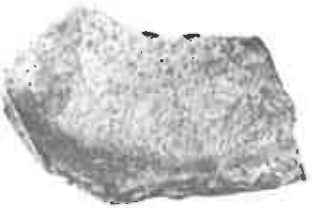

31

32

33

TABELA 5: ŠIMENICA (slike 29 do 34)

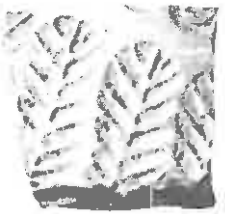

35

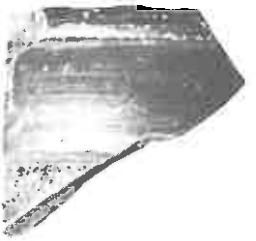

36

37

38

39

40

TABELA 6: ŠIMENICA (slike 35 do 40)

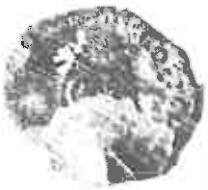

41

42

43

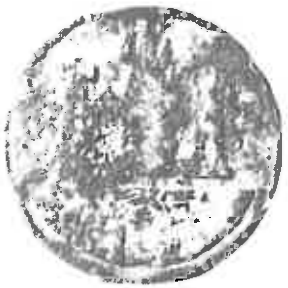

44

TABELA 7: ŠIMENICA (slike 41 do 44)

Ivo Pavlović

ŠIMENICA – THE NEW ARCHAEOLOGICAL LOCALITY

The locality of „Šimenica" is situated about 1,5 km north-west from the church in Strizivojna. It is bordered by Zagreb-Beograd railway on the south, the creek Brežnica to the east and the neighbouring ground of Kutak.

The findings of the laten period of prehistoric ceramics, pic 25-26 and 28, the bronze coin pic 1 and the potery furnace which are the most likely from celtic period warned to an important archaeological localitiy.The researches of the locality were only from time to time becuse of the poor financial situation. Though they gave some new informations about the extent, stratigrafics and the continuity of different cultures.

On base of very indigent materials it is possible to say only that „Šimenica" is an important locality with the continuity of habatation from the neolitics, the eneolitics, pic 2-11, through midle and bronze period, pic 12-19, laten or celtic period, pic 25-26, pic 41, to the eary and late antics, pic 21-24, pic 29-40. But we must be careful about the medaevial materials, pic 42-44, because it cannot be tied with the above mentioned.

The laten period is expressed the most strongly in „Šimenica". The antic materials can be tied with this because it is the reflection of political, economic and cultural asimilation of celtic inhabitants of „Šimenica" after the roman ocupation.

The life of „Šimenica" ends simultaneousluy with the life of Strbinci and Certissa, after the invasion of German tribes, in the 5 th century of the new era.

Wether the continuity of life was broken is still a doubtfull question. It is so mostly because of the different representation or even lack of any chronologicaly important matirials from some periods and because of problematic stratigrafics. To solve those problems and give concret and true conclusions it is necessary to do sistematic archaelogical investigations.

Krešimir Pavić

ILIRIZAM U ĐAKOVU

I. KNJIŽEVNOST U SLAVONIJI PRIJE ILIRIZMA

1. Predilirska književna nastojanja

Početkom 19. stoljeća djeluje na području đakovačke biskupije nekoliko pisaca svećenika čija djela literarno nisu značajna, ali ideje koje oni nose u njima, kao prethodnici ilirizma, vrijedne su da ih se pobliže ispita.

Najznačajniji je od njih Adam Filipović (Velika Kopanica 1792. – Gorjani 1871.), kapalen u Osijeku, duhovnik u đakovačkom sjemeništu i od 1832. do smrti gorjanski župnik. Na samome početku svoga rada objavio je Reljkovićeva „Satira" (Osijek, 1822.), bilo je to treće izdanje a prvo nakon autorove smrti – što je za Filipovića značajno. I on se, naime, kretao tragom Reljkovićevim, njegova prosvjetiteljskog rada, želeći poučitit narod a pouku je zaodjenuo u stihove. „Satiru" je dodao Filipović životopis svoga uzora u stihovima, istina bez veće vrijednosti.

Iste je godine objavio i „Razgovor priprosti" (Osijek, 1822.), „razgovorno dilce" u kojemu „u stihovima u obliku razgovora vrtlara, njegovih komšija i znanaca s povrćem, koje se brani od prigovora svake ruke, što mu ih oni čine, i u toj obrani se iznosi moralna pouka i mudri savjeti za svakidašnji život"[1)]

Iduće godine tiskao je „Život ..... Antuna Mandića", 1830. pjesmu o novoimenovanom biskupu Sučiću a potom prigodnicu u čast biskupa Kukovića, o kojima poslije. Za djecu je napisao knjižicu „Vridna pamtenja" (Osijek, 1834.) u obliku mudrih rečenica. Jedino je njegovo veće prozno djelo „Prigled" (Osijek, nakon 1847.), polemička knjiga o slavenskom bogoslužju.

Najznačajniji je Filipović ipak kao urednik i pisac „Novoga i staroga kalendara slavonskoga" od 1822. (ili 1825.) do svoje smrti.

„Filipovićev je kalendar ovako uređen: svaki godišnjak ima odjelit kalendarski i

---

[1)] T. Matić, Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije preporoda, Zagreb, 1945., str. 84.

zabavni dio; zabavni se pak dio napose još dijeli na pouku i zabavu.... U zabavnom dijelu obično zapremaju poučni članci časnije mjesto. Oni su od česti historičke, od česti filološke, od česti gospodarske sadržine..... Zabavni članci ili su pjesme ili proza. Među pjesmama pretežu one, koje su izrazito satiričko-moralnoga sadržaja; ponešto ima basana, ostatak su pjesme različna sadržaja. Prozni su članci ponajviše kraće pripovijetke i anegdote...[2].

Stariji je od Filipovića, a i prije se javio u književnosti, Karlo Pavić (Tovarnik 1779.-Đakovo 1859.), župnik u Mitrovici i Vinkovcima te kanonik (1832.) u Đakovu. Pavić je jedan od najznačajnijih prigodnih pjesnika u Slavoniji početkom 19. stoljeća. Najznačajnije mu je djelo „Politka za dobre ljude" (Pešta, 1821.) koju je „poslavončio" iz njemačkoga. O značenju te knjige poslije.

Još 1803. preveo je iz latinskoga „u ilirički jezik za duševnu pobožnih štiocah zabavu" „Slavulj svetoga Bonaventure". Dvije godine kasnije objavio je „Upućenje u znanost iz latinskoga", to je računica, druga računica u Slavoniji (prva tri godine prije: „Upućenje u brojoznanje'!).[3]

Tiskao je dvije knjige molitava (1808. „Svakdanja smrti uspomena za dobiti dobru smrt" i 1835. „Knjižica štijenja i molitava za vojnike"), „Kratki kerstjanski-katoličanski nauk" (Osijek, 1827.) i drugo. Sva su ta djela napisana slavonskim grafijskim sustavom.

Posljednje svoje djelo napisao je 1852., i to novim pravopisom, nakon sedamnaestogodišnje šutnje, posvećeno Gutenbergovoj uspomeni.

Pomagao je književnom povjesničaru P.J. Šafariku pri sakupljanju građe za njegovu knjigu „Geschichte der südslavischen Literatur" (Prag, 1864. u 3 knjige) u kojoj ga češki znanstvenik spominje sa simpatijama i kao pisca.

Značajni su prigodni pjesnici braća Josip Mihalić (1781.-1848.), župnik u Sotu, i Antun Mihalić (1786-1847.), petrovaradinski župnik. Prvi je samo prigodni pjesnik a drugi je objavio u Novom Sadu 1829.-1830. u 4 knjige „Pridike i homilie za prve nedilje i svetkovine priko cile crkvene godine".

Mihailo Mihaljević († 1830.), župnik u Drenju, napisao je u stihovima 1822. „Mandićevac iliti novi vinograd", posvećen biskupu Mandiću kojega hvali jer se brinuo i za gospodarski procvat Đakovštine, 1823. knjigu moralnog sadržaja „Dilorednik za kripostljubnu zabavu" (Osijek, Divaldova tiskara, str. 152) te prigodnu pjesmu Franji Kolundžiću, kanoniku i piscu.

Odmah nakon K. Pavića susrećemo Franju Kolundžića († 1827.), župnika u Ivankovu i potom kanonika u Đakovu, koji je objavio u Osijeku 1809. „Govorenje pokopno" u povodu smrti biskupa Krtice.

---

[2] V. Dukat, Književno-prosvjetni rad Adama Filipovića Hendeltalskoga, RAD JAZU 203., 1914., str. 52-3.

[3] M. Pavić, Književna slika Slavonije u prvoj poli 19. vieka, Glasnik biskupije bosansko-srijemske, br. 19. iz 1891., str. 228.

Jedan od prvih pisaca koji se školovao u đakovačkom sjemeništu bijaše Bartol Pavlić (Klokočevik 1790-1838.), prebendar u Đakovu i župnik u Levanjskoj Varoši gdje je i umro. Objavio je u dvije knjige u Budimu 1827. „Sveta govorenja za sve nedilje, kroz cilu godinu, složena i rečena u stolnoj crkvi đakovačkoj". Iste godine tiskao je u Osijeku prigodnu pjesmu o Gabri Jankoviću a godinu dana kasnije još jednu o njegovoj bolesti i ozdravljenju.

Konačno, spomenuti je Stjepana Opoevčanina (Tovarnik 1739. - Đakovo 1817.), župnika u Ivankovu i Tovarniku, prodirektora sjemeništa i kanonika, latinskog pjesnika koji je napisao i latinsku pjesmu prigodom osnivanja đakovačkog sjemeništa.[4] Opoevčanin je objavio još 1774. u Osijeku prigodom imenovanja za biskupa M. F. Krtice knjigu „Muse Syrmico-Slavonica amplissimis....".

O Opoevčaninu pisao je fra Josip Jakošić u rukopisu „Scriptores Interamniae" (1795.) koje je, nadopunjeno 1830., objavio M. Šrepel.[5]

2. Prigodnice o đakovačkim biskupima

U prvim desetljećima 19. stoljeća đakovački su biskupi svojim imenovanjem, radom i smrću nadahnuli književnike u Slavoniji da napišu dvadesetak prigodnica „kojima se u doba književne uspavanosti slavonske ne može poreći znatna literarna i kulturna važnost u historiji cjelokupnoga plemena hrvatskoga."[6] Biskupi su, naime, „među velikašima tadašnje Slavonije, jako poplavljene tuđinskom vlastelom, svakako imali najviše razumijevanja za duševni život svojega naroda, te su pjesnici tih prigodnica, od reda svećenici, vidjeli u njima ne samo svoje duhovne starješine, nego i ponajjači oslon prosvjetnoga i književnoga nastojanja u Slavoniji."[7]

Riječ je o biskupima M. F. Krtica (1773-1805.), A. Mandić (1806-1815.), E. K. Rafaj (1816-1830.) i M. P. Sučić (1830-1834.).

U povodu Krtičine smrti održao je F. Kolundžić 29. srpnja 1805. „Govorenje pokopno" koje je objavio u Osijeku, u Divaldovoj tiskari.

„Govor je ovaj jedan od najznatnijih i najzaokruženijih crkvenih govora, što nam je uopće ostavilo ono doba u hrvatskom književnom jeziku. Kolundžić se u tom govoru prikazuje kao svećenik široke naobrazbe, koji je umio uza sav svoj retorski i teološki pribor sačuvati individualnost svoje osobite ličnosti."[8]

---

[4]) Tiskao M. Pavić u knjizi „Biskupijsko sjemenište u Đakovu 1806-1906.", Đakovo, 1911., str. 66-7.

[5]) M. Šrepel, Jakošićev spis: Scriptores Interamniae, Građa za povijest književnosti hrvatske II., 117-153. O Opoevčaninu str. 134.

[6]) N. Andrić, Prigodni spisi o Strossmayerovim prethodnicima, Spomen-cvieće iz hrvatskih i slovenskih dubrava, Zagreb 1900., str. 170.

[7]) T. Matić, isto, str. 99.

[8]) N. Andrić, isto, str. 170.

Antun Mandić jedan je od najznačajnijih đakovačkih biskupa, zaslužan za hrvatsku književnost i školstvo, a i sam je bio pisac. O njemu postoje tri prigodnice: „Pokopno govorenje" Karla Pavića iz 1815., Mihaljevićev „Mandićevac" iz 1822. i „Život velikoga biskupa .... Antuna Mandića" A. Filipovića iz 1823.

Najznačajnija je Filipovićeva prigodnica, „najveće pako stihovano djelo, što ga je donio treći decenij ovoga vijeka slavonskoj književnosti" (N. Andrić).

Filipović je progovorio o mnogim problemima kulturnog života u Slavoniji. Ustao je u obranu kola i narodnog veselja, iako je poštovao Reljkovića koji ih je, kako je poznato, osuđivao kao štetne.

Mlogi vele, da igranje jest zločesti običaj ...
i zato branit žele kolo, igru, veselje,
da se ljudi ne vesele, već da tražu postelje.
Ja rič moju tud podlažem: igra hasna jest zdravlja.

Ali ob dan prostom puku dopustit igrati
reći hoće ić na ruku i veselje njem dati,
da za teško svoje brime zaboravi igrajuć,
jer će lako svoje ime zaboravit poslujuć.

Progovorio je Filipović i o školovanju pa usporedio Slavonca s Nijemcima:

jere Nimci dicu svoju daju škulat i vrlo rad
domovinu za moć moju upravljati i od sad...
a mogo bi Nimce gleđe učit dati ditiću,
da i oni od sad lebde sebi steći kad sriću.

U tome se razlikuje od Reljkovića kojemu nije smetalo doseljavanje Nijemaca u Slavoniju.

O biskupu Rafaju napisano je najviše prigodnih spisa. O njegovu imenovanju pisali su Ivan Jozepac, osječki župnik, 1816. , J. Nikolić „Pisma pastirska" 1816., a K. Pavić iste godine „Zbor Pivalica u Fruškoj gori pribivajućih". Tome treba pridodati pjesmu Marka Horvatovića, zagrebačkoga župnika, „Obradoščenje biskupata đakovačkog".

I o pedesetgodišnjici Rafajeva misništva napisali su ta trojica prigodničara također pjesme. Jozepac „Jubileum Sacerdotale", J. Mihalić „Pismu prisvitlomu i pripoštovanomu gosp. Em. Karli Rafaju" a Pavić „Emerik Karlo Rafaj biskup" – sve 1826.

A nakon njegove smrti napisao je Antun Mihalić „Odu Em. Karlu Rafaju biskupu đakovačkomu" (Novi Sad, 1830.).

Jozepčeve su pjesme najslabije a i Horvatovićeva pjesma nema većega značenja. Prigodne se pjesme J. Mihalića „svojom književnom važnošću toliko izdižu nad Jozepčeva djela, da se Jozepčevo ime kao ime pjesnika-prigodničara jedva

može i napomenuti pored imena Mihalićeva." (N. Andrić, isto, str. 182.)

I o biskupu Sučiću postoji nekoliko prigodnih spisa. A. Filipović objavio je u Osijeku 1830. „Verše prigodom primištenja P. Matie Sučića s biskupata stojno-biogradskog na đakovački". Iste je godine i A. Mihalić tiskao u Novom Sadu pjesmu „San u vrime svečanoga uvoda Pavla Sučića" a njegov brat Josip godinu dana kasnije u Budimu „Domorodkinja vila". U Budimu je i K. Pavić objavio „Miropriprivku, s kojom P. M. Sučića.... podložno stado duhovno pripivkom pozdravlja".

O progodnicima Josipa Mihalića napisao je Nikola Andrić: „Svježina idilskog daha.... ugodno se doimlje i u ovom posljednjem Mihalićevom djelu...(napisao je) pet prigodnica, koje se dižu do znatne književne vrijednosti, te se med svim spomenutim prigodničarima slavonskim upravo on može nazvati prigodničarom per excellentiam, jer sve, što je napisao, napisao je, pobuđen javnim narodno-crkvenim prilikama, a te je prilike umio oviti nekom umiljatošću, spretnošću i klasičnošću svoje načitanosti, koja niti je u to doba pružala niti je mogla pružiti bog zna kakvih beletrističkih plodova, moramo ove Mihalićeve prigodnice uvažavati i isticati kao znatne beletrističke radnje, koje se mogu i moraju ubrojiti među najbolje radnje ove hrvatske pokrajine iz prve trećine našega vijeka." (str. 185.)

Značajna je i prigodnica drugoga Mihalića o kojoj će biti govora u trećem dijelu ovoga poglavlja.

Nikola je Andrić precijenio književne vrijednosti prigodnih pjesama o đakovačkim biskupima. Mnogo realniji bio je Tomo Matić, najznačajniji proučavatelj hrvatske književnosti u Slavoniji:

„Književna vrijednost naših prigodnih pjesama je uopće vrlo čedna, no iz njih često izbijaju zrake, koje zanimljivim svjetlom osvjetljuju kulturna nastojanja i poglede naših intelektualaca u predvečerje Preporoda..... Iako je panegirički karakter već u samoj naravi prigodnica, valja našim pjesnicima priznati da su općenito imali ukusa i osjećali, da se pretjeranim slavljenjem čitaoci odbijaju i da se njima postizava protivno od onoga, što se željelo." (T. Matić, isto, str. 101.)

3. Misli o osnivanju književnog društva u Slavoniji

Hrvatska književnost u Slavoniji u prva tri desetljeća 19. stoljeća nije dovoljno proučena. Poznati književni povjesničar Branko Vodnik pisao je u „Povijesti hrvatske književnosti" (Zagreb, 1913.):

„Pa ipak ni slavonska književnost, kojoj je životna klica bila ideja prosvjetiteljska, nije stekla veće značenje u razvitku hrvatske književnosti, jer je i njezin razvitak najednoč bio prekinut: ona se zapravo počinje od Reljkovićeva „Satira" i kad je Reljković prestao raditi, a radio je do svojih posljednjih dana, tada se s njime našla na sklonu i slavonska knjiga. *Ona počinje s drugom polovicom*

XVIII stoljeća i s njime zajedno svršava (istakao K.P.)." (str. 365.)

U drugoj svojoj raspravi, „Slavonska književnost u XVIII vijeku" (Zagreb, 1907.), on je pisao:

„Na koncu XVIII vijeka u slavonskoj književnosti nema druge knjige do nabožno-poučne, a u XIX vijek prešlo je od ovoga rada malo ili ništa. Slavonska književnost ponovno nalazi u onome položaju, u kojem je bila prije Reljkovića: **nema potrebe za knjigu, nema pisaca i nema knjiga.... u** Slavoniji bio (je) književni rad kroz tri decenija u oči preporoda kao prekinut." (V. Dukat, isto, str. 125. Istakao V. D.)

Takva su shvaćanja pogrešna, kao što smo vidjeli i do sada, a riječ je o nekolici pisaca. Vodnik je pogriješio i u određivanju doljnje granice književnog rada u Slavoniji. Književnost u Slavoniji postoji i početkom 18. stoljeća.

Ipak, ne može se poreći da je književna vrijednost tih djela u prva tri desetljeća prošloga stoljeća skromna. Međutim, u nekih se od tih pisaca javljaju već i ideje o osnivanju književnog društva, ideje koje su utrle put ilirskim shvaćanjima u Slavoniji.[9)]

„U predvečerje preporoda, djelujući u malim slavonskim sredinama vrlo često u složenim i nepovoljnim povijesnim okolnostima, kulturni i književni radnici iz Slavonije činili su u granicama svojih mogućnosti sve do ilirizma i Strossmayera brojne pokušaje da se nešto značajnije ostvari i na znanstvenom i na književnom području....." (D. Švagelj, isto, str. 447.)

U predgovoru „Politike za dobre ljude" progovorio je Karla Pavić o izdavanju rječnika. Budući da rječnik ne može napisati jedan čovjek, predlaže on da se osnuje književno društvo:

„Od mojih Domorodacah, materinskog Jezika Ljubiteljah, kojisu kadšto ili u razgovoru od Jezika Slavonskoga, ili u Pridikah od mene koju lipu rič našu čuli, prinuđen da bi za korist Naroda, i ukrasenje Jezika Slavonskoga ili Ričnik, ili kakvu drugu hasnovitu Knjigu materinskim Jezikom izdao; budućie Ričnik posao, koi od jednoga Čovika, s drugima službenima poslovih obterašenoga, trudbu mlogih godinah iziskuje, ili koise *za godina danah od mlogih samo glavah u društvo učeno složenih, za kojim Slavonci zalud uzdišu, doveršit može....*"

Nakon njega pisao je o književnom društvu Adam Filipović u „Novom i starom Kalendaru slavonskom" 1826.:

„Viditi možemo svaki Dan, dasuse drugi Narodih verlo počeli tersiti, svoj domorodni Jezik i Književnstvo podizati, i o tomu raditi, da Korist i Slavu svojemu Puku i jeziku učinu. I mi imamo sada živući(h) i naučni(h) Ljudih,

---

[9)] O tome je pisao D. Švagelj u raspravi „Nastojanja oko osnutka znanstvenog i književnog društva u Slavoniji", Zbornik Đakovštine 1., Zagreb, 1976., str. 441-467.

koji ljube svoju Domovinu, Jezik, i Književnstvo, koibii(h) znali i mogli pizati, samo daje Trošak za Štampanje.

Kroz Pridbrojenje verlo jest teško za Izdavaoce, i zaoto malose koji usudi Knjigu dati štampati, a slabo koji ima sam toliko Novacah daju izdade na svoj Trošak.

Braćo! zarse nebi u tolikom Okolišu Slavonske Zemlje jedno 30 ili barem 60 mogući(h) Dobročiniteljah najti moglo, od kojihbi svaki po 10 ili barem 5 komadah Slavonski(h) Knjižicah, koje na Svitlost izhode, kupio? barem da otako svaki Izdavaoc 300 Knjigah može dati uštampati."

U daljnjem tekstu napravio je Filipović i plan rada toga društva: „Akobise ovako slavno domorodno Sdruženje sabralo (što iz Ljubavi prama Očevini nedvojim da nebi moglo biti) na sliedeći Način moglobise urediti:

Jedan bise od ovoga Sdruženja, umilan, i komu Vrime nekrati za Upravitelja odabrao.

Svaki Pisaoc, kojibi s Pomoću ovoga Sdruženja svoju Knjižicu na Svitlost dati hotio, morobise Upravitelju javiti i Knjižicu za Razviđenie njemu poslati (dase nebi praznog Sadržaja Knjigeh na dobročiniteljski Trošak izdavale).

Upravitelj bi imao Knjižicu proštiti, i svoje Mislenje svrhu nje sva komu Članu ovoga Sdruženja, navistiti.

Moraobise jedan vlastiti Štampar iznajti, kojibi takve Knjigeh s' lipima i čistima Slovih, za malu Cinu štampao. (...)

Budući pako dabi ovo Sdruženje samo 300 Komadah Knjižicah o svomu Trošku štampanih uzelo, neka bude Pisaocu dopušteno, jošt o vlastitom Trošku 200 Komadah zajedno uštampati dati (kojebiga mlogo jeftinije stalo, da i on svoju Hasnu od Pisanja ima).

Svaki Član dobije za svoje Novceh onoliko Knjigah, na kolikose Dilovah njegovo Dobročinstvo razkrili koje Knjige posli raspoklanjati, ili da niki dio Novca natrag dobie, razprodati može."

„Ja dok ovo pišem i štampati dajem, – završava Filipović – *veće sam našao Dobročiniteljah, koji vrućoželjno k' ovomu Sdruženju prihode* kano lipa Zornica k' vedrom Danu..."

Pavić je, dakle, nabacio ideju o potrebi osnivanja književnog društva, Filipović je razradio već cijeli plan a Antun Mihalić, u „San...", predložio je da se društvo osnuje u Đakovu:

„Jurve davno, ova vruća želja u Serdcu svakoga pravoga, dobroga, i plemenito mislećega Domorodca kipi, da se u Slavoniji Učno Društvo podigne, po koga trudu, bi se Jezik Slavonski utverdio, i izverstio; lipa i korisna Znanja svake versti, u istom Jeziku, podigla i procvala, i tako Razum prosvitlio, a serdce oplemenilo, jednom Ričjom, Narod naš ugladio. O kolika Dobra nebi iz takvog'

Učnog' Društva protekla, i po cilom Narodu razlila se, na općinsko sviuh dobro! *Možebit, da bi se takvo Učno Društvo, najbolje, i najsritnie u Đakovu ustanovit moglo.* Svaki bi doisto, u to ime, i na ovu slavnu odluku, svoj dilak rado pružio; a naša Gospoda, i (p.n.) Velikaši Slavonski, bi to još s-darežljiviom rukom činili. Njihovo pako pridobro Ces. Kral. Veličanstvo bi k-tome dragovoljno privolilo." (bilješka na str. 8-9)

Zanimljivo je da sva trojica pozivaju na druge koji su istoga mišljenja a Mihalić tvrdi da se ideja javila davno. Književno društvo ipak nije osnovano.

U to vrijeme pada i posljednji napor da se prije Preporoda riješi grafijsko pitanje (dopisivanje T. Košćaka i G. Čevapovića), Katančić piše svoj „Pravoslovnik", etimološki rječnik (53 000 riječi, do riječi „Svemoguch") a Bogdanić i Nagy pokušavaju tiskati novine. Svi ti pokušaji pokazuju nam da se i u Slavoniji javljaju nova shvaćanja. Iako ti prijedlozi nisu oživotvoreni, svjedoči nam da su i književnici u Slavoniji razmišljali o razvitku književnosti. I njihova su shvaćanja pomogla da ilirizam prodre u Slavoniju praktički bez otpora.

II. ĐAKOVAČKI ILIRSKI KRUG

1. Đakovački ilirci

Književnici su djelovali u Đakovu i na području biskupije i prije Hrvatskog preporoda.[10] Kada su ilirci u Zagrebu izašli sa svojim programom, nisu naišli u Đakovu na otpor, naprotiv taj je pokret podržan i razvijan.

U to vrijeme bilo je Đakovo mali grad s nešto više od 2000 stanovnika.[11] Godine 1847. posjetio je mladi Adolf Tkalčević Đakovo i opisao ga u „Danici" (br. 39. od 25. rujna 1847.):

„Sunce je gasnuću svoju svijetlost po okolicah sakupljalo, da tim većom žarkostju grane na protivnoj strani, kad me g. T(opalović). povede napolje, da mi pokaže znamenitsti tog gradića. Perva biaše rezidencia biskupova i do nje ležeći vertić, što sam gledao s velikim zadovoljnostju, zatim nova okrasa Đakova, t.j. samostan miloserdnih sestarah, kakovim se naš Zagreb jurve ponosi. Iz temelja vidit je, da će biti sjajna zgrada, i da će pod puno odgovarati svojoj sversi."

---

[10] Mislim da bi čitav pokret trebalo nazivati Hrvatskim preporodom. Unutar preporodnih strujanja razvijali su se različiti književni, jezični i politički pravci od kojih je ilirizam bio dominantan i nametnuo svoja shvaćanja cijelome razdoblju. Danas prevladava mišljenje da je preporod trajao od 1835. do 1848. godine.

[11] Godine 1845. imalo je Đakovo 2078 stanovnika, od toga 2057 katolika, 1 pravoslavca, 1 evangelista i 19 Židova (M. Cepelić, Đakovačka groblja, Đakovo, 1916., str. 36-7.).

Đakovo je tada imalo dvije škole: bogoslovno sjemenište i pučku školu. Sjemenište je osnovao 1806. biskup Mandić; imalo je studij filozofije i studij teologije. Upravo je sjemenište postalo središtem ilirizma. Njemu su se priklonili i bogoslovi, koji su 1841. osnovali svoj zbor, i profesori. Osnovna škola osnovana je 1752. Imala je tri učionice i bila je obospolna, tj. zajedno su je pohađala i muška i ženska djeca. Postoje podaci da je učitelj Ivan Hummel učestvovao u ilirskim gibanjima.

Od devet župa u Đakovštini u četiri su postajale škole, u Đakovu, Gorjanima, Piškorevcima i Semeljcima. Za ilirizma osnovane su škole i u ostalim župama Drenju, Levanjskoj Varoši, Punitovcima, Trnavi i Vrbici. Školu je od 18. stoljeća (1780.) imalo i Vrpolje koje je pripadalo Vojnoj krajini.

Središta su ilirizma u Slavoniji Đakovo, Vinkovci, Brod i Požega. Mato Topalović pisao je 18. siječnja 1845. iz Đakova A. T. Brliću:
„Mi ovdie svi smo Iliri, živi Iliri.“[12]

Ilirizam je pokret mladih ljudi[13] koji potječu uglavnom iz puka, iz obespravljenih klasa u feudalnoj Hrvatskoj. Očevi su im seljaci, obrtnici ili mali činovnici. I đakovački ilirci bijahu bogoslovi, niže svećenstvo i profesori na sjemeništu.[14]

Pa ipak, nije ilirska shvaćanja aktivno podupiralo više od nekoliko desetaka ljudi. Građani i obrtnici nisu se isticali. Obrtnici, koji su još 1813. osnovali ceh, pisali su protokole na njemačkom jeziku i tek kada je uveden apsolutizam prelaze na hrvatski. Jedan je od rijetkih građana Pavao Penjić, exactor (potrživač). Drugi je Đ. Lucić, đakovački trgovac, koji je namjeravao osnovati u Đakovu knjižaru.
Građani i činovnici ponekad bi kupovali knjige. Pretplatu je skupljao najčešće Topalović. Iz njegova pisma Babukiću (18. 12. 1845.) iz Đakova (K. Pavić, Iz korespondencije) saznajemo tko se pretplatio na časopis „Iskra“: župnika i kapelana 7, profesora na sjemeništu 5, činovnika 9 i 1 učitelj (M. Stojanović u Babinoj Gredi). Činovnici su ovi: španovi Brnčić iz Đakova, Bölein iz Punitovaca, Sököly iz Trnave, pisari Barlović i Leinfelder, kontrolor Russi, blagajnik Jaić, exactor Penjić i biskupov tajnik Mertz.

Pretplatu na knjige skupljao je i Penjić, poznato je da mu je Babukić 1845. poslao u tri navrata 81 knjigu (T. Smičiklas, isto, str. 32-3.)

---

[12]) K. Pavić, Iz korespondencije hrvatskog književnika Mate Topalovića, Croatica (u tisku).

[13]) Gaj je rođen 1809., Rakovac 1813., Vukotinović 1813., I. Mažuranić 1814., Vraz 1810., Topalović 1812., Tordinac 1813. itd.

[14]) „Mađaroni su dokazivali natražnost Iliraca činjenicom, što je među njima bilo mnogo crkvenih ljudi. Doista, među najbučnije Gajeve sljedbenike pripadali su zagrebački sjemeništarci i većina nižih svećenika. No sve su to bili članovi potlačenih klasa i po svome zvanju još uvijek ljudi drugog reda. I oni su u ilirizmu vidjeli sredstvo, s pomoću kojega bi se mogli izjednačiti s dotad privilegiranim klasama.“ (A. Barac, Književnost ilirizma, Zagreb, 1964., str. 47.)

Za cijelo vrijeme ilirizma đakovačkim je biskupom Josip Kuković (1834-1849.). On je pristajao uz ilirizam, ali se nije isticao." Presvijetli g. biskup goreć plemenitom vatrom za sve što je narodno...." – veli Tkalčević.

Rakovac je posvjedočio kako su u Madžarskoj smatrali biskupa najvećim krivcem što je u Slavoniji postojala opozicija protiv madžarske dominancije:

„Ovdi još napomenuti, kako je onomad u Požunu palatin biskupa đakovačkoga Kukovića..... ukoravao, da je on glavni uzrok, što se je u Slavonii porodila opozicia proti Mađarštini, i što sada (proti dosadašnjem običaju) duhovnici varmedska spravišta na gomile polaze. Rečni biskup, koj malo govori, al mnogo misli, a još više za narod svoj ćuti, šutio je na ovaj ukor."

Rakovac govori i kako je Kuković dočekao jednoga madžarskog pisca:

„Onomadne dođe k njemu u Požunu mađarski jedan spisatelj s tabakom od prenumeracie na jedno mađarsko djelo. Na što mu biskup odgovori: Niti ja mađarski jezik razumiem, nit ću ga se ikad učiti, dakle neću ni predbrojiti.[15]

Najznačajniji je Kukovićev doprinos ilirizmu i hrvatskoj književnosti što je svojim darom od 400 for. srebra omogućio osnivanje Matice ilirske[16] – kasnije Matice hrvatske – u okviru zagrebačke Ilirske čitaonice. Na svojem općem redovitom saboru 10. i 11. veljače progovorio je predsjednik Janko Drašković o osnivanju Matice kao društva za izdavanje starih klasika ilirskih.

„U ovako ugodnom stanju literature naše položeni, mogli bi stalnom glavnicom proviđeni preštampljivanje starih klasika ilirskih, a najpače dubrovačkih početi, jer međutim i ine proizvode naših novijih vrsnih spisatelja u kolo toga izdavanja primati, i tako iz prodanih knjiga glavnicu opet nadoknaditi."
U nastavku govorio je Drašković o Kukovićevu daru:

„I budući veoma štovani, preosvećeni gospodin biskup đakovački, **Josip Kuković**, u ovo ime već 400 for. srebra – koji u našoj državnoj blagajni nalaze **se** – žrtvovao jest...."[17]

Ta je svota poslužila kao osnova za izdavanje knjiga starijih i novijih hrvatskih književnika.

I drugi su Đakovčani pridodali svoje, skromnije priloge i postali članovi Matice: u listopadu 1845. po 5 for. kanonik Matić, drenjanski kapelan Knežević i M. Topalović (Topalovićevo pismo Babukiću od 19. 10. 1845. – K. Pavić, Iz korespodencije); istoga mjeseca sa po 10 for. profesori na sjemeništu J. J.

---

[15]) Dnevnik Dragutina Rakovca, priočili E. Laszowski i V. Deželić, Zagreb, 1922., str. 6. i 7.

[16]) „Presvijetli i prepoštovani gospodin, *Josip Kuković*, biskup đakovački, prineo je darežljivo na oltar domovine 400 for. srebra s naročitom odlukom, da se novci ti na unapređenje jezika i literatrure ilirske obrate." (Ilirske narodne novine br. 22. od 16. ožujka 1841.)

[17]) J. Ravlić-M. Somborac, Matica hrvatska, Zagreb, 1963., str. 264.

Strossmayer i Vukmanić (pismo Babukiću od 24. 10. 1845.) i početkom 1846. prof. Andrić i župnik Jesenković (pismo Babukiću od 1. 3. 1846.). Dakako, to ne znači da nije bilo i drugih članova. Ovi su podaci crpljeni samo iz Topalovićevih pisama[18)]

2. Ljudevit Gaj u Đakovu

Ljudevit Gaj (1809-1872.), vođa ilirizma, vlasnik tiskare, osnivač i urednik „Ilirskih novina" i književnog časopisa „Danice ilirske", posjetio je dva puta Đakovo; jednom on osobno a drugi put njegov dvojnik. Sredinom lipnja 1845. u vrijeme zabava sjemenišne mladeži, posjetio je Đakovo špijun koji se izdavao za Gaja, ali ga je Mato Topalović raskrinkao i otkrio u šupljem štapu razna pisma. O tome je odmah obavijestio u pismu (24. lipnja 1845.) Gaja:

„18. na večer dojde k nama u naš vert nekakav bradaš. Stane pa sluša, gdje djeca pjevaju, baš ovu pjesmu 'Madžari, Madžari, potomci od Hunah'.... Moj bradaš to slušajuć najedamput skine svoju klapavu čepicu (kapicu), pak ti hrvatski stane: Gromovito živili bratjo domorodna, meni je drago, što sam u tako društvo došel, cifrasto se u Vašu lubav i milost preporučajem. Mi svi oko njega odkuda je: kako je? Iz Zagreba, veli, strani putnik. Tad će jedan između mladićah naših (što mi se je verlo dopalo), ne strani, ne, što je iz Zagreba, to nije strano kod nas, to je pravo naše. E, zafalujem cifrasto!

Pristupivši ja k' njemu zapitam, kako se on zove? to mu je bilo, kao grom da ga je ošinuo. Međutim skupi se odmah, pak, pogledavši u mene, reče: **Ja sam Gaj!** Moji mladići kao ukočeni izperva, a potom odmah zagermi Gaj, Gaj. Ja pak strelnem ga okom, pak zapitam opet: **Ko ste Vi, ko?** On već biaše opazio, s kim ima posla, pak će odmah, ja sam Skender Gaj, Ljudevitov sinovac, on je moj stric. Uzmem ga ja malo na stranu, pak pitam sad ovo sad ono. Sve nekako smeteno govori, sad skokne na ovo, sad na ono..... Kraj tog svega ja se iz moje sumnje nisam mogo izkopat. Ovamo pjan ko majka (što običajemo kazat), ovamo opet tako nesložno razgovara i kano preplašeno. Povratimo se društvu. Mladež, uzamši čašu, htjede njemu kao takovom nazdraviti, to ja začuvši, zabranim, nego reknem im neka nazdrave **„Ljudevitu Gaju i svoj njegovoj rodbini"** (bio on nebio onaj za kog se izdaje). Da se cijelo Đakovo orilo, to se razumie, pjesmam na novo jedva kraj bude, već bo je vrijeme bilo i doma ić. Ja s njim ostrag ostanem. Razgovor opet, sve luđe i luđe. Već je opazit moro, da ga nepripoznajem za onoga, za kog se derži (iz koje namjere to ime uzeo, može se lahko dokučit). Najposlim zapitam ga, kad misli u Zagreb? odmah u rano jutro. Vi možebit mislite, veli mi, da sam ja špion kakav. O, meni bi drago bilo, da ste, bar ste mogli čut i vidit, tko smo i šta smo. A kako ste nas sad čuli i vidili, takovi smo uvijek, i ostat ćemo

[18)] Jedan je bio Ivan Matizović, prepošt đakovački i rožonjski biskup, sa 50 for. (v. J. Ravlić, isto, str. 27.)

do posljednje kapi kervi, pa ma isti Palatin, isti kralj da dojde....Jedan moj đak, bivši tamo u logici, u Zagrebu, mislio je izperva, da je nekakav **Gerenčev**, tako bo mu je nalik. Međutim pošaljem ga, da sasvim izvidi, i nebi l' pravo ime izmamio, al sve badava, nedade se uhvatit. Vidio je međutim, da nie, istina Gerenčev, al da je ipak jedan, kog je u Zagrebu među Turopoljci vidio, sa zelenom verbom u onom kreševu. Sve govoraše, da mu je ime i da ga zovu **Skenderbegom**. Na jednom mjestu (išlo bo je to, ko slepo, bez stida i srama prosit) zaištu mu pasoš.... Onaj isti večer, kad je moj đak kod njega bio, pokrade on kod gazde, gdje je bio nekoliko stvarih i to nov šešir, nove novcate čizme, 3 svilene marame i jednu novu košulju, pa **izpod žitah** (auf und davon!). Omalen je, al pokrupan; riđaste brade. Kazuje u kvartiru, da je svakakovih pisamah imao i štap šupalj, također pun pisamah," (Pisma pisana dru Ljudevitu Gaju i neki njegovi sastavci, Građa za povijest književnosti hrvatske knj. 6., Zagreb 1909., str. 249-51.)

Očito je taj pijanac imao namjeru da kompromitira Gajev ugled u Slavoniji što mu zahvaljujući Topaloviću, koji je Gaja dobro poznavao, nije uspjelo. Gaj je odista posjetio Đakovo godinu dana kasnije, ali nije od Đakovčana dobro primljen jer se viđeniji ilirci ne nalažahu u gradu, te je morao i u gostionici prenoćiti. Topalović je pošao Gaju u susret u Vukovar pa su se mimoišli i u Đakovu je ostao samo Strossmayer.

„Vi nas pohodiste u Đakovu baš u najgorje vrijeme. Ja se još sasvim ni sabrat ne mogu, da Vam podpuno žalost našu izjavim.... Imao se je kukavni moj kollega Strossmayer dosta prat i izgovarat, što vas komu od njih (t.j. doma bivših) odveo nije, al' kako mi kazuje nije ni moglo drugčije bit, nego kako je bilo. I ja sam ga malo korio, što Vas bar izpratio nije, nu valjda ste i sami na njem opazili, da je bio i on sam tako smeten u onaj par, da je sreća velika bila, što je još u Sjemeništu poručit mogao: nek se nevečera, te ste bar kaku taku večericu i zabavu tamo imali. Bar je mladež dužje priliku imala slušat Vas, kazuju bo mi, da su sve kradom na vratih stojali.... Bar ste se sami sad osvjedočili, da ono malo vatre i ljubavi prema jeziku i domovini u ovih strana ne dolazi **odozgor**, t.j. nedolazi od onih, od kojih bi moralo dolazit." (Građa knj. 6., str. 253-5.)

3. Kazališne i glazbene priredbe

Đakovački su ilirci, kao što smo vidjeli, pripadali mahom svećenstvu, ostali **građani** nisu u tolikoj mjeri podržavali ilirizam i hrvatsku književnost. Na njih su najviše djelovale kazališne i glazbene priredbe, pogotovo ako je u njima imao udjela hrvatski jezik.[19]

[19]) „Osjećajući, da su u tadašnjem društvenom poretku bili odvojeni od imućnih klasa, Ilirci su davali poticaje za različite kulturne priredbe i manifestacije. Mnoge su od njih imale svrhu, da pripadnike viših klasa predobiju za hrvatske narodne i kulturne težnje. One su često ostavljale nesumnjiv dojam na gledaoce." (A. Barac, Književnost ilirizma, str. 143.)

O kazališnim priredbama u Đakovu prije ilirizma nema nikakvih podataka, jer to područje nije nitko, istini za volju, ni proučavao. Glazba se međutim uvijek njegovala u Đakovu i đakovačkoj biskupiji.

„Što i tko je radio u Đakovu na glazbeno-narodnom polju, pravo ne znamo, jer nam nije nitko bilježio imena onih improvizatora varoških pjesama, koji su tu živjeli. Ali da ih i u Đakovu bilo, svjedoči nam usmena predaja, koja tvrdi, da su popijevke „Tamburica sitnim glasom", „Na lijevoj strani" i neke druge nikle baš u Đakovu."[20]

U nastavku Kuhač piše o crkvenoj glazbi te posebno ističe biskupa Mandića. On je osnovao za katedralu crkveni glazbeni zbor koji se sastojao od pjevača (koralista), pjevačica i glazbara. Regent chori i kapelnik crkvenog zbora bijaše Jakob Heibel (od 1806. do 1826.), Mozartov šurjak, koji je u Đakovu umro.

„Da je bilo i pjevačica i glazbara u tom zboru, svjedoče nam figuralne glazbene mise, koje je Heibel u Đakovu komponovao za mješoviti zbor (discant, alt, tenor i bas) uz **pratnju orkestra** i orgulja." (F. Kuhač, isto, str. 301-2.)

Prvi podatak o glazbi u ilirskom Đakovu potječe iz 1841. Dne 9. svibnja te godine posjetio je Đakovo zagrebački biskup Haulik. Na misi pjevala je crkvene pjesme Marija Arnold, kćerka subotičkog glazbenika, kojega se pjesma često pjevala u katedrali što dokazuje da je zbor postajao i tada. O tome „Ilirske narodne novine" (br. 39. od 15. svibnja 1841.):

„Offertorium **solo** izpjeva umjetno i divno gospodična Marija, kći glasovitoga Subotičkoga muzika Đure Arnolda, kojega je vještina na mnoge krajeve poznta, kakono se kod nas od njega vješto složeni Pastorel „**Veselje ti navješćujem puče kerstjanski**" obično u stolnoj crkvi pjeva."

Nepoznati dopisnik pisao je i o zabavi koja je održana te večeri: „Večernja zabava bila je kod roditeljah mladoga misnika (Marka Hummela – K.P.), gdje su se umjetnice u pjevanju natjecale, nu osobito se ćućenja probudi, kad pogledasmo, kako je gori spomenuta Subotičanka pri klaviru sjedeć persti prebirala, a nježnim glasom serdca naša duboko dirala."

Ta prva poznata nam priredba nije imala, čini se, ništa narodnoga. Slijedeća je priredba, iz 1842. godine, mnogo značajnija. Riječ je o tada modernom vašarskom prikazivanju panoptikuma, projiciranju slika s primitivnim episkopom. Prikazivanje slika bilo je objašnjavano riječima, i to na ilirskom, hrvatskom jeziku, što je popraćeno velikim oduševljenjem. Ali dajmo riječ dopisniku „Ilirskih narodnih novina" (br. 22. od 15. ožujka 1842.):

„Ovih se danah kod nas bavio **Antun Čupić**, Ilir iz Dalmacie, rodom iz mjesta Derniša. On je nas nekoliko večerih ugodno zabavljao, budući da je predstav-

[20]) F. Kuhač, Glazba u đakovačkoj biskupiji, Spomen cvijeće iz hrvatskih i slovenskih dubrava, Zagreb, 1900., str. 301.

ljanja davao, koja su sjenu kroz povekšavajuće staklo bacala. Ovdi su rečena predstavljanja veliku pozornost pobudila, a to ponajviše zato, što su u ilirskom jeziku bivala. Što ovdi u izhićenju serca moga napomenuti imam, da se je moralo igranje teatra njemačkog obustaviti, svi bo se sgernusmo k Čupiću. U zalud je upraviteljstvo njemačkog teatra počelo tražiti kod poglavarstva da Ilir iz Đakova odlazi, – ono ne bi dopušteno."

Iz ovog odlomka saznajemo po prvi put da je u Đakovu postajalo njemačko kazalište. Taj je podatak vrlo značajan jer pomiče datum o prvome đakovačkom kazalištu za četvrt stoljeća unatrag. Do sada se smatralo da je kazalište, hrvatsko, osnovano 1866. Nije poznato kada je njemačko kazalište osnovano, ali je očito imalo svoju brojnu publiku koju je sada Čupić hrvatskim komentarima preoteo. Pokušaj da se njegove predstave zabrane ostao je bez uspjeha pa je kazalište moralo čak prestati s predstavama.

Pisac toga članka svjedoči da je kazalište često obilazilo Slavoniju i davalo predstave. On pri tome spominje više njemačkih kazališnih društava (barem dva) koja su gostovala u slavonskim mjestima. Mislim da to dokazuje kako je riječ o đakovačkom kazalištu a ne možda osječkome koje da je gostovalo u Đakovu.[21)]

Na kraju ovoga članka upozorio je nepoznati dopisnik i na potrebu osnivanja ilirskoga, hrvatskog kazališta. Bilo je to prvi put da se govori o hrvatskom kazalištu u Đakovu.

„Nešto gore ja rekoh o njemačkom teatru. Daklem družtvo njemačkoga teatra u Đakovu može biti, a zašto nebi moglo biti **ilirsko**? ja mislim, da kad bi se koje družtvo ilirsko sklopilo, ako ne bolje, barem bi po Slavonii tako dobro prošlo, kano i družtva njemačka koja često obilaze Slavoniu. Da bi takovo družtvo ilirsko mnogo doprinijelo za ono probuditi, što mi želimo, odviše je ovdi napominjati."

Postoji podatak o još jednoj sličnoj predstavi, nije navedeno koje godine, kada je komentar bio na njemačkom jeziku a publika se pobunila i predstava propala:

„Koliko je duh probuđene Slavonije bio jak vrlo lijepo ilistrira i događaj u Đakovu. Bilo je tada u Slavoniji moderno vašarsko prikazivanje atraktivnih panoptikuma, projiciranje slika s primitivnim episkopom, a sve to popraćeno živom riječju. Kada je u Đakovu takva jedna priredba održavana, a komentator počeo govoriti na njemačkom jeziku svoja objašnjenja, publika je digla uzbunu i predstava je propala." (D. Švagelj, Ilirci iz Slavonije, Simpozij „Doprinos Slavonije hrvatskoj književnosti", 1968., str. 72.)

[21)] T. Matić, Kazalište u starom Osijeku, Građa za povijest književnosti hrvatske 13., 1938. Za godine 1841. i 1842. nije Matić pronašao nikakvih podataka (str. 107.).

Godine 1842. održana je značajna glazbena akademija u korist požeških pogorelaca. Zabava je, dakle, bila dobrotvorna i trebala je pomoći Požežanima koji su stradali od velikog požara. Slična je zabava priređena te godine i u Zagrebu. Đakovačka je zabava opširno opisana u dva članka: prvi je napisao Ivan Stanković (potpisan I. S. Naški) a objavljen je u „Danici Ilirskoj" (br. 28. od 9. srpnja 1842.) a drugi je objavljen u „Ilirskim narodnim novinama" (br. 64. od 9. kolovoza 1842.), ali se ne zna tko ga je napisao.

Zabava je održana 19. lipnja kojega su se dana dijelile pozivnice s ovim tekstom:

„Danas, t.j. 19. Lipnja obderžavati će se muzikalna zabava na korist Požežkih pogorelacah u dvorani velike gostionice. Početak će biti u 5 satih poslije podne." („Danica")

U dvorani je posjetilac dobio „popis muzikalnih predmetah u dva razdjela . . ." U prvome dijelu bijahu ove točke: „1. Ouvertira, iz opere 'der Freyschütz' od C. M. Webera. 2. Cavatina e coro, iz opere 'Norma' od Belinia. 3. Solo za flautu, iz opere 'Bianca e Ferdinando' od Bellinia. 4. 'Dva Slavulja', pjesma polag njemačkoga za dva soprana od Hackla. 5. Chor iz opere 'Liska' od Riesa."

Drugi dio sadržavao je ove točke:
„1. Ouvertira, iz opere 'Norma'. 2. Duetto za sopran i tenora iz opere 'la Sonambula' od Bellinia. 3. Terzetto iz opere 'die Zauberflöte' od Mozarta. 4. 'Tajna sreće', pjesma polag njemačkog od Procha. 5. Cavatina iz opere 'Lulu' od Kulaua. („Danica", str. 109-10.)

Prije početka dijeljen je „Progovor k muzikalnoj zabavi na korist **Požeških Pogorelacah**", pjesma koju je napisao Ivan Stanković. Publike je bilo mnogo kao što pišu i Stanković i nepoznati dopisnik novina. Prikupljeno je 70 for. i 12 kr. u srebru.

Na koncertu su sudjelovali: Ana i Marija Maurović, dvije mlade sestre (od 14 i 11 godina), učenice Hummelove, Dragutin Cankl, „spainski zemljomjer", te članovi crkvenoga glazbenog zbora Josipa Morac, Gašo i Ivan Trišler, Ivan Rütttiger i Josip Bergmann. Posebno su izvjestitelje oduševile sestre Maurović:

„Reći se može, da ove dvije pjevalice u strucì svojoj u ovom malom varoščiću glede mladjane svoje dobe svako čekanje nadvisiše. Ove dvije gospodične, perva u 14, a druga u 11 godini, tako su vješte u umjetnosti pjevanja i prebiranja na klaviru, da po sudu onih, koji stvar razumiu, gólemo ufanje daju, samo ako se i dalje u započetoj umjetnosti uvježbavale budu." (novine)

Na cijeloj zabavi, osim proslovne pjesme, čulo se malo hrvatskoga jezika. Sestre su otpjevale dvije pjesme koje je Stanković preveo s njemačkoga.

„Dvije na ilirski preokrenute pjesmice i jedan neprogovoren progovor, a drugo sve njemačko i po njemački, – pa opet narodno, domorodno, naški: – to je jedna lastavica i gotovo pramaljetje." (Danica)

Pa ipak su obojica izvjestitelja pisali kao o velikom uspjehu ilirizma. Stanković je dokazivao narodni značaj koncerta i ovom pričom:

„Zapovijedio je neki krajišnički meštar da pod oštru kaštigu škularčad raciš negovori, nego sve **deič**. Neki veseo momčić, bojeći se te kaštige, zapjeva u radosti svoga serca: Trink Wein königlicher Marko, halb trinkt, halb dem Šarac gebet. itd. – Kažite mi, bi li poznali, čije je to serce? tko je to pjevo? je li zbilja to njemački pjevo?"

Na kraju je završio Stanković članak zanosnim riječima:

„Ovo je pervi plamić tinjajuće u sercih gdjekoji domorodacah vatre, za podpaliti obćenu ljubav prama našoj umjetnosti i slovenstvu. Ovo je pervo objavljenje silnog duha ilirskog, koi redom zemlje naše obilazeći iz mertvila budi; nas k zaostavitoj narodnosti poziva. Sada je u malima, doskora u većima, a tad Bože daj u svima! I tako će duh ilirski snažan, krepak, silan i nedobit biti."

Posljednji poznati podatak o kazalištu za ilirizma potječe iz 1848. Za vrijeme poklada, tri dana, održavali su klerici predstave. O tome opširnije Mato Topalović 12. ožujka 1848. u pismu A. T. Brliću (Građa za povijest književnosti hrvatske 16., 1948.):

„Bile su to bratjo poklade, a možete se samo mislit, kako je onda ovdje. Vrijeme je bilo, da hudje nije moglo bit, dakle se nikud nije moglo otić. Al baš mi ni žao nije. Tako bo se možebit nikad zabavljao nisam. Naši mladići sva tri dana imadoše od 6. satih na večer predstavljanja. Možebit će Ti Andro! tkogod opisat obširnije, ele ja ću ipak samo malo spomenut. Pervi dan: **'Pad Sigetski'** od Marijana po Körneru. Babić bijaše Zrinyi, a Itlinger Sultan. **Non plus ultra** i odjeća i jedne i druge strane t.j. naših i Turakah, i izvadjanje. Drugi dan: **'Lumpacius Vagabundus'**, nesjećam se baš tko je šta bio, sed nec spectat ad essentiam, medjutim takojer, da pukneš od smija. Tretji dan dva izvorna šaljiva komadića, jedan sastavio Pavković, a drugi Tombor. Naravno sve u narodnom jeziku! Nekakvi Vam se duh od intollerantie prama svakoj tudjoj riječi kod mladeži naše pojavio. Mislim da to u sadašnjih naših okolnostih neškodi. Svako predstavljanje trajalo je skoro do 1/2 9, Gledaocah (izmed koih skoro svi kapitularci) puno da se nemožeš mać."

Zanimljivo je da su đakovački ilirci poznavali Körnerovu dramu, „tu klasičnu dramu mlade njemačke romantike"[22], a još je zanimljivije da su dramskim prvijencima javili mladi studenti, među njima i za apsolutizma poznati pripovjedač Tombor, kojega je to jedan od najranijih hrvatskih tekstova.

4. Čitanonice i knjižnice

Kao i u drugim mjestima i u Đakovu je postojala čitaonica, veoma značajna ustanova koja nije služila samo za čitanje novina, časopisa i knjiga, nego je

[22]) N. Batušić, Hrvatska drama od Demetra do Šenoe, Zagreb, 1976., str. 75. (dramu je preveo i tiskao u Pečuhu Stjepan Marjanović)

trebala probuditi kulturni i narodni duh. Babukić je pisao:

„S utemeljenjem narodne čitaonice u glavnom gradu ovih kraljevina počimlje nova doba života našega narodnoga, jer su se po svih gradovih i glavnih mjestih naših slična društva utemeljila, koja su se za onda smatrala kao ona ognjišta, na kojih se smrzla srca sunarodnika naših griju."
(cit. prema A. Barac, Ilirizam, str. 148.)

A značajni hrvatski književnik Stanko Vraz o čitaonicama u Hrvatskoj pisao je u „Pregledu književnosti južnih Slavena za g. 1842." (Dennica-Jutrzenka 1843.):

„Imamo također velik broj društava za čitanje, koja se kod nas zovu čitanonice. Svaka naša čitaonica ima dvoranu, u kojoj se nalazi knjižnica sastavljena od ilirskih i drugih slavenskih knjiga, a i inostranih, koje se u bilo kojem pogledu tiču i slavenskih. U toj dvorani nalaze se i novine i časopisi većinom slavenski. U svakom gradu osnovana je bar po jedna takva čitaonica. Zagreb ih ima 4.... Glavne čitaonice nalaze se još u Karlovcu, Varaždinu, **Đakovu** (istakao K.P.) i Pečuhu."[23]

Vraz imenuje i đakovačku čitaonicu, dapače ubraja je među glavnije. Zasigurno je riječ o čitaonici Zbora duhovne mladeži. Zbor je osnovan godine 1841. pa je i čitaonica zacijelo iz te godine. Predsjednikom čitaonice postao je Dragutin Tunić, predsjednik Zbora.

„Mladi naš domorodac gosp. **Dragutin Tunić**, sveršivši sretno bogoslovske svoje nauke u sjemeništu đakovačkom – gdi je, kako što je već u novinah i Danici našoj bilo, i predsjednikom bio čitaonice po duhovnoj mladeži utemeljene... (Ilirske narodne novine br. 70. od 30. kolovoza 1842.)

Čitaonica je djelovala i kasnije, 24. prosinca 1845. pišu Gaju da im pošalje prva dva godišta „Danice; regesta u Građi 26., str. 360.:

„Društvo bogoslova javlja Gaju o radu svoje čitaonice s knjižnicom slavenskih djela; mole Gaja, da im daruje komplete 'Danice' gg. 1835. i 1836., da i oni koji iza njih dolaze, upoznaju 'prve korake novoprobuđenog nam duha'."

Sa sličnom molbom javlja se Gaju dvije godine potom (29. 12. 1847.) Stjepan Latković, predsjednik Zbora, koji moli da se čitaonici pošalju neki izostali brojevi „Danice" (Građa 26., str. 290.)

Zbor je uz čitaonicu imao i knjižnicu sa slavenskim knjigama, kao što smo vidjeli. Godine 1848. knjižnica je brojala 600 knjiga:

„Gabro Babić, po redu sedmi predsjednik njegov, sav sretan javlja drugovima u Zagrebu (13. siječ. 1848.), kako je pomoću glavara i dobrotvora knjižnica narasla do 600 svezaka, drže se novine hrvatske, srpske i slovačke..." (M. Pavić, Biskupijsko sjemenište, str. 338.)

---

[23]) Stanko Vraz, Pjesnička djela knj. 3., Zagreb, 1955., str. 325.

Osim Zbora čitaonicu je imala i đakovačka podružnica Gospodarskog društva koja je dobivala hrvatske, slovenske i češke novine za koje je bila uređena čitaonica. Bilo je to 1845. o čemu su pisale „Narodne novine" (br. 28. od 5. travnja 1845.):

„3. o. mj. (ožujka – K. P.) imali smo glavnu sjednicu gospodarstvene naše podružnice u milostivo za tu sverhu po presvijetlom našom gosp. biskupu u svom gradu ustupljenoj sobi.... Zatim obznani gosp. predsjednik prečastni g. kanonik i opat Matić, da su časopisi za podružnicu u posljednjoj sjednici od 30. Veljače određeni i naručeni već prispjeli (Zora Dalmatinska, Kmetijske novine.....Zatim böhmischer Landmann (češki i njemački). Povede se onda riječ, da bi podružnica osim sobe povelike za svoje sastanke, potrebovala također jednu gdje bi se rečeni časopisi i druge s vremenom o gospodarstvu glaseće knjige deržati i gospodi sučlanom svagda na povoljno čitanje stojati mogle. Dakle da bi se nekoje versta od gospodarstvene čitaonice utemeljila. Izjaviše se gospoda upravitelji sjemeništa ovoga, da takovu sobu u sjemeništu istom dragovoljno ustupljuju. Što bude naravno s veseljem primljeno."

Najznačajniji slavonski ilirac Mato Topalović mislio je 1846. i na osnivanje knjižare u Đakovu te je nagovarao Đuru Lucića da osnuje knjižaru u svojoj trgovini. O tome je pisao Gaju:

„Koi Vam list donosi jest ovdašnji tergovčić Đurica plemeniti Lucić.... Čovjek je sasvim naš, kao što ćete i sami opazit, a pokraj toga veliku imajuć porodicu kao plemić u nuždnih slučajevih do velike pomoći biti može. Vi bo i onak znate, da kadšto što naše vele i vragu sviječicu zapalit treba. Dakle ovaj naš Đurica dao se je nagovorit, da malu kakvu knjigarnu u Đakovu zametne, imavši svoj dućan na veoma zgodnom mjestu. Takov čovjek i takov zavod kako svuda po Slavjanstvu našem, tako je i ovde od velike potrebe." (Građa 6., str. 260.)

Nije mi poznato je li doista osnovana knjižara u Đakovu jer drugih podataka o njoj nema.

5. Zbor duhovne mladeži

Zbor duhovne mladeži bijaše književno udruženje bogoslova đakovačkog sjemeništa, osnovano po uzoru na slični raniji zagrebački zbor.

„Mjeseca ožujka 1837. osnova duhovna mladež zagrebačkoga sjemeništa prvo u nas književno društvo 'Zbor duhovne mladeži'. Pokretač te zamisli bio je bogoslov III tečaja, Jakov Petek. Cilj je društvu bio: prosvećivanje domovine, a sredstvo za taj cilj: izdjelavanje narodnoga jezika."[24]

Đakovački je zbor osnovan 5. listopada 1841. i imao je u početku 16 članova. Prvim mu je predsjednikom Dragutin Tunić, bogoslov četvrte godine, koji

[24]) A. Cuvaj, Građa za povijest školstva, sv. 3., 2. izdanje, Zagreb 1910., str. 306.

je surađivao u Gajevoj „Danici". O zboru je Tunić pisao u „Danici" (br. 20. od 14. svibnja 1842.):

„Već s početka školske ove godine mladež duhovna sjemeništa našeg jednoglasno združi se, da po primjeru bratje svoje u inih biskupijah uvježbavanje u narodnom jeziku obderžava, i da se tako i u ovoj struci dostojno pripravi za dojduće stanje svoje, kano naučiteljah sebi povjerenog puka, komu hranu duhovnu – nauk za izobraženje uma i sarca – polag razmjerja meko ili kruto jište podjeljivati imade."
O samom osnivanju je napisao:

„Namjeru ovu očitovasmo mi vrijednim sjemeništa našeg upraviteljem i udilj blago zaštitjenje kod njih nadjosmo. Da, isti dostojni upravitelj naš, prečastni gospodin **Ivan Rastović**, kanonik i infulirati prepošt cijelu stvar predloži njegovoj presvjetlosti varhovnomu našemu otcu i biskupu **Josipu Kukoviću**, koi – kano uvijek tako i sada za našu sreću blago bdijući – milostivo odobrenje svoje zavedenju našemu podijeli.

Ovako je stvar stajala već u Listopadu god. 1841. i za ovo šest mjesecih zaista smo – sami najbolje očutjujemo – silno napredovali."

Tunić je pisao i o namjeri društva:
„Zakoni družtva uređeni su polag stanja sjemeništa i polag njih derži se čitanje i tumačenje raznih spisateljah naših, polag njih obavljamo u občenitim sjednicah i ine poslove naše. Duh sloge, čednosti, uljudnosti i tihe, ali neprestano goruće ljubavi k rodu svome u njih vlada, i sardca čistim ćutjenjem uzaimne radosti i nagnutja napunjuje..... Pa i po tome se ljepšoj budućnosti nadati možemo, što nam družtvo izobraženih ljubiteljah milog materinskog jezika i narodnosti naše uvijek rasti mora tim više, što i blagomislećih muževah ima, koji mudrim savjetom i darežljivostju svojom nejako družtvence naše podpomažu."

Ti su blagomisleći muževi rektor Ivan Rastović, duhovnik Stjepan Jesenković, naročito profesori sjemeništa Mato Topalović, Ivan Stanković i drugi. Njihov drug Antun Stojanović potiče ih iz Pešte „da slove pjesme i štiva odabrana, sastavke čitaju i ocjenjuju; za praznika Slavoniju upoznavaju, koju treba od sna buditi; braća iz Zagreba pozivlju (1843.) drugove đakovačke na zamjenično dopisivanje, radi poznanstva i vježbanja u jeziku...."

Zboru je slao knjige iz Zagreba Vjekoslav Babukić, najpoznatiji knjižar toga vremena; nekoliko podataka nalazi se u korespondenciji Topalović-Babukić; godine 1845. prodao je zboru u dva navrata sedamnaest knjiga.[25]

Mato Topalović, došavši 1844. u Đakovo, postao je nadzornik društva.
„To me dosta košta, al ništa to rado činim, samo kad vidim da se duh narodni razprostire. Ja imam to načelo da se i knjižnica njihova množi, i ako bi moglo

[25]) T. Smičiklas, Život i djela Vjekoslava Babukića, Zagreb, 1876., str. 32-3.

bit čim manjim troškom. Malo ih, a ne može se velik porez uzet, jer bi se mnogi mogli popišmanit." (Topalovićevo pismo Babukiću od 19. listopada 1845., K. Pavić, Iz korespodencije hrvatskog književnika Mate Topalovića, Croatica, u tisku)

Predsjednici zbora za ilirizma bijahu Dragutin Tunić, Nikola Ergotić, Pavao Andrić, Đuro Filipović, Krunoslav Johanides, Cvjetko Latković i Gabro Babić. Članovi su zbora i kasniji književnici Ilija Okrugić i Janko Tombor.

Posebno je značajan zbor po tome što je osnovao prvu đakovačku čitaonicu i što je Mato Topalović prvi predavao hrvatski jezik.

Zbor je postojao i za apsolutizma do 1856. kada je zabranjen. Obnovio ga je 1860. Vilim Korajac, kasnije profesor na sjemeništu i književnik.

6. Topalovićeva predavanja o hrvatskom jeziku

U ovome poglavlju osvrnut ću se na još jedan važan oblik rada Zbora duhovne mladeži i Topalovićeve jezične borbe, na njegova predavanja o hrvatskom jeziku u Đakovu.[26] Ta pedagoška Topalovićeva aktivnost neobično je značajna jer se tada nije predavalo o hrvatskom jeziku i na njemu. Latinski je jezik bio **lingua academica,** madžarski **lingua patria** a hrvatski **lingua exotica.** Doduše već 1832. dr. Smodek predavao je na zagrebačkoj gimnaziji hrvatsku gramatiku, ali na latinskom. Godine 1835. gramatičar Antun Mažuranić dobio je dopuštenje da na zagrebačkoj gimnaziji predaje dva sata tjedno hrvatski jezik učenicima viših razreda (predavanja su mogli polaziti i drugi). Uspjeh je bio velik a Mažuranić je predavao šest godina.[27]

Dakle, kada je Topalović 1845. počeo predavati hrvatski, bio je osamljen. Kao što je poznato, 1841. je osnovan „Zbor duhovne mladeži" i njegovim je glavnim zadatkom, kako piše Tunić, da se „uvježbavanje u narodnom jeziku obderžava" (Danica, 1842.). Ali umjesto učenja hrvatskog jezika, morali su prema jednoj naredbi od 1833., učiti madžarski! Naravno, učenici su ta predavanja izbjegavali.

Takve su bile prilike kada je u jesen 1844. Topalović imenovan profesorom filozofije na sjemeništu. Topalović je iduće godine započeo s predavanjima o hrvatskom jeziku za članove zbora i druge bogoslove. Prema tome, on je prvim profesorom hrvatskog jezika u Đakovu, godinu dana prije poznatih Babukićevih predavanja u Zagrebu.

„....Topalović, kao prof. filozofije, poče u jesen 1844.[28] i posebna predavanja iz

---

[26]) K. Pavić, Grafijsko-pravopisna problematika u djelu Mate Topalovića, Županjski zbornik 6., 1979., str. 129-31.

[27]) Lj. Jonke, Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća, Zagreb, 1971., str. 131.

[28]) Ovdje Matija Pavić griješi jer je Topalović, kao što slijedi iz neospornih dokumenata, počeo predavati u jesen 1845. – K. P.

jezika **hrvatskoga** da bude tako prvi **'linguae et litteraturae patriae'** učitelj i da se tim usposobi za stolicu hrvat. jezika, na akademiji zagrebačkoj... I dalje je nastavio prelekacije iz hrvat. jezika koje je pohađala većinom sva mladež duhovna. S njegovim je imenom spojena stolica hrv. jezika u liceju našem, kao sa Babukićevim ona u Zagrebu. Njih oba dvojica, sinovi Slavonije, od mladosti znanci iz blizine (Požega-Zdenci) prvi su **učitelji** hrv. jezika." (M. Pavić Biskupijsko sjemenište, str. 186.)

Prvo predavanje on je održao 17. listopada 1845. Topalović je sve to organizirao na svoju ruku, samo uz suglasnost prodirektora Josipa Matića. O tome on piše drugi dan, 18. 10. 1845., svome prijatelju Vjekoslavu Babukiću:

„Kud puklo da puklo ja sam hvala Bogu u **jučerašnjoj** poslije jučerašnjeg sata od sveobće dogodovnice, i to od 3-4. počeo predavat našu gramatiku. Taj sat i onak je prazan. Pitao sam Prodirectora, on neima ništa suprot, meni se hoće to činit, a djaci su jedva dočekali, dakle eto gotove katehedre, koja će imat skopčano sa sobom 20 danah na mjesec. Pa ja ipak, vjeruj mi volim ovo, nego tamo. Ovdje me nitko toliko nepazi, mogu slobodno govorit kako mi se hoće. Istina malo je zemljišta, al ništa, znamo da, kad je dobra zemlja i dobro se obrađuje, više i bolje donaša nego velike njive." (K. Pavić, isto, 6. pismo)

U drugom pismu Babukiću (14. studenog 1845.) Topalović ponovno govori o svojim predavanjima. Đakovačkom se profesoru program odjednom proširio pa namjerava predavati ne samo hrvatsku gramatiku nego i gramatike slavenskih jezika, povijest ilirskoga i uopće slavenskih jezika kao i povijest i zemljopis slavenskih naroda. Predavanja je proširio i na druge učenike koji „svi radosno slušaju":

„Drago bi nam svim bilo da se već jedan put riješi stvar zbog narodne stolice, i da tebi zapadne. Ja sam ti već pisao, da sam i bez toga ovd počeo. Došao sam baš do pridavnih imenah. Mislim ove godine ne samo našu, nego i sve posestrime slavjanske slovnice projti, i to s objemi classami Fillologičkimi, a na godinu s pervom to isto, a s drugom dogodovštinu slovstva najprije ilirskog, a potom u obće slavjanskog dakako s narodno i zemljopisnimi okolnositima. Tako sam si preduzeo. Međutim ako bi mi kakvi bolji način znao saobćit, rado ću ga primit. Naravno ovd ide svojevoljno sve, nit će pod moranje, a mislim da će baš na taj način i većim plodom urodit...."

Iz slijedećega Topalovićeva pisma (18. 12. 1845.) proizlazi da on i filozofiju „teše" hrvatski a to je učinio i dr. Jeronim Andrić.

„Što se moje ovdje narodne kathedre dotiče, ja tračim dalje. Nećeš ni ti, il koji mu drago bio, možebit čestje za nedjelju danah predavat. Ja 3 put, i to kako sam ti piso po podne od 3-4 sata, al samo Mudroljubcem, taj bo sat imamo prazan, bogoslovi privatno uče. Ja štogod mogu i od naukah, naški tešem, Andrić svoju pastirku bogoslovom naški. Nemojte Vi indi na Slavonce."

Ujedno je Topalović odlučio nagraditi knjigama (Drobnićevim rječnikom i časopisom Iskra) najbolje svoje „ilirske slušaoce." Početkom 1846. pokazao je i razjasnio ćirilicu i glagoljicu, kao i slovensku i češku gramatiku. S ponosom ističe kako „moji cernci" već čitaju Šturove novine i češki rječnik (K. Pavić, isto, pismo A.T. Brliću od 24. ožujka 1846.).

U srpnju 1846. godine, za vrijeme školskih ispita, održao je Topalović prve ispite iz hrvatskog jezika. O tome piše 10. srpnja Brliću:

„Kod nas baš sada izpiti, kao i tamo na vrat na nos traju . . . I ja sam odlučio poslije magjarlie iz naše slovnice moje đake prokušat, i odredio sam, koi se budu odlikovali po kojom knjižicom nadariti."

Matija Pavić u svojoj knjizi (str. 193.) tvrdi da je Topalović prvi put ispitivao 22. srpnja 1844. To međutim nije točno na osnovi onoga što je do sada rečeno. Topalović predaje do 1848. kada je vihor povukao i njega. Sudjeluje na slavenskom kongresu u Pragu i na saborskim zasjedanjima a potom odlazi s vojnim četama u Italiju.

Ova su predavanja veoma značajna jer su bila u to vrijeme u Hrvatskoj sve do Babukićevih jedina. Time je Topalović osnovao katedru hrvatskog jezika u Đakovu; mnogo godina kasnije, poslije pada apsolutizma, bio je jedno vrijeme njegovim nasljednikom i Fran Kurelac.

7. Književnici i književni pokušaji

Vrijeme ilirizma bilo je vrijeme poezije. Većina je pisaca, velikih i malih, posebno u prvo vrijeme, književnost shvaćala utilitaristički. Literaturi je zadaća da budi narodnu svijest. Stoga su se mnogi ilirci prihvatili pera i počeli pisati. U pjesmi „Der Wörtchen eines naturalisierten Kroaten" („Luna" 1840.) Ferdinand Rosenau ustvrdio je ironično da je u Hrvatskoj sve propjevalo (A. Barac, isto, str. 14.). A August Šenoa u jednome njemačkom članku o Preradoviću napisao je:

„Slijepi su progledali, nijemi progovorili, sakati prohodali, to je bilo vrijeme čudesa, vrijeme poezije." (A. Barac, isto, str. 139.)

I među đakovačkim ilrcima našlo se dosta njih koji su pisali, najčešće u „Danici". Ali književna vrijednost i značenje, osim Topalovića i Tordinca, nije veliko.

U petnaest godina ilirizma i književnog lista „Danica" susrećemo nekoliko generacija. Potkraj ilirizma javio se stari Adam Filipović jednim polemičkim člankom o Šimi Starčeviću. Drugu generaciju đakovačkih iliraca sačinjavaju Mato Topalović, Juraj Tordinac, Ivan Stanković i profesori sjemeništa, rođeni između 1810.-1815., koji su u početku ilirizma već formirali svoja shvaćanja. Oni su bili plodni suradnici prvih godina „Danice" a početkom petog desetljeća javljaju se rijetko. To su najznačajniji đakovački ilirci. Treću generaciju čine ilirci rođeni u trećem desetljeću 19. stoljeća koji su počeli surađivati u „Danici"

u petom desetljeću. Uglavnom su to bili klerici, članovi Zbora duhovne mladeži, a njihove su pjesme bez značenja. Neki su postali značajniji u idućem razdoblju, u vrijeme Bachova apsolutizma.

Velika većina ovih književnih pokušaja nema vrijednosti. Uglavnom su to minorni pisci kojima je pisanje pjesama rodoljubni zadatak. Iako su Topalović i Tordinac najznačajniji đakovački ilirci, o njima ovdje ne pišem jer bi to znatno premašilo opseg ove rasprave. Njima će biti posvećeni, i već jesu, drugi radovi.

Godine 1847. javio se u „Danici" Adam Filipović, poznati književnik prije preporoda, člankom „Gospodinu Šimi Starčeviću" („Danica" 13. od 27. ožujka). Potpisao se kao Adam, parok gorjanski. Članak je napisan ilirskim pravopisom. U njemu polemizira s jezičnim shvaćanjima svećenika Š. Starčevića koja je ovaj iznio u zadarskoj „Zori dalmatinskoj."

„Ja sam u Slavonii rođen i ostario: ja sam nuz Đakovo, (ne Diakovar, kako zlo Zora ovo ime piše), ja sam blizu Vinkovacah i blizu Osijeka, ali nisam čuo ni štio, da je tko rekao: pravopis zagrebački zove se rogati, nego znam da u Đakovu, Vinkovcih, Osijeku, itd. rado štiju i rado pišu ovim pravopisom, osim onih možebit, koji neterpe ni narod, ni našu slogu." (str. 51.)

Filipović potvrđuje da je ilirski pravopis općenito prihvaćen u Slavoniji. On ga brani protiv Starčevićevih napada:
„Kako pako vidimo, da sa sviuh stranah u pravopis g. Gaja najveći dio naroda našega pristaje, i da je ovaj pravopis nas verlo približio ostaloj bratji slavjanskoj, zašto ga i mi nebi radi sloge, bratinstva i jedinstva našega primili?" (str. 51.)

Trebalo bi proučiti i Filipovićeve kalendare da bi se vidjelo kakav je njegov odnos prema ilirizmu.

S dvije pjesme i jednim većim člankom zastupljen je u „Danici" Ivan Stanković, profesor na sjemeništu. Objavljeno je i jedno njegovo pismo Gaju kao i regesta pisama.[29] Već u prvom godištu „Danice" objavio je dulju pjesmu „Uzdasi Vile Slavonkinje" („Danica" 8., 1835.). Nakon toga nastaje stanka do 1842. kada je u „Danici" (br. 28. iz 1842.) štampao pjesmu „Progovor k muzikalnoj zabavi u korist požeških pogorelih" u članku „Dopis iz Đakova".

Prva je pjesma napisana starom slavonskom grafijom. I u ovoj se pjesmi, kao i u Tordinčevoj („Žalost-Radost"), Vila Slavonkinja tuži na nesretno stanje u zemlji:

---

[29]) J. Horvath i Jakša Ravlić, Pisma Ljudevitu Gaju, Građa za povijest književnosti hrvatske knj. 26., Zagreb 1956., str. 428-30. Treće pismo, pisano 1848. nije našega Stankovića jer je on četiri godine ranije umro.

Od suzah mi lice potavnilo,
A od tuge serdce uvenilo.
Svagdi xalost, tuga, jadi svuda,
Utishenja tuxnoj od nikuda.

Pa i pjesme kojih nekada bilo, sada su umukle:

Gdi su gore, kuda su glasile
Lipe pjesne sestre moje mile,
Pjesne lipe od nashih starinah
Pune slasti i rajskih milinah?
Zar su ovo? Shta su umucsale?
Joj xalosti! puste su ostale!

U toj se teškoj situaciji javlja zvijezda Danici (dakako, to je časopis „Danica") da probudi narod:

A ti zvizdo, lica prejasnoga,
Xiva xeljo tuxnog serdca moga!
Lipa si mi sad se ukazala,
Lipsha odsad sve uvik mi sjala!
Idi, idi! nemoj nigdi stati,
Xarko sunce berxje mi povrati!

O članku je bilo govora u poglavlju o kazališnim i glazbenim priredbama u Đakovu. Pjesma, s uvodnom kiticom iz Schillera, govori o velikom požaru u Požegi:

Joj pomagaj! svud se širom čuje,
Buka, praska vatre i oluje,
Zvona, bubnji tužnim glasom biju,
Marva ruči, a psi vjerni viju,
Djeca plaču, majke od strah' blide,
Da u ognju grob svojih ne vide!

– i o potrebi da se požeškim pogorelcima pomogne.

Godine 1838. htio je objaviti, kako piše Gaju, knjigu svojih korizmenih propovijedi, ali u tome, vjerojatno zbog rane smrti, nije uspio. Dopisivao se i prijeteljevao s Gajem, Vrazom, Tordincem, Ilićem i drugima. Luka Ilić Oriovčanin o njemu piše:

„Sa Stankovićem Profesoro:n sam čestjeput, i nigda se nerazidemo da šta od njeg nenaučim." (Z. Voborski, Etnografski rad i korespondencija Luke Ilića Oriovčanina, Marulić 1, 1979., str. 50-1.)

Ilić također spominje rodoljubni rad đakovačkog svećenstva:
„Đakovačke biskupie Duhovničtvo mnogo nadkriljuje od Zagrebačke. Vatreni su Domorodci da druge nenapominjem: Sabolović, koi neprestano piše. – Vukašević u Pocerkavlju Parok veoma učen čovjek. – Filipović koi mnoga u rukopisu imade i drugi." (isto)

Ivan Stanković rođen je u Đakovu 13. prosinca 1810. Đakovačku bogosloviju pohađao je od 1827. a u jesen 1829. poslao ga je biskup Rafay u peštansko sjemenište. U Đakovo se vratio 1833. i odmah počeo predavati kao profesor na sjemeništu. Umro je naglo u proljeće 1844.

„Ljubitelj lova pošao je 3. svibnja na tu svoju malu zabavu, prehladio se a već 4. svibnja 1844. izdahnuo u domu svojih roditelja, istom u dobi od 34 godine.... Sva je okolina potrešena bila od nagle smrti svojega obljubljenoga sina i prijatelja, svećenika i učitelja izvanrednih sposobnosti.... Bio je, uz svoju službu, eksaminator sinodalni i prisjednik sudb. stolova županija virovitičke i srijemske, a uz to... oduševljeni sudionik pokreta ilirskoga." (M. Pavić, Biskupijsko sjemenište, str. 175-6.)

Sahranjen je na đakovačkom groblju a na grobu mu je uklesan ovaj tekst:

Ivan Stanković,
Biskupije đakovačke misnik,
Mudroljublja i sv. Bogoslovja Doktor,
Bogoslovja u Đakovu profesor,
Na žalost biskupije, domovine, roda i prijatelja
4. svibnja 1844. u 34. svojoj godini
S ovog svijeta odazvan pod ovim spasenja znamenjem
Čeka puti uskrsnuće i život vječnji.

Ko ružica ja sam cvao
Ko rosica naglo pao,
Smrt ne broji tvoje čase
O čovječe pripravljaj se!

Epitaf je sastavio Mato Topalović (M. Cepelić, Đakovačka groblja, str. 28.). Danas grob ne postoji.

Pristaša je ilirizma bio Jeronim Andrić (Vukovar 1807. - Đakovo 1879.), profesor na đakovačkom sjemeništu. Predavao je više predmeta, među ostalim i madžarski jezik. Uz Topalovića je prvi počeo predavati na hrvatskome. Andrić nije surađivao u „Danici", ali je napisao i pokušavao izdati „Pastiroslovje", hrvatski pastoral. O tome više M. Pavić (Biskupijsko sjemenište, str. 185.):

„U lipnju 1844. izađe prev. rješenje, kojim se dozvoljuju predavanja iz pastoralnoga bogoslovja u jeziku živom. Patriotični profesor te struke (od listopada 1844.) Jerko Andrić na prvom (5. listopada t.g.) javlja zboru, da je njegov rukopis hrvatskoga pastorala već sav priređen za tisak....U veljači sljedeće godine mislilo se i na tisak, ter počeli kupiti predbrojnici, među njima su prvi svi profesori sa 24 for. Sam Kuković se je nadao, da bi djelo našlo pristup u sva naša bogosl. učilišta. Kratko vrijeme boravka Andrićeva na stolici pastorala (do 1846), a možda i slab odziv, osujetiše njegovu plemenitu nakanu, prem je na štampu i poslije, kao župnik u Otoku, mislio."

Godine 1851. poslao je rukopis Matici ilirskoj na njezin poziv da pisci šalju rukopise koji bi se tiskali. I ovoga puta bez uspjeha. (Spomen-knjiga Matice hrvatske, Zagreb 1892., str. 23.)

S tri pisma Ljudevitu Gaju javio se u ilirizmu Stjepan Jesenković, profesor vjere u sjemeništu (Građa za povijest književnosti hrvatske 26., str. 225.) Prvo pismo napisano je 2. travnja 1835. i u njemu šalje Gaju svoj prijevod iz latinskog jezika za „Danicu" koji nije objavljen.

U drugom pismu (konac listopada 1835.) obavještava Gaja da mnogi u Slavoniji zamjeraju što novine nose oznaku „Hrvatske" pa se boje „Slavonci, da ih ne pohorvatite, već da ih narešite: Novine Slavjanske, illi Ilirske, illi občinske, i tako Danicu občinskim imenom, ar nije samo Horvatska, Slavonska i Dalmatinska, nego i drugih Bratjah...." Nakon nekoliko prigovora Gajevu pravopisu dodaje: „Kamo sreće, kad bi se svi jednokupno u pisanju knjigah složili, a obćeno, i druževno nek svak govori, kako zna." Pismu je priložio pjesme koje nisu objelodanjene.

S tri pjesme u „Danici" zastupljen je Ilija Okrugić (Srijemski Karlovci 1827. – Petrovaradin 1897.), klerik na sjemeništu. Godine 1845. objavio je pjesmu „Danici za novu godinu („Danica" br. 1. od 4. siječnja), iduće godine „Sriemu našemu na slavu" („Danica" br. 2. od 10. siječnja 1846.) i 1847. „Vjernost i stalnost ilirska" („Danica" br. 38. od 18. rujna). Godine 1845. u „Zori dalmatinskoj" iz Zadra objavio je pjesmu „Pozdrav Zori i braći dalmatinskoj". Regesta dvaju pisama Gaju tiskao je Deželić u Građi za povijest književnosti hrvatske sv. 6. Oba su pisana u Đakovu.

Pjesma „Danici za novu godinu" uobičajena je pozdravna pjesma o svakoj novoj godini. Mato Topalović, profesor u sjemeništu, pisao je o njoj:

„Pojavljuje se u njima (đakovačkim klericima – K.P.) njekoliko pjesnikah. Pozdrav pervoj Danici od ove godine jest druge godine Bogoslova našeg; da sam mu ja malo izpravio, to ćeš i onako opazit moć." (Topalovićevo pismo A. T. Brliću od 18. 1. 1845.)

Oj Danice, sjajna ti zviezdo na nebi,
Primi ljubko pozdrav, koga šaljem tebi,
Oda fruških gorah, razkošnih krajevah,
Ovog nigda ljutih gnijezda od zmajevah".

Okrugić je kasnije pisao veoma mnogo, velik broj pjesama, lirskih i epskih, drama i pripovijedaka. Najpoznatije su mu drame „Sačurica i šubara" (Osijek 1864.) i „Šokica" (Zagreb 1884.). Obje su desetljećima bile popularne i s uspjehom izvođene u Slavoniji. Današnji sud o njemu iznio je Nikola Batušić:

„Ilija Okrugić .... pravi je poligraf s očitim sklonostima na neka grafomanska obilježja .... Ilija Okrugić bio je plodan pisac, njemu odista nijedan dan nije prošao bez stiha ili retka, no danas bi se, sudeći sasvim trijezno i sa mnogo usporednoga gledanja na suvremenike, moglo s punim pravom reći da su

mu dometi rada bili u opreci s postignućima." (Pet stoljeća hrvatske književnosti knj. 36. Pučki igrokazi XIX. stoljeća, Zagreb 1973., str. 117.)

S jednom pjesmo („Majka", br. 51. od 19. prosinca 1840.) i jednimn člankom („Dopis iz Đakova", br. 20. od 14. 5. 1842.) javio se u „Danici" Dragutin Tunić, predsjenik đakovačkog Zbora duhovne mladeži. U članku izvještava o radu zbora, o tome pisao sam već ranije. Pjesma, s temom o majčinskoj ljubavi, bez veće je vrijednosti kao što pokazuju i ovi stihovi:

Muž već posta i suprugu ima,
I dječice blagoslov uživa,
Već ljubavi od njih cjelov prima;
Al' što 'zgubi, majku nedobiva:

Sva je ljubav druga kraj njezine bajka,
Tak neljubi nitko, kako ljubi majka.

Posljednja dva stiha tiskana su kao moto u istom broju lista.)

Kada je Janko Tombor došao 1846. u Đakovo, imao je već iza sebe dosta članaka u slovačkim političkim novinama. Ta njegova suradnja, međutim, nije proučena. Podrijetlom Slovak (rođen u Žilini 1825., umro u Đakovu 1911.) morao je zbog tih članaka u Hrvatsku gdje na đakovačkom sjemeništu završava bogosloviju. Godine 1848. napisao je, kako je već poznto, „izvorni šaljivi komadić" koji su đakovački bogoslovi izveli. Iste je godine kao kapelan surađivao u „Slavenskom jugu" i „Südslavische Zeitung". Pravu književnu aktivnost razvio je za Bachova apsolutizma. Tada je napisao više pripovijesti i pjesama. Nakon apsolutizma prestao je pisati posvetivši se politici, te je nezasluženo zaboravljen.

Sa jednom pjesmom („Moja samoća" u „Danici" 34. iz 1847.) i četiri pisma Gaju (regesta u Građi 26.) zastupljen je Stjepan Latković, bogoslov i predsjednik zbora. Pjesma je veoma dugačka, trideset i jedna kitica od četiri osmeračka stiha, i slavi samoću:

Ah, samoćo i pustinjo,
Mila moja drugarice,
Nad sve svijeta tog milino
Tvoje tajno štujem lice.

i život u prirodi i na selu za razliku od gradskoga života:

Jutrom, mjesto da b' na kavu
U kavanu išo koju,
Po rosnom se i mirisnom
Šećem vesel perivoju.

Latković je i inače slao Gaju pjesme i dopise za novine i „Danicu" koji nisu objavljeni. Godine 1850. napisao je nekoliko članaka o Istri koje Gaj također nije tiskao.

Osim Adama Filipovića i Ivana Filipovića (1823.-1895.), učitelja i pedagoškog pisca, koji je u „Danici" između 1845.-8. objavio petnaestak pjesama, objavio je i svećenik Ferdo Filipović (1833.-1916.) godine 1848. pjesmu „Nevierni vojno („Danica" br. 48. od 25. 11. potpis: F. Filipović). Do sada se smatralo da je tu pjesmu napisao I Filipović jer je Ferdo imao tek petnaest godina. Pravog je autora otkrio M. Živančević u raspravi „Danica ilirska" i njeni anonimni suradnici" (Croatica 5, Zagreb 1973., str. 75.):

„Međutim, u 'Danici' 1848. ima romanca **Nevierni vojno,** s potpisom F. Filipović..... U reprintu („Danice ilirske"u izdanju Libera u pet knjiga – K.P.) je uz tu poziciju stavljen upitnik: Ivan? – budući da je Ferdo u to vrijeme premlad, a nije dešifriran ni u **Bibliografiji** Leksikografskog zavoda (knj. IV, 560). Sve je to, dakako, zabluda, kako me je obavijestio – sada već pokojni – Ivan Esih: upravo je ova romanca prva publicirana pjesma mladoga Ferde Filipovića (usp. materijal za **Jugoslavenski književni leksikon** u Rukopisnom odjeljenju Matice srpske)."

Pjesma je, kako je rečeno a piše i u podnaslovu, romanca, u osmercima s Goldonijevim talijanskim stihovima kao motom. Pisana je po uzoru na narodne romance. Za vrijeme apsolutizma Filipović je jedan od značajnijih hrvatskih pripovijedača (surađivao u „Nevenu").

Slika 1. Grob Adama Filipovića u Gorjanima

DANICA ILIRSKA

Broj 34. U Subotu 25. Serpnja 1843. Tečaj VIII.

Pančić.
(Pečuj 1843)

Bistre adrese mile,
Ti pastirah dare sretni!
Kim srdcá sgrtiše tvoje krile
Dobro 'z sebe tej jedini.

U tvem krilu kuta pesti
Moje srdce ja bez hudi;
Ta ljubezi tvoji zlezi,
Ke mi sve grád obsidi.

Tu pastirski, ljubezljivo
Mimo! tvoj se hit umiri,
Dok junáčke Dojde Iva,
»Daj mo pamet vzadu hitre!

Kako blagom sva se podjah,
Ki pastirom hit mi sradi! —
Tu srcka mo zbude zgoda,
Sarce al sniva, nam tvoj ljubi.

Fr.
Dobrodejnjem.

Dopis iz Djakova.
Ja pisuć B—a

Poštovani gospodine, vridna domorodke!

Ja bi rekô: »Kuch ich nur in Arkadien geboren« ... ako Vi znate, do sam Schillera čita. Zato velim samo: ... i ja sam se u Slavonii rodio i kruha Boga! Grlim ja se kot dite s Slavonii. Djakovo je, da kažem kô tuj Kotli gojitelje sokolove, odkuda gitovi ... ali svemilostivo sam, da sam i ja sokol. Ove ćete medjutim i sami lasno opaziti, kad listak moj pročitate. Jer ne znam u svakih kutovi, ali u vidu sitovidu, što bi moj kô sokol imati morao. — Sad ćutajte tuj iz Djakova pa-tom: *Donat, v.j. 18. Lepeja obdržavaše se ne samo* ... *na zahtevanje na Kotli Pleških pogrešlivcah u dvorane ... Kir. gospodine. Pitanje se bi ne ti sveti gosti godu.* Kir, to sam vimen na kôlu pisano u svojimu vlastitimu selima tim; i premda sam se dvojezi čudio, tjed. sam, jedna ulaknje gostionica, i njegovi sastava s ostih selah u velikih gostionicah, i mojim sastava u Zagrebu obilja ugledao lasnom brej plaćanih od svakog svega i svuga, pre smatrahu sprave i ostale pripravne za objestjenu zabavu, i ime strašnu gnusu pomislim: jedu li Kotu i u sama vetrovna čudnosh kot mudo? — U dvorane sam dobite *pojci, muzikalnih predmetah u dne vezalo*, koje se redom prozivati imadoše. *Prve vazdil* sadržaje sledeće bivše: 1. Ouverture, iz opere ... 2. Cavatina iz opere ... od C. M. Webera. 2. Cavatina iz opere, iz opere ... od Bellina. 2. Solo za Rog, iz opere ... 2. Arija iz opere ... Ferdinanda od Bellina. 2. »Dva Slavljana« pisma pokoj ... almašnje za dva soprana od Hurlda. 3. Chor iz opere »Lukas« od Riva. — A drugi vazdil sadržaje: 1. Ouverture, iz opere »Norma.« 2. ... i tenora iz opere ... Semiramide od Bellina. 3. Tercetto iz opere ... Zauberflöte« od Mozarta. 4. ...

Slika 2. Članak o glazbenoj priredbi u „Danici ilirskoj“

Slika 3. Mato Topalović (1812-1862.)

DANICZA

Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka.

Techaj I. | Dana 28. Szechna 1835. | Br. 8.

Nezbere dnevi. [illegible] vam,
Narodnost [illegible] skam.

UZDISI VILE SLAVONKINJE.

Kud cha tuxna iz ovih pustinjah,
Kud iz gustih kud cha ovih tminah?
Ako stupim, propasti se bojim;
Jad me mori, ako ovde stojim,
Mrak je tavan, neda mi viditi,
Xalost texka, ni jaj odaliti! —
Od suzah mi lice poterralo,
A od tuge serdce [illegible].
Svagdi xalost, tuga, jadi svuda,
Utochishta tuxnoj od nikuda!
Zalud cvilim u 'voj strashnoj nochi,
Cvilim jadna — a ni od pomochi!
K' [illegible] na lipote davne
Moga roda, moje zemlje slavne,
Ili motrim [illegible] cvitja polja,
Spopada me sve gorja nevolja:
Jer ona je svaka vech propala,
A ova su za tudjine cvala. —
Nema diesnih sad vishe gradovah
Slavnog posla mojiha djedovah,
Nishta nema, osim gola stine,
Davne slave tusne razvaline!
Strashno jih je satarilo vrime,
Da jim jedva josh ostade ime! —

Gdi su gore, koje su glasile
Lipe pjesne sestre moje mile,
Pjesne lipe od nashih starinah
Pune slasti i rajskih milinah?
Zar su ovo? Shta su umuknule?
Joj xalosti! puste su ostale!!
Ta nema jih nitko veseliti,
Nit na blagu radost probuditi!
Pokojni su sladki pjevci moji,
Davno vech jih mir vicsnji pokoji,
Javor gusle glas su izgubile,
Izgubile, josh se i strunile!

Nema tko che opet jih slaviti,
Nema, tko che pjesne pojaviti!
Pa zato su moje umuknule
Zato gore, puste su ostale! —

Gdi su roda slavni kralji moga,
Gdi vojnici puka vitezkoga?
Gdi su? koji svog doma za slavu
Kad davasha svoju kerv, i glavu
Cerna mi jih sad krije zemljica!
A ja placsem tuxna udovica! —
Gdi su sinci mile majke moje,
Te necsuju tuge sestre svoje?
Ja jih zovem, — serdce mi jih stine,
A oni me sve jednako bixe! —
Shta? i nju su oni ostavili,
Ostavili gerdno porusili?
I od nje se zar oni sad stide,
Od nje stide, svoje majke side?
Nek se stide — stid jih umorio!
Kroz sve vike svaki proklet bio!! —

Na to li sam nesrechnica spala?
To od mojih sada docsekala? —
Virno sam jih uvik ja ljubila,
Da ni niesja ljubav takva bila,
Pa nevira platja i [illegible] posta! —
Ali Dragi, neka vam je prosta!
Ja cha cvilit u ovoj dolini,
Dok mi lipshi opet danak [illegible] —
Gdi je, gdi je moje sunce milo,
Koje dosad meni je svitilo?
Lice mu je, jao! pomerknulo!
Ni ga vishe! — [illegible] je zapalo!!
Juj! pomozi, Boxe svemogući! — —

Shta je ono, shta se tamo [illegible]? —
Oj Danica — O moj Boxe mili!

Slika 4. Stankovićeva pjesma u „Danici“

THE ILIRISM IN ĐAKOVO

At the biggining of the XIX th century on the teritory of Đakovo bishopf diocese worked sevral priests writers, whose works are not of literary importance, but the ideas in their works-about the necessity of founfing of some literary association made them the predesors of the Croatian revval. Their views helped Ilirism to penetrate into Slavonia almost resistantlessly.

The Ilirism is the movement of the young people who are mostly common people and similary the Ilirics in Đakovo were students of divinity and lower clergy. The citizens and the tradesmen didnt exel themselves, theatre and musical performances had greater influence on them, especially if it were in Croatian language. Those performances were numerous, we know that even a German theatre existed in Đakovo.

In the year 1841. Assembly of Spiritual Youth was found by the iliric students of divintity. In the same year the Assembly established a library and a readng-room with a large number of Slavic books and magazines. From the year 1845. Mato Topalović teached the Croatian language to, the students of divinity and became the founder of the masters desk for the Croatian language at the Roman-Catholic seminary.

Some of more important writers working at the time were Mato Topalović, J. Tordinac, Ivan Stankovič and some others Some of them are more important in the next period as the poets and story-writers (Ferdo Filipović, Janko Tombor and Ilija Okrugić).

Marin Srakić

KRANJČEVIĆEVA I MATOŠEVA PISMA BISKUPU STROSSMAYERU

U Arhivu đakovačke i srijemske biskupije u Đakovu čuva se nekoliko tisuća dopisa, većinom molbi pojedinaca i ustanova što su ih oni poslali biskupu Josipu Jurju Strossmayeru, velikom mecenu. Iz tog mnoštva za ovaj broj Zbornika izabrali smo tri lista, dva Silvija Strahimira Kranjčevića i jedno Antuna Gustava Matoša, hrvatskih književnika.

SILVIJE STRAHIMIR KRANJČEVIĆ (1865-1908.), upoznao se s biskupom Strossmayerom u Rimu, 1884. g., kamo ga je na studij teologije zbog izvanredne nadarenosti, kao svog pitomca, poslala senjska biskupija. Kranjčević se tom zgodom požalio biskupu da je ovaj studij prihvatio zato što je to željela njegova obitelj a ne on. Strossmayer mu je pomogao da napusti bogosloviju i Rim i da u Zagrebu položi učiteljski ispit za građanske škole. U prvom listu Kranjčević ponovno zahvaljuje biskupu i obavještava ga da je prionuo uz knjigu. Drugi list je popratnica prvog pjesnikova dara Strossmayeru, njegovih tek objavljenih pjesama „Bugarkinje" (1885.). Ovo pismo je po svom stilu i ljepoti jezika pravi biser! – Prema Kranjčeviću Strossmayer je bio darežljiv što svjedoči vlastoručna opaska na poleđini lista: „Ovomu g. nek se zahvali a ono što sam mu ja obećao, mislim da sam stranom već učinio, a stranom ću učiniti. 27. 8b. 885. J. J. B.".

ANTUN GUSTAV MATOŠ (1873. - 1914.), pritješnjen neimaštinom koja ga je pratila kroz cijeli život piše velikom mecenu. Pismo je napisano nekoliko mjeseci prije nego što je Matoš objavio svoju kritiku Veselinovićeva romana „Hajduk Stanko" (1897. g.) zbog koje ga je ondašnja srpska vlast progalsila nepodobnim, austrijskim špijunom i protjerala iz Beograda. U pismu Matoš apelira ne samo na „mecenatsko" srce nego i na činjenicu da je rođen na teritoriju biskupove pastve i na povezanost s nekim župnicima (Jaić u Tovarniku, a svog ujaka Pinterovića i ne spominje), konačno, podsjeća biskupa da su rođaci „po sličnim naklonostima duha svoga", tj. po svijesti da će prosvjeta objediniti jugoslavenske narode.

Na poleđini lista sam je Strossmayer svojom rukom napisao:
„Nemože ništ biti. J. J. B." (Posljednjih godina svog biskupovanja Strossmayer

je rijetko pomagao pojedince, jer su i prihodi od Vlastelinstva bili manji, a pomagao je više poznate kulturne ustanove i društva.)

Preuzvišeni Gospodine!
Blagodarni dobrotvore moj!

Hvala Vam! to je jedina rieč, koju Vam iza svoje oskudice izreći mogu.

Sada tek uviđam, kolika li je dobrota Vaša, moja bieda naučila me je poznavati Vas.

Ponovljenimi silami mogu sada prionuti uza knjigu, ne možda toliko radi želje budućnosti svoje, koliko da zavriedim onu ljubav, koja me želi vidjeti sretna.

Vaš otčinski savjet neka me u tom kriepi, a neka me i nadalje bodri i jači.

Trnovit je put, kojim mi je koracat – al značaj vriedi nada sve i ako postradam neću biti sramota, biti ću – primjer.

Čista vjera, jaka volja, to su oni čudotvorni zapisi, koji nemoguće mogućim čine.

Ja sam sretan, te mogu poslušati Vaše mile rieči.
Moja je želja, da bude uviek tako!
Uz sinovsko počitanje jesam

U Zagrebu 11/svibnja 1885.

Vaše Preuzvišenosti najpokorniji:

Silvije Strahimir Kranjčević kandidat građ. učiteljstva.

Preuzvišeni gospodine!

Sretan sam, veoma sretan, što me zapade čast, te Vam prvi svoj trud, kao svome dobrotvoru predati mogu.

Nije to knjiga, što vrvi bogatstvom novih ideja, što navještava preporod društva, što prši napried slutnje kasnije veličine, već je list koji je bura čuvstva otrgla sa cvieta.

Priznaše mi dar, a što da jošte traži početnik?!

Mirne duše mogu i opet primati pero u ruke, jer znam, da sam prošo strogu kritiku, koja je tuj i tamo oklaštrila po koju svrž, ali ne dirnula srca.

A ako je glavnom mojom pogreškom preveliki zanos, to se oholim na tu pogrešku, ona će minut, ne naškodiv nikomu, kad nastupi doba prosudbe.

I tako Vam, veliki moj dobrotvore, mogu bez straha predati prve vrline i prve pogreške svoje, koji je jedini znak, kojim Vam se za sada zahvaliti mogu.

Preuzvišeni gospodine!

Žalim, što ujedno ovom zgodom ne može pred Vas stupiti čovjek, odgojen Vašim darom i marom. Bilo je to u srpnju, baš mjesec dana pred izpite, kad sam dobio brzojav, da mi je otac na smrtnom krevetu. I onim istim Vašim milodarom, kojim sam mislio kući putovat ko proskrbljeni čovjek, putovao sam satrven, uništen. Nađoh mrtva otca i očutih, da ostadoh sam uz pomajku i dvoje malodobne braće.

Ipak ne zdvajam. U veljači ću – božjom pomoći – sigurno svršiti, a onda će se izpuniti živa moja želja, da vidite Vašom desnicom usrećena onoga, na koga ste se otčinski obazrieli.
U Senju dne 26./kolovoza 1885.

Silvij Strahimir Kranjčević kandidat građ. učiteljstva.

Na poleđini lista Strossmayer je svojom rukom napisao:
Ovomu g. nek se zahvali a ono što sam mu ja obećao, mislim da sam stranom već učinio, a stranom ću učiniti. 27. 8b. 885. J. J. B.

Biograd, 20. septembra 1896.
Vaša Preuzvišenosti,

„Mecenas atavis edite regibus" – taj mi poznati stih upravo zuji pod perom, dok Preuzvišenosti Vašoj pišem te riječi, na koje me usloboduje Vaše širom obrazovanog svijeta poznato veledušje i pomaganje svega, što nosi makar klicu idealnijeg poleta.

I u mojim početničkim stvarcama, rasturenim po „Viencu", „Pobratimu", „Delu", „Brankovu kolu", „Obzoru" i „Nadi", koje sam stvarao usred užasne borbe za opstanak, može Vaše bistro oko, kome jamačno nisu izbjegle, opaziti ako ništa drugo, a ono težnju za idealnim jedinstvom našeg jednog jezika i naše istovjetne literature.

Preuzvišenost Vaša pomaže sve, što se kod nas krstijaše umjetnikom ili književnikom ili gotovim ili budućim. S toga sam i ja u najgoroj i najočajnijoj nevolji odlučio da Vašoj Preuzvišenosti dosadim s molbom, da bi kakom potporom izvoljeli mojoj sirotinji, koja strepi pod dahom nenadane zime, oteti nekoliko čemernih dana. A briga za nasušnim hljebom i svakidašnjim potrebama jeste kao oštra kiselina, koja ostavlja svoj rastočljivi trag i na najsićušnijem i najoduševljenijem književnom djelu. A ovdašnji Srbijanci, u kojima na svoju veliku žalost nisam našao onih velikih darova slobode i one predusretljivosti, koju sam kao pionir željkovane sloge naše očekivao – navikli su, da ljudi rufetlije jednog Jakšića, Kaćanskog, Ilijća, Veselinovića i.t.d. propadaju u blato dnevne proze... Neki mi vjeruje Preuzvišenost Vaša, da mi ne šapuće bjesnilo te riječi, jer dobro znadem, da ni jedan Strossmayer svih suza otrti ne može....

U ostalom, ja Preuzvišenosti Vašoj ne dosađujem samo kao književnik početnik. Kao rođen Tovarničanin i kumče župnika Jaića član sam Vaše vladičanske pastve, pokojni Šestak, moj tetak i moj otac (sad je učitelj) uživahu posredno i neposredno blagodeti Vaše ruke, čiji sam blagoslov obiteljskim tradicijama prije naučio osjećati, nego razumjevati „mecenatstvo" jednog Strossmayera. – Ali nije samo to – bijeda i uspomene, što me je sklonulo da se Vašoj Preuzvišenosti javim. Ja sam, veliki Biskupe, Vaš rođak (si licet parva...), rođak po sličnim naklonostima duha svoga. I moje su oči prvi puta ugledale plemenitu i kao želja mlade duše prostranu ravnicu Reljkovićevu, stoga ni moj duh docnije ne mogaše podnijeti pomisli na kaku rascjepkanost. I ja, koga uljuljavaše u djetinji onaj san „Ave" sa zvonika slavonske crkvice seoske i koji se kao dječak ponosio poznanstvom jednog Mažuranića i Markovića Franje, i ja s Vašom Preuzvišenošću držim, da jedino zadojena životnim sokom Vjere i obasjana duhom naroda – prosvjeta može da nas skupi, ojači i donese ono, što drugi složniji već imaju. A ja se ponosim tim ubjeđenjem, jer me diže u srodstvo duševnih, idealnih naših vođa i plemića, kojima je Vaša Preuzvišenost i srce i duša.

A ovo pismo, i ako neće možda imati od mene očekivanih posljedica, – imat će barem ovu, da se jedan „poletarac" poklonio Josipu Jurju I., kralju naših svih ideala.

A ako bi mi Preuzvišenost Vaša izvoljela kao neki realistički „Ritterschlag" poslati kaku pomoć, dajbudi, da Vam (kao oni mnogi drugi) postanem nezahvalan – poslije trideset godina!

Preporučujuć se molitvama Vašim za Hrvate i moleći za Vaš uspješni vladičanski blagoslov

ostajem Vaše Preuzvišenosti oduševljen poštovalac

Ante G. Matoš književnik
Biograd. Ulica „dva bela goluba" 8.

Marin Srakić,

LETTERS BY KRANJČEVIĆ AND MATOŠ TO BISHOP STROSSMAYER

In the archives of Đakovo and Srijem bishopś diocese in Đakovo there are several thousands letters, mostly requests by individuals or organisations sent to bishop Josip Juraj Strossmayer, the grea maecenas. In this issue we publish three letters by croat writers, two by Silvije Strahimir Kranjčević and one by Antun Gustav Matoš.

Krešimir Pavić

PRAVILA „HRVATSKE ČITAONICE" U ĐAKOVU 1895.

Prva čitaonica u Đakovu osnovan je rano, za vrijeme Hrvatskog preporoda, godine 1841. Osnovao ju je Zbor duhovne mladeži a predsjednikom je Dragutin Tunić (opširnije u raspravi „Ilirizam u Đakovu" u ovom zborniku). Potkraj 19. stoljeća, godine 1894. osnovali su čitaonicu u Vrpolju župnik Wallinger i bilježnik Jurković. Čitaonica u Đakovu utemeljena je godinu dana kasnije.

U Muzeju Đakovštine sačuvana su pravila čitaonice, pisana rukom na kancelarijskom papiru vel. 21x34,4 cm. Pravila su napisana na 8 nenumeriranih stranica, na početku devete je odobrenje vlade a nakon toga slijede tri neispisane stranice. Listovi su prošiveni trobojnim kancelarijskim koncem. Pravila su zapisana u inventarsku knjigu povijesnog odjeljenja 31, prosinca 1957. pod br. 199.

O čitaonicama u Đakovu nije se do sada pisalo, tako da postoji samo nekoliko podataka o opstojanju „Hrvatske čitaonice" prije I. svj. rata. Čitaonicu spominje 1906. A.G. Matoš u putopisu „Od Zagreba do Beograda" (Sabrana djela, Zagreb, 1973., sv. XI.):

„U đakovačkoj čitaonici. Čitam kako me pegla *Pokret*. Ne amiziram se dakle najbolje.

U čitaonici nema **Savremenika**, najboljeg našeg književnog lista (prem sam mu i ja saradnik). Raspitujem se i čujem da ga nikako nema u mjestu. I đakovačka gospoda govore u društvu i o lijepoj knjizi!"

U Historijskom arhivu u Zagrebu nalaze se „Pravila čitaoničkog družtva u Đakovu" iz 1907. pod br. 1578. Je li tada osnovana nova čitaonica ili se radi o nastavku rada iste čitaonice samo s novim pravilima, ne može se za sada reći.

Ta je čitaonica bila gospodska, kako veli Ivan Ribar u svojim uspomenama („Đakovo nekada", Đakovački list 25. od 8. 8. 1953.), pa je mlađa intelegencija nastojala da je približi građanstvu. To im je uspjelo na godišnjoj skupštini 1910.:

„**Hrvatska čitaonica** imala je 30. siječnja glavnu svoju godišnju skupštinu, pak je među mlađom inteligencijom nastao pokret, da se u to naše društvo ulije

više života, da se većma primakne građanstvu, ter da ne bude lih 'Kasina' za 'gornje slojeve'. To nastojanje imalo je i potpuni uspjeh, pak je izabran odbor, u kom su zastupani predstavnici glavnih naših đakovačkih društava 'Preradovića', 'Sokola', 'Merkura' i 'Prosvjete' po svojim ponajodličnijim članovima. Predsjednikom je izabran Dr. Švarcmajer, da bi se tako što uži uspješniji rad zajamčio Prosvjeti. Tajnikom je u čitaonici g. Svetozar Rački, a blagajnikom Dr. Štern." (Hrvatske pučke novine 49. od 1. veljače 1910.)

Te iste godine osnovana je i pučka knjižnica i čitaonica. Drugih podataka o Hrvatskoj čitaonici nemamo. Zacijelo je postojala do 1914. kada je izbijanje svjetskog rata onemogućilo rad gotovo svih društava.

PRAVILA DRUŽTVA »HRVATSKA ČITAONICA U ĐAKOVU«

Članak I

Ime, svrha, djelokrug i sredstva družtva.

§ 1.

Družtvo se zove „Hrvatska čitaonica u Đakovu".

§ 2.

Svrha družtva jest razvijanje i promicanje družtvenosti.

§ 3.

U tu će svrhu družtvo imati potrebne prostorije, nabavljati časopise i poučne knjige, te po mogućnosti osnovati i uzdržavati družtvenu knjižnicu kao što i priređivati zabave i besjede.

§ 4.

Družtvo namiruje svoje potrebe:
a) obveznimi prinosci članova,
b) kamatami družtvenih glavnica,
c) prodajom časopisa
d) darovima

Članak II

Članovi, dužnosti i prava im.

§ 5.

Članom družtva može biti svaka neporočna i samosvojna osoba mužkoga i ženskoga spola, koju odbor za člana primi.

§ 6.

Tko želi postati članom, mora se odboru najaviti podpisom pristupnice. Pristupnice imadu biti izložene 8 dana u družtvenih prostorijah članovom na uvid, nakon čega družtveni odbor balatažom odučuje da li se prijavljeni za člana prima ili ne.

Utoka proti odluci odbora neima. Odbor nije dužan niti vlastan priobćiti razloge, skojih je takovu molbu odbio.

§ 7.

Mjesečni prinosak i upisninu ustanovljuje glavna skupština za svaku godinu.

§ 8.

Svaki član družtva obavezan je ispunjavati družtvene dužnosti, promicati po mogućnosti družtvene interese, a osobito da će u družtvu ostati članom najmanje godinu dana, računajuć od dana upisa, izim članova navedenih u § 9. slovo *a* i *c*.

§ 9.

Članom prestaje biti:

a). Tko umre,

b). Tko svoj istup pismeno najavi, u koliko ga ne priječi obveza u § 8. navedena.

c). Tko skoga mu drago razloga odseli iz sjedišta družtva, a ne očituje, da želi i nadalje ostati članom družtva,

d). Tko kroz pol godine dana nije uplatio članarine, pa ju neplati niti na opomenu odbora . . .

e). Tko bude izključen iz družtva.

Iz družtva izključuju se oni, koji rade proti interesu družtva i koji se u družtvu nepristojno ponašaju.

Onaj koji je iz ovoga razloga prestao biti članom, dužan je platiti članarinu za cielu godinu (§ 8.), te se na platež može i sudbeno potegnuti.

§ 10.

Družtvenih predmetah nesmije nijedan član odnašati bez dozvole odbora.

§ 11.

Članovi imadu pravo:

a). polaziti družtvene prostorije, tamo čitati časopise i knjige, uz revers rabiti družtvene knjige i sa obitelju polaziti sve družtvene zabave.

U obitelj spadaju ženitbeni drugovi i njihova nesamosvojna djeca.

b). U glavnih skupštinah birati predsjednika i upravni odbor.

c). u glavnih skupštinah glasovati i stavljati pismene ili ustmene predloge.

d). na ugled tražiti račune i sve ostale družtvene spise.

e). goste dovoditi u prostorije družtva.

Članak III

Zastupstvo i uprava

§ 12.

Družtvom upravlja predsjednik sa odborom. Odbor sastoji od predsjednika i deset odbornika, te četiri zamjenika.

§ 13.

Predsjednika i odbornike bira glavna skupština, tajnika i blagajnika bira odbor između sebe.

Zamjenicima postaju oni, koji iza izabranih odbornika dobiju najviše glasova.

§ 14.

Predsjednik pravno zastupa družtvo prema obastnim i inim osobam i upravlja svim unutarnjimi poslovima družtva.

Osobita mu je dužnost:

a). imovinu družtva u cielosti uzdržati uz vlastitu odgovornost,

b). sazivati glavnu skupštinu i odborske sjednice, te istima predsjedati,

c). nadzirati cijelo družtveno poslovanje,

d). koncem godine predložiti skupštini izkaz i izvješča o svom djelovanju,

e). supodpisati svaki družtveni spis,

f). Kako u skupštinah tako i u odborskih sjednica imade u slučaju jednako porazdjeljenih glasova odlučujući glas.

g). Konačno može predsjednik manje troškove sam doznačivati, ako ne nadmašuju svotu od 10 kruna.

Zapriečena predsjednika zamjenjuje po dobi najstariji član odbora.

§ 15.

Tajniku je dužnost obavljati sve pisarske poslove družtva, sastavljati dopise, voditi zapisnike skupština i odborskih sjednica, te supodpisati svaki družtveni spis, zatim voditi i upravljati družtveni inventar. Zapriečena tajnika zamjenjuje jedan od odbornika.

§ 16.

Blagajnik vodi novčane poslove družtva. Dužnost mu je uz vlastitu (jedna riječ nečitka) primati novčane dohodke, ubirati prinose, predlagati odboru one članove družtva, koji članarinu duguju šest mjeseci (§ 9.), te na doznaku predsjednika izplaćivati sve račune.

Na zahtjev predsjednika ili dvojice odbornika dužan je u svako doba izkazati stanje blagajne i dotične račune, a redovito svake pol godine izvješćivati u odborskoj sjednici o stanju blagajne.

Koncem svake godine imade blagajnik podneti zaključni račun na prvobitnu reviziju, koju će obaviti predsjednik sa dvojicom odbornika; na drugotnoj reviziji predložiti će račune glavnoj skupštini.

Za svaki primitak odgovoran je blagajnik, za svaki izdatak predsjednik sa blagajnikom solidarno.

§ 17.

Odborske sjednice drže se redovito svaki mjesec, a ako uztreba i više puta. Predsjednik je dužan sazvati odborsku sjednicu i onda, ako to pismeno uztraže polovica odbornika uz naznaku predmeta.

U djelokrug odbora spada:

a). primati, odbijati i izključivati članove kao što i izravnati razmirice između družtvenih članova,
b). doznačivati novčane svote iznad 10 kruna,
c). nadzirati u obće cielo poslovanje oko družtvenog imetka,
d). opredjeljivati družtvene zabave,
e). riešavati pritužbe pojedinih članovah kao i važnije dopise i predmete na predlog predsjednika ili kojega odbornika,
f). opredjeljivati vrieme i sastavljati program za glavnu skupštinu,
g). birati iz svoje sredine tajnika i blagajnika.
Odbor je kompetentan stvarati valjane zaključke, ako je osim predsjednika prisutno još šest odbornika.

§ 18.

Glavna skupština.
Glavna skupština ili je redovita ili vanredna.
Redovita glavna skupština imade se sazvati tečajem mjeseca siečnja.
Vanrednu skupštinu sazivlje predsjednik iz važnih razloga ili kada to zahtjeva trećina članova pismeno uz naznaku dnevnoga reda. U ovom posljednjem slučaju dužan je predsjednik za 8 dana glavnu skupštinu sazvati. Vrieme kada će se glavna skupština obdržavati kao što i sam program skupštine ima se svakomu članu pismeno objaviti osam dana unapred.

§ 19.

U djelokrug glavne skupštine spada:
a). izabrati predsjednika i upravni odbor,
b). mijenjati družtvena pravila (§ 21.),
c). saslušati izviešća o cijelokupnoj upravi družtva,
d). za (jedna riječ nečitka) računa izabrati trojicu od skupštinara,
e). ustanovljivati proračun za dojduću godinu,
f). riešavati predloge članova,
g). podjeljivati absolutorij djelovanju svih družtvenih častnika i odbornika,
h). izravnjivati nesporazumljenje između predsjednika i odbora,
i). zaključivati o prestanku družtva, i ako se razlaz zaključi, razpolagati družtvenom imovinom (§ 22.).
U glavnih skupštinah odlučuje se nadpolovičnom večinom glasova prisutnih članova, kojih najmanje jedna polovica od sviuh družtvenih članova na okupu biti mora.
Ako se nebi sakupio potrebiti broj članova onda se sazivlje skupština po drugiput, u kojoj prisutni broj članova, pa bilo ih ma koliko, stvara valjane zaključke.
Druga glavna skupština ima se sazvati najdulje za 8 dana.

Članak IV

Konačne ustanove:

§ 20.

Družtveni jezik je izključivo hrvatski.

§ 21.

Promjenu družtvenih pravilah može tražiti desetorica članova.
Takav predlog ima se pismeno podnieti odboru najmanje tri dana prije glavne skupštine. Odbor imade takav predlog posebno proglasiti u družtvenih prostorijah.

§ 22.

Družtvo prestaje

a). oblastnom odredbom,

b). zaključkom članova na glavnoj skupštini, na kojoj mora biti najmanje tri četvrtine od svijuh članova družtva i ako ovi zaključe absolutnom većinom glasova, da družtvo ima prestati.

Predlog o razlazu družtva imade se prijaviti pismeno odboru najmanje tri dana prije glavne skupštine, a odbor mora takav predlog posebice proglasiti u družtvenih prostorija.

§ 23.

Ako bi družtvo po oblasti razpušteno bilo imade čista družtvena imovina nakon obavljene likvidacije pripasti školskoj zakladi trgovišta Djakova.

Djakovo 6. listopada 1895.

Ante Batušić
Stevo Turković
Šikić kot. pristav

Dr Vladimir Prebeg
Dragutin Nanicini
Vladoj Čačinović
Dr Horvatić
Jaroslav pl. Sugh

Odobrenje vlade glasi:

Broj 65.068

Ova se pravila odobravaju tim izpravkom, da se točka a). § 19. popuni sa ustanovom *na jednu godinu.*

Kr. hrv. slav. dalm. zemaljska vlada
odjel za unutarnje poslove.
U Zagrebu, dne 31. prosinca 1895.

Krešimir Pavić

THE RULES OF »HRVATSKA ČITAONICA« IN ĐAKOVO IN 1895.

The first deading room in Đakovo was founded early, during the croatian revival, in the year 1841. The founder was the Assembly of spiritual youth. In the eno of XIXth century, in 1894., priest Wallinger and notary Turković founded the reading room im Vrpolje. A year later the reading room in Đakovo was founded.

In Đakovo museum There are the rules of the readin room, in hand writting. The rules have eight pages and on the nineth there is the goverment's approue. About the activity in the reading room there are not many informations.

S A D R Ž A J

ČLANCI I RASPRAVE

Krešimir Šimić
MILAN STANIVUKOVIĆ-OFICIR 3
MILAN STANIVUKOVIĆ-OFFICER

Zvonimir Kulundžić
SLIKAR SLAVONIJE ISO JUNG 21
ISO JUNG – THE PAINTER OF SLAVONIA

Mate Šimundić
SLOVAK JANKO TOMBOR – HRVATSKI KNJIŽEVNIK 79
JANKO TOMBOR, SLOVAK – A CROATIAN WRITER

Zorko Marković
PRILOG POZNAVANJU PRETHISTORIJSKIH NALAZIŠTA U ĐAKOVŠTINI 93
ENCLOSURE TO THE KNONLEOGE OF PREHESTORIC PLACES IN ĐAKOVŠTINA

Ivo Pavlović
ŠIMENICA NOVI ARHEOLOŠKI LOKALITET 105
ŠIMENICA – THE NEW ARCHAEOLOGICAL LOCALITY

Krešimir Pavić
ILIRIZAM U ĐAKOVU 121
THE ILIRISM IN ĐAKOVO

GRAĐA

Marin Srakić
KRANJČEVIĆEVA I MATOŠEVA PISMA BISKUPU STROSSMAYERU 153
LETTERS BY KRANJČEVIĆ AND MATOŠ TO BISHOP STROSSMAYER

Krešimir Pavić
PRAVILA »HRVATSKE ČITAONICE« U ĐAKOVU 1895. . . . 157
THE RULES OF »HRVATSKA ČITAONICA« IN ĐAKOVO IN 1895